ДОРОСЛА СЕРІЯ

ТІБОР ДЕРІ

любий бо-пер!..

ÒiÁÎ Ð ÄÅÐi

любий бо-пер!..

T I B O R

DÉRY

kedves bópeer..!

У ліричній повісті «Любий бо-пер!..»
(Любий свекор) відчутні мотиви прощання
з усім прекрасним і добрим, що було в житті.
Тема повісті рідкісна в світовій літературі,
це твір про людське старіння. Вивертаючи
свою душу, Тібор Дері мовби зумисне
заплутує читача, який не завжди може
збагнути: письменник пише серйозно чи
жартує, він зображає себе й своїх близьких
чи це тільки художнє узагальнення...

ТІАÁОĐ
ÄÅĐI

любий бо-пер!..

З угорської переклала
Леся Мушкетик

А·БА·БА·ГА·ЛА·ЛА·У·МА·ГА

ББК 84.4 УГОР
Д 97

«Доросла серія»

Тібор Дері
ЛЮБИЙ БО-ПЕР!..

© Estate of Tibor Déry
© Леся Мушкетик, переклад
з угорської, 2011
Обкладинка: за Альбрехтом Дюрером
Редактор серії: Іван Малкович

Видання українською мовою:
© «А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА», 2011

Ексклюзивне право на видання цієї книжки
українською мовою належить «Видавництву
Івана Малковича «А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА».

Видавництво «А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА»:
Свідоцтво: серія ДК, № 759 від 2.01.2002
Адреса: 01004, Київ, вул.Басейна, 1/2
E-mail: ivan@ababa.kiev.ua
Поліграфія: ВАТ ХКФ «Глобус». Зам. № 0-1343

ISBN 978-617-5850-12-1

www.ababahalamaha.com.ua
www.ababagalamaga.com.ua

Я народився в Будапешті наприкінці дев'яностих, отже, якщо не збився з ліку, мені тепер ближче до сімдесяти, аніж до вісімдесяти. Усі родинні документи, зокрема свідоцтва про народження та хрещення, загубилися під руїнами нашого будинку, у який під час облоги влучила бомба. Роздобути копії впродовж трьох десятиліть, що минули відтоді, мені, вочевидь, забракло часу. За нагальної потреби я ще в спромозі згадати дівоче прізвище моєї матері, а також дружини. Своє ж власне, навіть якби й хотів, забути не годен, бо й донині безнастанно роздаю автографи. Серед інших збережених у пам'яті відомостей, що стосуються книги записів громадського стану, варто згадати мого первістка, який ще немовлям у середині сорокових упокоївся незбагненною милістю Божою. Дружина пішла услід за ним значно пізніше, років через десять, сконала

в муках, привівши на світ мого другого сина Тамаша. Тож уже шістнадцять років ми живемо разом з ним, шістнадцять, а може, й вісімнадцять чи дев'ятнадцять, це не суттєво.

А що природа наділила мене такою блискучою пам'яттю, то гріх нею не скористатися. Звідси ці нотатки. Певна річ, я робив їх лише для себе — так само, як курка несе для себе яйця; отож перед смертю маю власноруч їх знищити. Здійснити свій намір мені, природно, забракне духу, тому я прошу того, хто перший ці нотатки надибає, виявити до мене милість і спалити їх. Шкода, звісно, що й це бажання не здійсниться, бо хто ж наважиться знищити бодай однісінький рядок відомого на всю країну письменника? Мій син Тамаш? Для котрого кожен мій пчих як свята заповідь? Котрий не здатен покепкувати з мене навіть у найглибшому сні? Та й узагалі — де він буде в момент моєї смерті? Похмурої ранкової години — адже це трапиться на світанні, — коли я останньою гримасою попрощаюся зі світом.

Де він буде? У Катіному ліжку, собацюра! Біля мого ж чатуватиме якийсь вірний філолог, чи навіть двоєтроє, вірні з найвірніших, не кажучи вже про неодмінного репортера, що, плентаючись додому з «Фесека»*,

* Ф е с е к — *гніздо (угор.)*, популярний у Будапешті мистецький клуб (заснований 1901 р.), що функціонує й дотепер.

дорогою заверне до мене, нагостривши свою кулькову ручку, аби вловити мої останні хрипи й доправити їх верстальнику саме перед здачею номера в набір. До речі, яке буде моє останнє слово? Покластися на натхнення чи підготувати його заздалегідь? Звісно, пам'ять у мене ще ого-го, однак боюся, що останні хвилини виб'ють з голови завчений текст. Може, написати цидулку й засунути її під подушку? А як забракне сил витягти її?.. У приватному житті я не цураюся ексцентричності, це правда, та коли постаєш перед публікою, варто зважати на правила добропорядності, отже, останнє слово — не лише право, а й обов'язок людини.

А втім, при такому міцному здоров'ї я зможу ще років з десять розмірковувати про це.

У високості, над горіховими деревами мого саду, пролітає балканська горлиця, за нею друга, і обидві, повільно махаючи крильми, — що, подібно до людських слідів на землі, мовби прокладають стежку в напоєному сонцем повітрі, — зникають за дахом сусідньої вілли. Коли б і я міг так само нечутно розтанути в рокованих мені пекельних чи райських колах!

Отож, упродовж сімнадцяти чи вісімнадцяти, а може, й усіх дев'ятнадцяти, років ми самотньо живемо разом з моїм сином Тамашем. Пам'ять на числа у мене

кепськувата, тому не знаю, скільки мені років, проте цим не переймаюся. Свій вік я визначаю за кількістю зубів: різці й ікла в мене на місці, за винятком одного, нижнього, правда, чотири чи п'ять каріозних кутніх довелося видалити, однак їхню відсутність можна зауважити, лише коли я гучно розрегочусь. Я сміюся рідко й винятково з чужого лиха; загалом же я людина доброзичлива, тож веселюся зазвичай тоді, коли холодної зимової днини забачу стариґаня з краплею під носом. Я спостерігаю, як у його носі назбирується рідина — поволі стікає від горлянки до носових пазух, там загусає, витікає з ніздрі і на якийсь час зависає на кінчику носа. Головний інтерес полягає в тому, скільки вона там провисить. І коли, нарешті, на піку повного визрівання, витягнувшись грушею і поблискуючи, вона несподівано падає на вилогу пальта чи камізельку старого бідолахи, мене охоплює нестримний сміх. Дідуган втуплює в мене тьмяний порожній погляд, не розуміючи, з якого дива я так радію. А якщо тим часом ще й наступна крапля...

З цього, безперечно, випливає, що хоч мій ніс і досі сухий, однак боюся, що рано чи пізно, скажімо, років за десять, я теж впаду в цей гріх.

Як, до прикладу, мій колега Ференц Ґалґомачаї, відомий поет, значно молодший за мене — хай береже

його Господь років до ста двадцяти, — однак узимку в натопленій кімнаті у нього теж крапає з носа.

Нещодавно одного холодного зимового дня я зустрівся з ним на майдані Сабадшаг. Елегантна коротка дублянка, вузькі велюрові штани, широке блакитне кашне довкола шиї, хутряна шапка набакир. Своє ветхе тіло він пакує у наймодніші лахи, аби не відстати від крутої молоді.

Я кидаю погляд на його довгий ніс. Потому дивлюся на небо. Закинувши назад голову, він стежить очима за моїм поглядом. А я знизу розглядаю його ніздрі: лівий бік уже геть вологий.

— Що ти там побачив?

— Горлицю, — кажу мрійливо. — Я люблю горлиць. Між іншим, ти читав Кароя?

— Читав, — відказує він. — Слабкий.

— Так-так, — кажу.

Крапля вже дозріває і цілковито поглинає мою увагу. Я не можу зосередитися на слабких сторонах згадуваного роману Кароя. Я його взагалі не читав. Раптом з жахом зауважую, що рука мого приятеля Ференца Ґалґомачаї тягнеться до кишені — явно за носовичком. Рука тремтить. Хвороба Паркінсона? Чи просто старечий тремор? Однак розмірковувати про це вже немає часу. Необхідно відволікти його увагу.

— Он вона! — кажу я, вдивляючись у небо.

— Друга горлиця?

— Не сова ж, — відповідаю. — З совою я востаннє зустрічався на сторінках романів сестер Бронте.

— А я — в Пуркенсдорфі на дзвіниці храму святого Ієроніма, то був старий, хирлявий екземпляр, — повідомляє мій колега. — Однак її очі сяяли, мов карбункули.

— Карбункули? Це смішно! Ніби з лексики нашого великого класика Мора Йокаї!

— Авжеж, саме мов кар-бун-ку-ли! — повторює він наспівно, анапестом. — Коли ж це було? Понад чверть віку тому, мій друже! Точніше влітку сорок сьомого, у серпні.

Хизується своєю блискучою пам'яттю, мов карбункулом.

— У серпні сорок сьомого цього бути не могло, — кажу навмання аби потягти час, — тоді ще не видавали виїзних паспортів на Захід.

— Мені дали, — каже він, докірливо глянувши на мене, тоді схиляє голову, його рука знову починає намацувати кишеню. А я, ніби заворожений, не можу відвести погляду від його носа. На щастя, земне тяжіння вчасно торжествує перемогу, грушовидна крапля відривається від ніздрі й уже поблискує на вилозі модної дублянки. Я усміхаюся... та що там — я заходжуся реготом.

— Чого ти смієшся?

— Просто так.

А скільки це часу я живу удвох із сином! Тобто сам — з ним, на чолі поріділої процесії закостенілих спогадів, у доволі гамірному супроводі Тамаша. Але хіба самому було б ліпше? Жити сподіваннями, що колись, коли прийде моя черга, чиясь милосердна рука витре мої слиняві шмарки?

Я ще не потребую синової підтримки і не прагну її, однак він служить одиницею виміру мого тілесно-душевного згасання. Якщо я ще можу втямити його повсякденні дурні розпитування й вагання, отже, це ознака того, що я досі при здоровому глузді, і лише повільно, мов павук по павутинці, опускаюся до свого прийдешнього пекла. А втім, якщо не помиляюся, з Тамаша вийде здоровий, дріб'язково чванькуватий пересічний чоловік з пересічними бажаннями, які він повсякчас тамуватиме: про це свідчить його любов до порядку й гідна подиву правдивість. Помаленьку він видужає від благоговіння переді мною, коли з часом виявить, скільки я брехав у своєму житті, здебільшого в юнацькі роки, коли ще мав у тому потребу. Від цього, безперечно, його натура стане ще здоровіша. Я і йому пророкую довге життя, хоча, можливо, воно буде коротше за моє.

Розчулено думаю, наскільки шляхетно я поводився

з ним по смерті його матері, коли він був ще немовлям, і значно пізніше, коли він самотужки задріботів ніжками. Я мовби хотів надолужити усі втрати свого життя, тобто одній особі символічно відшкодувати скоєне, можливо, всьому людству. Кожного Божого дня рівно о сьомій вечора — навіть якщо й мусив вистрибнути з ліжка коханки чи з-за картярського столу — я з'являвся удома в час вечірнього купання малятка й чекав, поки його покладуть до ліжечка, щоб він забрав у свої супроводжувані кишковими кольками сни образ схиленого над ним татуся. Аби не нудьгувати, я іноді відпускав няньку і купав дитятко сам. Підклавши долоню під його потилицю, я обережно колихав маленьку голівку над поверхнею води, з легкою відразою поглядаючи на рожеве тільце, що тремтіло й сукало ніжками, слухав крики, що своїм тембром нагадували тихі зойки його матері, коли вона ночами шукала втіхи в моїй постелі. Цей спогад мене спершу розважав, та з часом я полишив купання і зайняв місце батька й глави сім'ї біля колиски, а згодом — біля ліжечка.

Він уже був нічогеньким хлопчиком, коли якось, сидячи біля його ліжка й подумки малюючи риси матері над личком сплячої дитини, я раптом зауважив, як над його пахом припіднялося легке літнє покривальце.

Визнаю, я був приголомшений. Приголомшений такою мірою, що лише за кілька хвилин зміг встати й вийти геть.

Зайшовши до суміжної кімнати, що колись правила дружині за спальню, я зупинився перед великим, аж до підлоги, дзеркалом і почав вивчати своє відображення. З сусідньої спальні долинало дитяче посопування.

Мені гаплик, повторював я про себе ошелешено. Я вже маю наступника. Мені кінець. Досі світ належав мені, і ось тепер — вступає він. Отже, я старію. Що зі мною буде?

Я спробував порахувати, скільки ж мені років. І розчаровано полишив це заняття. Цифри, здавалося, підтверджували мої припущення. Я розглядав своє відображення у дзеркалі. Видиме суперечило моєму висновку. Мій біологічний вік був, певне, менший за мої роки. Я все ще був вищий на голову-півтори від середнього зросту, живіт підтягнутий, постава струнка, як у молодості, коли я був гусарським поручником, у волоссі — довгому і геть сивому — іноді ще застрягали зубці гребінця. Обличчя гладеньке, без зморшок; зморшки на чолі — ознака праці, а не віку. Спостерігаючи за собою, нервово міряючи кроками кімнату й незмінно вертаючись до дзеркала, я бачив, що мої рухи й досі зоставалися м'якими й пружкими; пам'ятаю, як отак ось, під вечір, я заходив до

дружини — тоді вона, бідолашка, була ще жива, — вона щоразу здригалася, бо не чула наближення моїх безшелесних кроків. Та й голос мій був ще по-молодечому пронизливий, наче свист меча, який, щоправда, трохи вже надщербився.

Отже, я стояв перед дзеркалом. Наразі збагнув, що це означає: вбитий наповал. Або ще краще: ніж у спину. Я тремтів від обурення й — зізнаватись чи ні? — від страху смерті. Я розглядав у дзеркалі своє довге біле волосся: ні, воно не лукавить. Та й гусячі лапки під очима, хоч би якими тонкими вони були. Перша ерекція мого сина як червоний прапорець— заборона, мовляв, бережися, далі прірва! Червоний вогник семафора: далі ходу немає! Цей манюсінький чоловічий орган став переді мною, наче гора, вкляк, мов скеля, поперед мене, перекриваючи шлях моїм пружким, нечутним крокам до, здавалося б, нескінченного майбутнього.

Я вперше усвідомив, що маю вмерти. Досі не вірив — бачить Бог, я не лукавлю. Як ожилий вулкан, ця колишня краплина сперми спалила моє особисте майбутнє.

Мене мало не тіпало. Навіть у випадках душевного потрясіння я завше давав раду своєму тілу, виявляючи почуття хіба що нервовим зітханням, рідше скреготом зубів чи різким ударом кулака по столу.

А тепер у мене тремтіли навіть ноги. Я підсунув стільця до дзеркала, сів і продовжував себе розглядати. Зовні, здається, жодних змін. Однак маленька, вже готова до запуску ракета під ковдрою мого сина почала підніматися, перевернувши все моє єство. Тепер я дізнався й зрозумів: нове поглинає старе. Мені кінець. Ця мить так мене вразила, що того вечора я навіть не вийшов з дому, не маючи сил для спілкування з людьми.

Сподіваюся, що час моєї справжньої смерті я зустріну достойніше. Щоправда, під той час я ще дужче постарію.

Удар долі того вечора позбавив мене й звичного почуття гумору. Я серйозно поставився до себе, а отже, й до всього довкруж. На щастя, моя економка Жофі зайшла до мене й запропонувала приготувати вечерю, якщо я вже так засидівся вдома.

— Можливо, — відказав я.

— То я приготую?

— Не треба. Скажіть, Жофі, скільки ви заробляєте на кожній моїй трапезі?

— Що ви таке кажете?

— Ну хоча б приблизно... в середньому?

— Я вас не розумію, молодий пане.

Вона й досі мене так називала, хоча моє волосся вже давно посивіло.

— Я запитав, скільки в середньому ви щодня крадете у мене з кожної трапези? — мовив я не переводячи духу. — Чи робите це помісячно?

Я без сміху дивився на підняту в знак протесту тремтячу руку жінки, її рот, що судомно хапав повітря. Це правда, причин для веселощів не було.

— Скільки грошей ви вже накопичили в ощадкасі? — спитав я, дивлячись їй просто у вічі й чекаючи, коли ж вони, врешті, наповняться слізьми.

Але того вечора все було не в лад. Стара повільно опустила підняту руку, зненацька розсміялася глибоким, надтріснутим сміхом і, човгаючи ногами, посунула до мене своє важке, старече тіло. Стала за спиною і раптом поцілувала мене в тім'я.

— Знаєте, молодий пане, — мовила вона, — це поганий жарт, справді, він геть не личить для вашого віку. Якби я вас не знала вже бозна-відколи... Замість того, щоб дерти з мене лаха, ліпше зайнялися б вихованням цього малого паскудника...

— Що він знову накоїв?

— А-а... й вимовити сором.

— Ну?

— Хіба не він зазирнув сьогодні під сукню дівчині, що принесла сорочки молодого пана з пральні? Я ту пройду більше на поріг не пущу.

— А чому б і ні? — сказав я. — Хай хлопець вчиться.

— Іншого слід вчитися, щоб біс не плутав.

— Жофі, — мовив я, — чи ви не зауважили, часом, що вечорами діється під ковдрочкою хлопця, коли ви вкладаєте його спати?

Жофі ні пари з вуст.

— Дозвольте мені піти у справах, — озвалася вона перегодом, відвертаючи своє старе зморшкувате лице. — Годі зі мною патякати про паскудства!

— Я не патякаю, Жофі, — вів я далі. — Правда в тому, що там, під ковдрочкою, готується одне велике паскудство. Та чи є на світі більше паскудство, Жофі, ніж смерть? Там, під ковдеркою, свистунцем мого сина мені щоночі підписують смертельний вирок. Він росте, щоб досвистіти мене до могили. Цей малий свистунець стане для мене сурмою Останнього Суду.

— Приготувати вам чогось гарячого на вечерю? — перепитала стара жінка. — Чи обійдетесь чаєм, маслом і баночкою сардин?

— Ви хочете мене пережити, моя дорогенька? — спитав я. — Бо там, під ковдрою, вам теж свистять. Скільки ви ще протягнете зі своїми хворими опухлими ногами, зношеними сердечними клапанами, болями в попереку? Чого врешті вам не покинути роботу?

— Отоді вже мені настане кінець, — відказала Жофі. — Тож наберіться терпцю, я ще трішки почовгаю коло вас.

Навіщо людині поглиблювати свої страждання ранами ближніх? Якщо їй зле у власній шкурі, вона втішається тим, що й іншим не ліпше? Нам важко витримати, якщо наш сусід міцніший, здоровіший, молодший, о, головне — молодший від нас! Особливо тим, чиє усвідомлення власної немочі плодить заздрість, як сміттєві відходи — хробаків. Мине кілька років, і цей символ тління проявиться гостріше, а далі все частіше визиратиме супутниця заздрості — зловтіха. Наразі мене лише подеколи лякає мій нестримний сміх у товаристві стариґаня з краплею під носом.

Ось і тоді, пам'ятаю, захоплений зненацька Тамашевим свистунцем, я майже весело дивився на ожирілу згорблену спину Жофі, коли вона шкандибала з кімнати.

Кого-кого, а її я переживу напевне, — повторював я подумки. Я майже розчулився. Не біда, що краде, а я був певен, що краде, однак залишить мені свої гроші, бо не має нікого з рідні. Що більше вкраде, то більше успадкую. Уже тоді мені вдалося виявити деякі ознаки скнарості в багатій гамі кольорів моєї натури.

А якщо залишить гроші не мені? А, приміром, Кішкунмайшському будинку сиріт чи монашкам Ордену святої Меланії з Боготи? Та й це не біда! Чому б мені не долучитися до оздоровлення суспільної

моралі бодай за чужий рахунок? Що з того, що я сумніваюся в можливостях духовного розвитку, якщо, хай і не вірячи, дію так само, як і віруючі. А те, що шляхетні пориви моєї душі супроводжуються легкою насмішкою, навіть не назвеш лицемірством.

Боже милостивий, як швидко промайнув той час, коли, як кажуть, за ідею я без вагань поклав би голову на плаху. Ну, може, й не без вагань, але поклав би. І не лише не пошкодував би грошей, наразі грошей Жофі, — а й усі земні блага, якби їх мав, я віддав би на благородну, старанно вибрану мету. Не лише vita et sanguis, а й avena*.

Що ж відбувається з людиною на схилі довгого життєвого шляху, — питав я себе приголомшено.

Благородні ідеї? Придивись до них: вони придатні лише на те, щоб вичавлювати кров з-під нігтів людства. На те, щоб під фальшивими гаслами приховувати шалену жадобу влади. Якби на землі не існувало іншого наїдку, крім людського м'яса, й іншого питва, крім людської крові, навряд чи після взаємної різанини спожили б цього всього стільки, як нині, слугуючи благородним ідеям. Благородні ідеї про-

* «Життя і кров», «овес» *(лат.)* — іронічне посилання на відомий девіз феодалів «життя і кров за сюзерена». Не тільки «життя і кров», а й «овес» — тобто готовність і до матеріальних витрат.

йшли всі польові стежини і міські дороги. Сумирно зіщулені, з відповідним їхнім цілям виглядом. І хто до них приєднувався, той рано чи пізно ставав убивцею або жертвою. Благородні ідеї є найспритнішими сутенерами садизму.

Що я проголошую? Кого прагну переконати цими рядками, які не можна виносити на публіку?.. Себе самого? Навіщо переконувати в тому, у чому я вже не маю певності? Якби благородні ідеї служили не лише для прикрашання людей, чи була б користь з того, що ми бачимо одне одного не в голій потворності? Аби, приміром, як нині я, приховувати від людей мою наростаючу скнарість?

Яким чарівно легковажним я був колись! Легковажно поводився з тим, що мав, а найдужче з тим, чого не мав. Я відчував у собі приховані сили, яких вистачило б на сто життів, ділився своєю енергією і грішми з щасливими й нещасними, своє майбутнє я закидав на плече, як придбаний навічно теплий плащ. І ось... тепер я вже скупий, horribile dictum*, мені шкода навіть чужої крові. Не кажучи вже про власні статки. Навіть для Жофі пошкодував грошенят, які вона потроху цупить, ведучи моє господарство.

Відколи це зі мною?

* Страшно вимовити — *(лат.).*

Якщо не помиляюся, моє скупердяйство почало прогресувати тоді... точніше так: я почав спостерігати за собою й вести про себе щось на кшталт судово-медичного протоколу відтоді, як чоловіча сила Тамаша повстала проти мене. Я правильно сказав — проти мене?

Уже другого чи третього дня, зовні ніби спокійний, я рушив до свого приятеля, лікаря Шандора Шандора, чий син був майже однолітком мого Тамаша. Розумом Шандор не відзначався, однак подобався мені саме своєю посередністю, завдяки якій він навіть не почувався облещеним моїм візитом.

— Ну, як?..

— Як?..

— Хочу тебе щось спитати, Шандоре.

— Питай, чого там. Дружині вийти?

Дружина в нього молода, вродлива, з гарячими чорними мигдалевидними очима над по-татарськи випуклими вилицями. Зі своєю осиною талією, легким погойдуванням струнких стегон вона зайняла б достойне місце і в кращих постелях. Навіть не знаю, де її надибав цей Шандор.

— Це не конче! Я хочу спитатися про твого сина. Він же ж приблизно одного віку з Тамашем?..

— У жовтні виповнилося вісім. А твоєму?

— Вісім? Щось схоже на те.

— Ти не знаєш скільки років твоєму синові?

— Я й своїх не знаю.

— Ох, Флоріше... Флоріше! — промовила Шандорова дружина і насварила мене пальчиком. — Ви кокетуєте зі своїм віком.

— Можливо, — буркнув я, бо мені зіпсував настрій цей дрібний погрозливий порух вказівного пальця, що так мало пасував до її шляхетної постави. — Скажи, Шандоре, твій син уже мав ерекцію?

— Що ти сказав?.. Чи мав?.. Звісно, що мав.

Жінка зашарілася. У цю мить я пробачив їй попередній дурнуватий жест, бо вона — пробі! — так природно й гарно зарум'янилась.

— А ти? — спитав я Шандора. — Як воно тобі?

— Як це як? Втішився. Гарний здоровий хлопець.

Чого я міг ще чекати від такого бевзя?

— Дурний віслюче, — провадив я далі, — і тобі не прийшло в голову, що ти помреш?

— Відкрив Америку! Це могло мені спасти на думку, коли він з'явився на світ, адже тоді мені було вже за сорок.

— А ти не подумав, що невдовзі станеш імпотентом?

— Не подумав, — зареготав Шандор. — Хай про це сушить собі голову дружина.

Я встав, попрощався. Не хотів вислуховувати примітивні жарти самця, які, безумовно, пролунають і остаточно позбавлять мене смаку до життя.

Вони не здивувалися на мою занадто поспішливу втечу, я вже давно привчив їх дивитися на письменників як на шаленців: це краще для обох сторін.

Тоді, приблизно років з десять тому, коли я почав спостерігати за собою, на те, власне, ще й не було причини. До мене прийшла лише рання осінь. Вересневий перехідний період, ледь позначений природою. Саме так, як після серпневої спеки трохи охолоджується повітря. Якби мій маленький син не викинув проти мене своє бунтарське знамено, я непомітно для себе продовжував би старіти. Це відбувалось би спокійніше, адже моє волосся вже тоді було сніжно-біле, а моє обличчя відтоді не стало зморшкуватішим. Можливо, навіть моя пам'ять постраждала не більше, ніж листок абрикосового дерева від легкого подиху вітерцю. Я так само легко міг пригадати, що відбулося десятьма роками раніше, а що — вчора. Імен я майже ніколи не плутав. Нечасто траплялося зі мною, коли сидячи в саду, в затінку величезного горіха й спостерігаючи повільне гойдання дев'яти височенних тополь, що вишикувалися уздовж задньої стіни мого будинку, — а те колихання охоплювало їхні стовбури цілком, від верхів'я до землі, зверху донизу— зрідка зі мною траплялося, щоб я в таку хвилину мимоволі зітхнув. Моє тіло, мій розум були ще бездоганними, чи, принаймні, видавалися такими. Особливо врахо-

вуючи той прикрий факт, що людський організм уже з моменту народження починає руйнуватися. Я не відчував заздрості, почувши за спиною тупіт кроків хлопчика чи дівчинки, бачачи, як стрімка дитяча постать у кліп ока випереджає мене, — я був упевнений, що при бажанні легко бігтиму з ним ніс у ніс — просто я *не хотів* бігти. І чому б той факт, що я *не хотів*, вважати ознакою старості? Невже, забачивши на вулиці Пашареті щеня собаки-шукача, яке шугає туди-сюди, лопотячи вухами, я маю шугнути так само і теж залопотіти вухами? А якщо наді мною пролітатиме ворона, мені що — ринути слідом за нею? І якщо каменяр, стоячи на риштуваннях і хляпаючи бетонний розчин, насвистує собі під ніс, мені що — теж належить свистати? І ходити в джинсах і червоній сорочці, якщо це любить молодь? Тоді в мені ще не прокинулося усвідомлення небезпеки від того, що я відрізняюся від молодих, не виникало необхідності бути подібним до них, я рухався природним шляхом, визначеним для мого віку. Я не дуже переймався, вгледівши після холодної жовтневої ночі в оранжереї побиту холодом троянду чи нагло замерзлу хризантему.

На жаль, відтоді як Тамаш своїм маленьким мінометом підірвав мій спокій і я почав спостерігати за собою, ознаки того, що я в'яну, хоча й дуже повільно,

почали проявлятися то тут, то там, а точніше, стало помітним те, чого я не бачив раніше. Через свою поверховість, легковажність, а може, з самозахисту, я лишав це у підсвідомості. Та одного ранку, стоячи під душем і намилюючи свої довгі стрункі ноги, я несподівано зауважив, що в районі котика, але значно вище, уздовж гомілкової кістки, навіть з переходом на литки, з-під білої шкіри де-не-де проступає павутина примхливо звивистих тоненьких лілових ліній, ніби географічна карта з позначками дрібних плямок озер. Якого дідька, вчора ж бо цього не було? Вчора я ще *не бачив*. І справа не в підступності капілярів, а в полохливості моїх очей, які не бажають помічати, що мої ноги старіють. Вони почали старішати ще з часу мого народження, ще перебуваючи в матці моєї матері, і це триватиме доти, поки мене не поглине могила.

Могила. Цього слова теж бракувало в моєму лексиконі, поки Тамаш своїм прутником не почав підганяти мене до могили.

На похорони я не ходив. Спершу пояснював це тим, що іноді можу знічев'я голосно підсміюватися з лицемірних атракцій, якими, за браком кращого, розважає себе зодягнена в траур публіка; з часом — коли вже звиклися з моєю відсутністю, вже не було потреби у моїх відмовках, щоб, лишившись удома, наодинці

з собою, оплакати того, хто вартував моїх сліз. Таких, на щастя, траплялося небагато. Що старіша людина, то більше висівок застрягає на її ситі, й останньою — на жаль, останньою — виявляється вона сама.

Я звик до того, що не відвідую похорони, і це мене занепокоїло. Отже, в мене вже виробилися звички — безпомилкова ознака старіння — зморшки не лише на тілі, а й у душі. До яких уже всі, виявляється, звикли. Такою мірою, що коли одного разу... навесні?.. минулого року?.. чи, може, ще й раніше... я все ж пішов на похорон, люди шепотілися за моєю спиною. Для свого віку я маю неймовірно гострий слух — чи, принаймні, мав донедавна — стосовно того, що мене цікавить; до всього іншого я був і залишусь глухим.

На Фаркашретське кладовище мене виманила церемонія поховання чоловіка однієї відомої пештської красуні. Була чудова осіння днина, природа застигла в осінньому вбранні — що ж, подумав я, трохи вигуляю себе. На жаль, не розрахував, що зустріну стільки знайомих.

— А цього яким вітром сюди занесло? — почулося за моєю спиною справа.

— І чого цей сюди припхався? — зліва.

— І що йому тут треба? — долетіло вже згори, з хмар, з неба гучним гримотінням, либонь, від самого небіжчика.

Шепотіння:

— А ти не знав, що він плутався з удовицею?

— Справді?

— Багато років.

— Не дивно.

Здавалося, ніби дерева й хрести на могилах зацікавлено озиралися мені вслід, коли я повільно брів по кісточки в вогняному опалому листі за жалобним повозом, відступаючи в кінець довгої процесії. Там був увесь Будапешт, то чому й мені не вшанувати пам'ять умерлого? Не прийти лише тому, що не мав до нього ані крихти поваги? Це не пояснення. Дружину шкода, байдуже, чи мав з нею інтрижку, чи ні. Вона ж самотньо, не спираючись ні на кого, прошкувала за повозом, гордовита, струнка, уся в чорному з голови до ніг; обличчя відкрите, довга жалобна вуаль відкинута через капелюшок на плечі. За п'ять кроків позаду неї, схлипуючи й зітхаючи, йшла вороняча зграя родичів, ще далі — офіційне вороння, теж у чорному, за ними — нескінченний потік старих чоловіків та жінок, і всі як один гаряче кивали головами, ніби стверджували: ну, ось... отаке-то! Запах молодих тіл губився в старечому смороді.

— Виходить, що й ти іноді сюди навідуєшся?

Я знав, що серед багатьох ворон і вороноподібних він найперший — щойно угледить — націлиться на

мене своїм дзьобом. Він такий старий і трухлявий, що замість ніг уже пересувається на самих варикозних венах, його голос такий тріскучий, що навіть мухи спотикаються об нього, його лице вапняно-біле, наче його ж власна посмертна маска, проте незважаючи на це, він такий нахабно набридливий, ніби в його жилах тече кров якогось двадцятирічного шибайголови. Нічого й уточнювати, що він поет, лірик.

— Отже, й ти іноді буваєш на цвинтарях?

— Зрідка.

— Ми знаємо... знаємо це. Але ж бувають виняткові оказії!

І вже грайливо підморгує мені колючими, водянистими очицями. Либонь, задля більшого сміху іменує себе Яношем Курейсом молодшим, ніби можна уявити собі старшого за нього Яноша Курейса! Затуливши очі від сонця долонею, хоча сонце й не палюче, а по-осінньому лагідне, він шукає поглядом вдовицю, що йде за поховальною процесією.

— Ще й досі красуня... еге ж?.. хе-хе-хе.

Ох ти, ходяча мумія, кажу про себе, та з тебе вже порохно сиплеться, а ти й досі корчиш з себе мужчину?! Варто тебе стиснути, і ти витечеш з-поміж пальців, як коров'ячі мізки. А ти ще й приплямкуєш, ніби твої губи й справді з м'яса та крові. Сорок чи скільки там років ти ходиш у поетах, ображених бать-

ківщиною, і не можеш дотумкати, що батьківщина теж має право ображатися на тебе?

Навіть у повільному темпі жалобної процесії він ледве встигає за мною. Я майже пожалів його, і він вчепився в рукав мого пальта, аби не відстати від мене, а радше, не пропустити ту історичну хвилину, коли я біля могили зустрінуся з удовою.

Адже в поетичних жилах цього ветхого птаха кров починає текти швидше лише від смакування найінтимніших конфузів і скандалів, які час до часу збуджують громадське життя. Він завжди точно міг сказати, хто з ким зі світочів нашої культури мав зв'язок і коли він обірвався.

Повільно змахуючи крильми, над процесією пролетіла ворона, потім друга, третя. Слідом за ними нечутно наблизилася густа чорна зграя. Я сподівався, що котрась із них відірветься від решти і спуститься на череп стариґаня, що шкандибав поруч. Та нині навіть птахи втратили пророчий дар.

Поет прилинув смердючим ротом до мого вуха.

— То це правда, що її чоловік ні про що не здогадувався?

Я мовчки дивлюся на нього.

— Кому-кому, а мені можеш сміливо признатись.

— Вибач, — кажу я, вивільнюю свій рукав з його кігтів і відходжу.

Однак мене вже перехоплює інший милий колега.

— Тебе зрідка можна зустріти на цвинтарі.

Ворони продовжують кружляти над нами чорним блискучим згустком, крадучи в нас останні промені осіннього сонця.

Мій колега Шома Деметріус бере мене під руку, й знизу — зауважте — без усяких на те підстав підморгує мені.

— Тебе зрідка можна зустріти на цвинтарі.

— Зрідка.

— Ця розвага вже не для таких дідів, як ми.

Я кидаю на нього погляд: як ми?

Мій колега Шома Деметріус теж лірик, однак на повну противагу своєму колезі, чиє лице носить печать смерті, він так і пашить здоров'ям, тож його присутність на кладовищі — богохульство. Інша його суттєва відмінність: ніхто в світі його не цікавить, він приглядається, прислуховується лише до себе, постійно скаржачись на щось.

— Ух, я ледве сюди доплуганився, — жаліється він, повертаючи до мене своє червоне й блискуче, як свинячий окіст, обличчя...

А сам водить восьмициліндровий «мерседес», присоромлюючи своєю водійською хвацькістю професійних водіїв. Уже поховав двох дружин, на черзі третя.

Над нами незмінні ворони. Шугають туди-сюди, затуляючи чорним покривалом кожен просвіток поміж листям, де пробивається сонце. Каркають поки що обережно, зрідка кидаючи своє «кар-кар», а якщо котрась на хвильку сідає на гілку, гілка так сильно прогинається під її вагою, ніби на неї повісили мішок зі сміттям. Вони кружляють зграями одна за одною, одна над одною, вони летять уперед, вертаються і проводжатимуть нас до могили, а може, й за могилою теж.

— Ти не чув, що я сказав? Ти вже не зважаєш на людську біду?

— Де тобі болить?

Він показує на свій жирний живіт.

— Певна річ, рак, — каже, — підшлункової залози.

Він страдницько посміхається. Він теж ображений, як і кожен з представників цього фаху. Казали, що якось...

...ворони кружляють...

...якось він попросив аудієнції у глави держави, аби поскаржитися, що не цінують його заслуг, мають нізáщо. Як таке може бути, — спитав...

...ворони кружляють...

— ... як це, — спитав глава держави, — хіба ви не маєте премії Кошута?

— Маю.

— А премії Аттіли Йожефа?

— Ця теж є.

— І золотий орден Праці вищого ступеня у вас є, тож у чому річ?

— Бачите, це делікатне питання, — відповів Шома Деметріус, — бо й справді, перед ким іншим людина може вилити свою душу, як не перед тим, хто несе на своїх плечах тягар турбот усієї держави?.. Так-так... — Ось, до прикладу, мій колега Легел Фіалка, чудовий поет, — вів далі Шома, — він мій добрий приятель, але чому завжди трапляється так, що в часописах, у літературних рубриках, на виступах, де ми випадково опиняємось разом, Фіалку повсякчас ставлять на перше місце, хоча всім добре відомо, що він шваб по материнській лінії...

Ворони не перестають кружляти, мало не торкаючись верхівок дерев, шурхотить гравій на цвинтарних доріжках під тихі розмови людей у чорному... Якось, скорчений ревматизмом, я лежав удома, коли це раптом ні з того, ні з сього мене навідав колега Деметріус. Посеред кімнати стояв пристрій для розтягування — двометрова дошка з ременями, блискучими нікельованими ручками, залізними гирями. На цьому новомодному прокрустовому ложі мене двічі на день по півгодини розтягували лікарі. У кожного, хто входив до мене, ноги приростали до під-

логи лише від самого вигляду цієї диявольської штукенції.

Деметріус увійшов, кинув квапливий погляд на знаряддя тортур, тоді обережно обійшов його й усівся поряд з моїм ліжком. Навіть не спитав...

Ворони...

...про те, що зі мною, — поскаржився на головний біль, який...

...прийми аспірин...

...який дошкуляє йому цілий ранок, мабуть, це грип, бо він напередодні чхав, слід було б поміряти температуру, та він не має часу, щоб...

...ворони кружляють.

... мимохідь з'їв булочку з шинкою, яку я приготував Тамашу на сніданок, позичив томик Рабле, за п'ять хвилин підвівся і, обходячи великою дугою мій пристрій, вийшов геть. Навіть ідучи, не спитав, що зі мною трапилось.

— Бідолашна жінка, кажуть, вона кохала свого чоловіка, — повідомляє він, по-приятельськи стискаючи мою руку. Зупинився, змушуючи зупинитися й мене, і втупив погляд у величезну сіру ворону, яка, осідлавши кам'яний хрест, розгойдувалася, допомагаючи собі крильми втримати рівновагу. — Так і ми гойдаємося, приятелю, між життям і смертю. Що може означати, коли щось тягне ось тут, над пахом?

— Можливо, там застряг якийсь твій сонет. Не бійся, випусти його, ніхто не почує.

Обабіч на білих мармурових надгробках уже пожовк ампельній, лише подекуди криваво-червоно блищало листя. Я підійшов до зграйки дерев, уже цілком голих, однак угорі серед блідо-блакитного неба літали не ангели, а ворони, по одній, парами, безформними зграями, каркаючи дедалі голосніше, наче сільські плакальниці, що вознеслись на небо. А внизу по землі, усі в чорному, рухалися ми, набагато безневинніші від них.

Майже біля самої могили мене перестрів третій мій милий приятель. Своїми чеснотами він перевершував двох попередніх.

— І ти тут? Тебе не часто угледиш на цвинтарі.

— Хіба? — мовив я, відступаючи на крок. — Якщо вчасно дізнаюсь, то не пропускаю жодної церемонії.

— Справді?

— Хіба я можу позбавити себе найбільшої радості існування?

— Тобто?

— Радості від того, що я їх пережив, — пояснюю. — На твої похорони я теж прийду, брате Петі.

— Що ти... що ти! — перелякано відхрещується мій друг Петер Кіеш. — Я ж багато молодший за тебе.

— Яке це має значення! — відмахнувся я.

Це єдиний спосіб змусити його замовкнути, адже всім відомо, що він хворобливо боїться смерті; потік його найсоковитішої брехні та наклепів можна зупинити одним лише стурбованим запитанням про його здоров'я. Цього дня мені буде важко витримати третю дружню розмову після двох попередніх.

— Ти гадаєш, що в мене поганий вигляд?

— Та де там... де там... — прокаркав я, наслідуючи голоси ширяючих над нами птахів й обережно задкуючи від нього.

Не зайвим буде зауважити, що мій приятель Петер Кіеш — один із найнебезпечніших представників критичної думки нашої національної літератури: варто йому лишень відкрити рот, як з нього, ніби з якогось зрошувального пристрою, в обличчя співбесіднику порскає цілий водоспад з дрібних крапель слини. Якщо ж він надто збуджений, то з його пащеки вилітає вже кілька крупніших зарядів, вціляючи в око чи в вухо жертви. Друзі-поети стверджують, що в його слині величезний вміст солі та ензимів, тому вона така ядуча. Ширяться також чутки, що слина тече з нього, особливо з лівого кутка рота, і в спокійному стані, доки він накопичує натхнення для чергового наклепу.

— І чого тобі вдарило в голову, що в тебе поганий вигляд? — пролепетав я, відступаючи ще на крок

і відвертаючи обличчя. — Скільки тебе знаю, брате, ти завше такий блідий. Хоча ця набухла жилка на твоїй скроні... Ти, либонь, забагато працюєш.

Ті, хто його не знають — а хто ж його може не знати серед тих, хто обертається колами нашого пекла, — навіть не підозрюють, що за його мужнім зовнішнім виглядом, великим носом, високим чолом і блакитними очима, що викликають довіру, чаїться стільки підступності та хитрості. Він старанно працював кілька десятиліть, поки створив так званий image, тобто свій фіктивний образ, яким політики звикли вимахувати над собою, як стягом; після тривалих роздумів він вибрав для себе роль «лицаря справедливості». На відміну від класичних традиційних взірців розробив нову методу: в очі сварив, а позаочі прославляв. А що в душі був полохливим, мов заєць, то кидаючи комусь в лице нищівні стріли, за спиною натомість від страху починав його хвалити, і таким чином убивав уже двох зайців: його вважали прямодушним, безстрашним патріотом і, водночас, прикладом вселенської християнської любові. Якщо, наприклад, він прямо заявляв колезі Х., що його роман геть бездарний, то наступного дня той здивовано дізнавався, що в іншому товаристві наш дядечко Петер назвав його найталановитішим представником найновішої угорської прози. Певна річ,

навіть за такої тактики він у якихось моментах свого життя поміж хвалою і наклепом не уникнув кількох ляпасів.

— Ти вважаєш, що я схуд? — запитав він стурбовано.

Вороння неначе збожеволіло...

На противагу більшості людей похилого віку — так-так, це вдалий вислів: похилий вік, — я не звик перейматися минулим, точніше, взагалі ним не цікавився, вважаючи, що, хвала Господу, нинішній день підкидає мені достатньо турбот. Незважаючи на мою пречудову пам'ять, минуле бачиться мені сьогодні немовби десь піді мною, ніби в оповитому туманом гірському краї, де я стою на найвищій вершині і, дивлячись униз, неначе розрізняю інші гірські хребти, а вдалині видніється пік ще вищої гори, яка то виринає, то зникає в пасмах туману. Визволити їх з хаосу й окреслити їхні обриси можу лише я. Однак — навіщо?..

Я вже згадував, що мене й досі терзає напруга сьогоднішнього дня. Спогади обсідають мене лише у виняткових випадках, як, приміром, на цвинтарі, коли я опиняюся з ними лицем до лиця, однак на цвинтарях, як уже мовлено, я буваю зрідка. Справді, вдова «ще й досі» красуня, хоч це й не дивно: вона на двадцять, а чи й двадцять п'ять років молодша за

свого чоловіка. Вона самотньо ступає за поховальним повозом, вітер зрідка ворушить накинуту на її плечі довгу жалобну вуаль. Тепер, згадуючи, якою — десять років тому... так-так, приблизно з десять років тому — вона постала переді мною, досі дивуюся своїй ясній пам'яті. Ніби «Жінка в чорному», яка щойно зійшла з картини Уїстлера, продовжує рухатись перед моїми очима: струнка, з важким коконом волосся на голові, з пружністю фокстер'єра ступає довгими красивими ногами. І знову зринає в мені один ще давніший і, слава Богу, вже забутий спомин: миле й чарівне обличчя моєї дружини у великій залі Музичної академії. Спотворена ненавистю, вона обпікає поглядом обличчя іншої жінки, що дивиться просто на неї.

Ми підходимо до могили, ворони в небі й на землі оточують нас зусібіч. Людське око вихоплює симетричні явища буття, мабуть, тому мені бачиться таке: нібито птахи, бризками падаючи з неба, а потім знову здіймаючись догори, чорним вінком, подібним до нашого жалобного скопища внизу, оточили розриту могилу.

Складалося враження, принаймні в такого товстошкірого віслюка, як я, ніби вороння своїм божевільним карканням проклинало дійство, яке відбувалося внизу; справді, чи можливе огидніше видовище,

ніж це, коли ще ледь пойняте тліном людське тіло опускають на шість футів під землю, а тоді з глухим гуркотом закидують грязюкою голову, груди і все інше. Не кажучи вже про те, що не завжди відомо достеменно, чи не ховаємо ми ще живого мерця. Тому в своєму майбутньому заповіті я обов'язково згадаю — сподіваюся не забути, — щоб перед тим, як опускати мене в могилу, моє серце проткнули голкою (для такого великого серця, як моє, вистачить звичайної булавки).

Вгорі каркання, а внизу переможне ридання тих, хто пережив покійного: вони врятували мене від вислуховування прощальної промови. Я відступив якнайдалі назад, не бажаючи, щоб мене побачила вдова. Однак у короткій урочистій тиші після прощального слова, доки гробарі не почали засипати яму, мій друг Шома Деметріус, що знову підібрався до мене, враз голосно чхнув — вдова зиркнула в наш бік. До цього часу, якщо не помиляюся, вона не плакала, та коли погляд її упав на мене, її очі зненацька наповнилися слізьми. Вона схилила голову, голосно гикнула, і ще раз кинула на мене оком. Завдяки моїй блискучій пам'яті, яка й зараз, на восьмому десятку, хіба що ледь-ледь погіршилася, я можу точно відновити, що сталося потому: з її горла вирвався короткий, нерозбірливий зойк, вродливе обличчя переко-

сила дивна гримаса, ніби вона сміялася сама з себе, далі вона несподівано зайшлася довгим істеричним реготом, поперемінно давлячись сміхом і плачем. Всі кинулися до неї.

Я вже згадував, що людина в моєму віці набуває звичок, і вони, наче зайвий жир на тілі, перешкоджають роботі мозку. Це правда, що інстинкт спонукає нас до формування звичок, і якби ноги не призвичаїлися під час ходьби чергувати праву з лівою, ми ніколи б не зрушили з місця. А втім, ми й так не багато досягли. Відтоді, як мій син Тамаш підняв стяг повстання проти швидкоплинного, тобто проти мене, я почав уважніше спостерігати за собою, зайнявся прополюванням своїх звичок. Слід зазначити, що людина впродовж життя набуває двох видів звичок: необхідних і зайвих. Необхідним є, наприклад, дихання. Я згадую про це не через педантизм: нині надто багатьом людям перешкоджають вдихати глибоко, для свого задоволення, до того ж інколи роблять це так заповзято, що об'єкт їхньої турботи доводиться прикривати землею, аби він далі не загиджував довкілля. Необхідними є також навички, яких ми набуваємо заради людської гідності, задля утримання рівноваги в суспільстві. Наприклад, це звичка казати правду лише в тому випадку, коли вона не зачіпає інтересів нікого з присутніх. Те саме з брехнею: бре-

шемо лише тоді, коли нас не можуть піймати на гарячому. Наше спілкування у цей момент набуває таких витончених, достойних менуету форм, що годі повірити Дарвіну, буцімто ми походимо від нерозумних тварин. Конче потрібною виявляється й звичка навчати своїх нащадків читати-писати, інакше як би вони успадкували ті численні різновиди брехні, відомі з історії людства, якими підтримується існування нашого роду.

Та все це загальновідомі речі. Я пишу про власне старіння, а не про вселюдське. Я не терплю старих людей мого віку, чиї звички, обертаючись дивацтвами, змушують їхнє оточення постійно чухати потилицю. Отже, слід з'ясувати, які з моїх глибоко вкорінених звичок можна видалити, тобто, розвиваючи попереднє порівняння, які ліпоми чи жировики в моїх духовних жирових тканинах не беруть участі в обміні речовин душі і їх можна вирізати хірургічним шляхом без небезпеки для життя. В ту мить, коли Тамаш розпочав облогу пострілом своєї гарматки, я ще сподівався, що мої очі й руки мене не підведуть і я зможу провести операцію.

Пригадую, як я вже тоді виявив у себе певні ознаки скнарості, ледь набухлі бруньки на стовбурі моєї старості. Старість?.. щоб я? десять років тому?.. ні, це неправильне слововживання! Хоч моє тім'ячко уже

давно вкрите сивиною, але, по-суті, воно лише щойно заросло: тобто я написав кілька сторінок, які, враховуючи мою посередню обдарованість, вийшли майже досконалими. Звісно, серед моїх високошановних колег мало хто щось доп'яв, та, на щастя, зрідка траплялися й такі, які, читаючи їх, спадали з лиця. От під ту пору я й зауважив, що в рукописі подекуди пропускаю слова або не дописую наприкінці слова одну чи й дві літери. Я списав це на поспішливість — мовляв, необхідно якнайшвидше зафіксувати вдало побудовану фразу. Однак десь тоді зі мною сталося ще кілька оказій, через які я почав пильніше до себе придивлятися. Результат виявився приголомшливий: я з'ясував, що пропущені літери означали не що інше, як скнарість. Скнарість? Накопичення в моїх кишках — тобто в іншому, органічнішому пласті мого життя — так само вказували на мій зростаючий потяг до приватної власності.

Скнарість? Це я — скнара?.. Таке мені й уві сні не привиділося б. Як я вже згадував, я вважав себе безтурботним, навіть легковажним, коли не було потреби економити надмір енергії та мізерні статки. Накопичення останніх, на жаль, не компенсує зменшення перших.

Зростання моїх років і прибутків призвели до зворотного результату: що менше в мене залишало-

ся надій на майбутнє, то скупішим я ставав у теперішньому. Ніби збагнувши, що руйнування моїх клітин можна так-сяк підлатати форинтами, мої долоні стислися, й поволі, майже непомітно, я сам зіщулився тілесно і духовно. Долучився до нього й душевний шок, викликаний брутальним оголошенням війни з боку мого сина Тамаша.

Але одного дня мої очі відкрилися: під враженням від вервечки подій, хай загалом і дрібничкових, і подиву, ба навіть потрясіння, що їх супроводжувало, я усвідомив, що поводжуся стосовно себе геть недостойно. Мій біологічний вік не заслуговує на закостеніння старечими звичками. Гадаю, я ще замолодий для того, аби стати рабом звичок, хоча б тієї ж скупості, яка пасує лише моїм рокам. І хоч мені вже є що втрачати, та ще живе в мені надія на виграш.

Місце мого пробудження — квартира мого тестя. Свій власний портрет я аналізую зазвичай з дзеркала, котре являють мені обличчя моїх ближніх; з безпомильним тваринним інстинктом я відшуковую в них усі ті риси — оскільки вони дратують мене в дзеркалі, — які хотів би витравити з власного зображення. Отак людство, наче велика дзеркальна галерея, навчає мене, яким бути не треба, а отже, непрямо, яким бути слід. Звісно, зізнаюся, навчання дається мені не завжди.

Не часто зустрічав я людей противнючіших за мого тестя. Його присутність інколи так збурювала мій ніжний шлунок, що мене аж нудило. Тому, зрозуміло, що тещу свою, якій я симпатизував, я відвідував у той час, а саме в пообідню пору, коли сподівався не застати старого, тобто коли він ішов до улюбленої кав'ярні, щоб посидіти в товаристві своїх колишніх колег — банківських директорів. Найчастіше я заходив до тещі десь у перших числах місяця, з певною сумою грошей в гаманці, що призначалися їй на видатки по господарству. Відсутність старого в цей час видавалася бажаною, оскільки його панський гонор не дозволяв прийняти від мене гроші: у світі людських взаємин екс-директор банку визнавав лише принцип «даю — беру». Але найголовніше: чи зміг би він грати переді мною роль глави сімейства, якби змушений був визнати, що з часу зміни суспільного ладу в країні, тобто впродовж двох десятиліть, утримую його я, хоч і без особливого задоволення.

Моя незвичайна пам'ять з більшою чи меншою певністю відшукує в нашаруваннях минулого ті мишачі нірки, в яких я переховував важливі для мене спомини. Завдяки цьому я й зараз можу відтворити ту розмову з моєю покійною дружиною, тоді ще дівчиною, яка відбулася напередодні одруження. Ми обоє були членами партії, обоє працювали в підпіллі,

та познайомилися лише по війні, в районній парторганізації й швидко потоваришували. Вона була напрочуд красивою дівчиною; на дзеркальних уламках моєї пам'яті вона й зараз відбивається в сотнях моментальних знімків, як перпетуум-мобіле, як пам'ятник вічній молодості.

Вічна молодість! О-хо-хо...

Якось вона спитала, чи не міг би я винайняти для неї дешеву кімнату. Вона хоче йти від батьків? Чому? Досі вона тільки тому лишалася вдома, що квартира авторитетного банкіра була зручним прикриттям для підпільної роботи. Отже, вона не уживається з батьками?

Доки житиму, не забуду цю сумовиту, зболену посмішку, з якою вона звела на мене погляд, але одразу ж опустила очі, вочевидь, не знайшовши в мені опертя. Вона понурила голову, її довга біла шия схилилася до мене. Ця шия була сама покірливість.

— Я не люблю свого батька, — мовила просто. — Люблю тебе.

Любить мене, бо не любить свого батька?.. Чи так слід було розуміти її, запитую я себе тепер, копирсаючись у найглибших звивинах мозку.

В одній з мишачих нірок заворушилась ця мить, яка, поки я ще при доброму розумі, лишиться зі мною назавжди.

— То з чого ви збираєтеся жити, дозвольте поцікавитись? — спитав її батько, блиснувши в мій бік очима, побільшеними пенсне. Його біле трикутне обличчя з правильними рисами й ледь виступаючим підборіддям залишалося непорушним упродовж усієї нашої бесіди, і лише під правим — чи лівим? — оком, під шкірою посмикувався дрібний м'яз, ніби грижа, ущемлена мозковою діяльністю.

Блиск пенсне: «Так-так, а з чого ви будете жити, перепрошую? Зі своїх книжок? А яка у вас професія, тобто справа, дозвольте спитати? Он воно що, у вас її немає. А скільки ви на місяць заробляєте на книжках, перепрошую?» Знову блиск пенсне. Той наш обмін думками не належить до найприємніших спогадів мого життя. «Ви навряд чи зможете забезпечити майбутнє моєї дочки. Але, можливо, ви маєте якісь інші прибутки. О-о, звісно. Не маєте. Ну-ну. Завбачливий батько подумати про це зобов'язаний. Ви комуніст? Одне слово, комуніст. Ну-ну. А скажіть, ви вважаєте, що ця система тут довго втримається?». Блиск пенсне. Яке щастя, що я навіть зараз, маючи за сімдесят, не потребую окулярів, аби під час розмови зазирнути комусь в саму печінку. «Отже, ви вірите в систему?.. Й гадаєте, що західні держави... Не відповідайте, я не бажаю сперечатися про політику. Чи маєте ви помешкання? Кажете, що

маєте. Дві вмебльовані кімнати в квартирі, яку покинув власник, тікаючи за кордон, і які місцева влада передала вам. Розумію. І ви не згоріли з сорому, беручи у власність квартиру, тимчасово полишену власником? А що ви збираєтесь робити, якщо він повернеться, дозвольте поцікавитись?».

Спогад про ту нашу розмову навіть сьогодні не надто мене тішить, як не тішив, до речі, і в ті часи, коли — десять? вісім років тому? — я щомісяця здійснював паломництво до старих, хай вони в мирі спочивають, щоб передати тещі — хоч я й тоді не мав ще постійного місця праці й отримував прибуток лише від своїх книжок — ту суму, за допомогою якої вона оплатить назбирані за місяць борги й підтримуватиме тілесне й душевне здоров'я чоловіка. Я з них не сміявся, не відчував ані сатисфакції, ні зневаги, відраховуючи банкноти в руки красивої старої жінки, яка незмінно шарілася у відповідь і навіть у глибокій старості кожним рухом нагадувала свою дочку. Сатисфакція?.. насмішка?.. та що там... я ж вважаю себе знавцем усіляких життєвих пасток, так само, як і безталанних людських ніг, що в них потрапляють. Навіть якби я міг жбурнути в обличчя мого тестя пачку грошей, це б також не збудило в мені особливих почуттів.

Як уже згадувано, я старався навідувати свою тещу переважно за відсутності її чоловіка; він міг не знати —

й нібито справді не знав, адже він — директор банку! — яким чином стара зі своєї мізерної пенсії покриває дедалі зростаючі видатки на проживання. Та якось, саме в той період, коли наляканий моїм сином Тамашем я почав придивлятися до свого неправомірного, як мені здавалося, старіння, я, на свою біду, застав тестя вдома. Оголосивши, що він захворів — йому буцімто боліло горло, — тесть обмотав шию білим шовковим шаликом і саме підвечіркував за столом.

На той час він уже вбрався в уніформу старості і здавася саме тим, ким був насправді. Його ніс потоншав і витягся поміж двома товстими мішками щік, зморшки на шиї зливалися в довге, обвисле, усе в червоних прожилках, друге підборіддя, що випиналося з-під коміра, а пенсне на водянистих очах уже не блищало навіть тоді, коли в нападі старечого гніву він з радістю засліпив би супротивника. Взагалі він навдивовижу пом'якшав, і коли під час бесіди його слова переривалися демонстративно підсиленим, з бризками слини, кашлем, він, сором'язливо всміхаючись, озирався, ніби просячи вибачення у присутніх від імені смерті, і довго витирав носовичком губи, підборіддя й складки на шиї. Він був охайним, це слід визнати.

— Ось і ти до нас завітав, синку, скільки літ, скільки зим!.. хе-хе...

Теща накрила стіл для мене також: кава, молоко, тістечка. Тими ж рішучими, швидкими рухами, як колись моя дружина, з тією ж легкою, стрімкою впевненістю жінки, що виконує свою справу. Старість її не спотворила, на завжди красивому обличчі — усе та сама одвічна усмішка жінки, що годує чоловіків.

— Ось і ти забрів до нас, синку, хе-хе!..

— Ви вже це сказали.

— Сказав?.. хе-хе... Ось і панові Мюллеру щоразу доводилося повторювати двічі, аби він уторопав.

— Хто цей пан Мюллер?

— Пан Мюллер... Ти не знаєш, синку? Ти маєш знати. Мій колишній бухгалтер. Бідолашний чортяка, ще того року відкинув копита... кхе... кхе... хоч був молодший від мене, чи не так, Елло? Ми віддали йому останню шану. Ми ж любимо відвідувати цвинтар, поки ще добираємося туди на своїх ногах... хе... хе...

Вже не довго тобі лишилось, думав я, уявляючи собі легені старого, з розгалуженнями бронхів, де в кінчиках, у рухливих закрутах альвеол, то тут, то там здувається пухирчик, тоді натикається на другий, лопається. Ти вже відцвів, скоро з тебе збиратимуть урожай.

— А про що це ви шепотілися там, у передпокої з моєю дружиною? Га?

Старенька зашарілася.

Ти добре знаєш, навіщо прикидатися, подумав я.

— Він розповідав мені про Тамаша, — сказала стара, усе ще червоніючи, але вражаючи мене своїм цілковитим самовладанням.

Старий зняв з носа пенсне, підморгнув мені підсліпуватими очима і знову начепив окуляри на місце. Хоч яким пришелепкуватим він тепер був, та завжди всією душею тішився, коли вдавалося когось змусити до брехні. Більшу насолоду він отримував лише в тому випадку, коли міг комусь завдати матеріальних збитків.

— Що ти скажеш про дорожнечу, синку? Га? Саме сьогодні мені довелося повідомити поштареві, який приносить мені пенсію... Елла, хустка майже сповзла... що я казав?.. ага... якщо мені не підвищать пенсію, я, на жаль, не зможу тим часом давати йому чайові. Адже зараз і поштар належить до панівного класу, чи не так?.. хе-хе... то хай зробить щось. Що ти на це скажеш, синку?

Ні, не дивно, що моя дружина любила мене більше, ніж батька. Але як її мама змогла витерпіти його поруч себе сорок чи п'ятдесят років? В стражданні, як видно, нема межі терпінню.

Я відвів погляд від тестевого обличчя й задивився на великий каштан, що шелестів на вітрі — його

саме обсіла зграя веселих горобців, — а коли я обернувся...

То й була та мить, коли я отримав перший шок, який підштовхнув мене до самоспостереження; за ним будуть ще й інші. Я не люблю так званих символів, не люблю узагальнень, намагаюся розглядати явища в їхніх природних межах, та після цієї сповненої взаємної відрази розмови стало зрозуміло, що я не можу ігнорувати подвійне попередження. Той, хто сидів навпроти мене і кого я усім серцем зневажав і ненавидів, *був схожий на мене*. Хоч би як ми різнилися способом життя, однак зачаті й народжені згідно з загальними його законами, і, постарівши, як пара стоптаних чобіт, ми однаково плентаємося до неминучого кінця. Тож я відвернувся від каштана, що колихався за вікном, мій погляд знову впав на тестя — і мені перехопило дух.

Я не перебільшую: моє серце завмерло. Тестева рука змітала зі скатертини крихти хліба довкола філіжанки абсолютно так само — ну, точнісінько! — як це звик робити я під час сніданку за вранішньою кавою. Я не плутаю, моторика повністю збігалася. Старий підставив долоню до краю столу, правою рукою круговими рухами зібрав крихти докупки, далі обережно, аби не посипалися на підлогу, змів їх у підставлену черпачком долоню лівої руки. Якийсь

час він вдоволено оглядав невеликий коричневий горбик, а тоді — точнісінько, як це робив я — трохи відхилив голову назад, відкрив рота і рвучко вкинув туди здобич.

— Той, хто крейцар не цінує, тому й форинт не слугує, — мовив він із зітханням, приплющивши очі. Навкруг вуса від задоволення у нього виступив піт.

Я попрощався зі старою й пішов. Від збудження трохи не перекинув свою філіжанку з кавою. Досі я вважав, що змітаю крихти долонею заради порядку, аби бачити перед собою чистий стіл. Однак насправді усе інакше! Виявляється, мені шкода віддавати їх горобцям. Виявляється, я пожираю навіть крихти, аби не ділитися з горобцями, які, злітаючись до мого віконця, повсякчас зазирають до кімнати. Виявляється, що стареча скнарість уже розпочала в мені свою повільну, руйнівну для душі роботу, і якщо я не дам їй по руках, вона підриє всю шляхетну споруду.

Отже, старість? Вже прийшла, питав я себе, не вірячи. Вже? Чи, може, до мене вчепилося кілька паскудних звичок, що непомітно закам'яніли на поверхні душі? Та, увага! Можна ошукати себе самого! Треба дослідити усі мої звички і все, що криється за ними. Я почувався, як той пес, що ганяється за власним хвостом.

Уже на другий чи третій день я відкрив у собі

іншу бридку звичку, новий гігантський екземпляр скнарості. Однак нині мій загострений нюх дозволив мені схопити її за вухо і поставити в куток.

— Пане метре, ви вже прочитали мій рукопис?

— Я не метр. Прошу звертатися на ім'я.

Та я його пожалів. Нахабне полум'я молодості, що війнуло з його очей, на мить обпекло мене. Його худе, костисте лице ще не набрякло самовдоволенням, було свіже й вимогливе, він ще не вдовольнявся тим, чого вартував.

— Перепрошую, що це був за рукопис?

Рукопис роману він послав мені поштою в супроводі шанобливого листа. Рукопис я, певна річ, не читав. Та й не варто було, адже відомо, що рукописи молодих письменників погані. На той час я вважав, що замість читання чужих недолугих романів краще писати самому, принаймні, написане власноруч буде хоч трохи ліпшим.

Стривай, мовив я до себе. Ліпшим? Для кого? Ти захищаєш інтереси людськості? Чи шкодуєш часу? Ти знову заощаджуєш, нікчемо, аби було що кинути до рота?

Я ще раз глянув в обличчя юнакові: мені не варто було його остерігатись. Здається, я добре знаюся на письменницьких типажах: цей видавався абсолютним нездарою. Нічого, — подумав я, — не будемо

дріб'язковими, я ще маю що марнотратити. Адже суворість — це різновид скнарості.

— Любий друже, — звернувся я до хлопця, — я з величезною насолодою прочитав ваш роман. Дозвольте мені детальніше викласти свою думку...

Молодик не зводив з мене очей.

— ...знаю, — провадив я далі, — що молоді не люблять, коли їх хвалять у вічі...

— Ви були так ласкаві прочитати увесь роман? — молодий письменник був приголомшений.

— Що означає увесь?

— Усі вісімсот аркушів... до останньої сторінки?

— Не міг відірватися, любий друже, — запевнив я хлопця. — Однак я не хотів би зараз ділитися своїми враженнями...

— Лиш одне запитання, пане метре...

— Жодного запитання, — перебив я. — Свою думку я викладу в рекомендаційному листі, який маю намір надіслати своєму другові Л.Ф., головному редакторові.

На його обличчі читалася тягуча тупість трясовини, мене ж охоплювало натхнення.

— Як відомо, мій молодий друже, старші письменники мого віку загалом ощадливо ущедрюють інших визнанням... так-так, це гарний вираз, ощадливо ущедрюють... З плином часу, самі з себе диву-

ючись, вони стають обережнішими в оцінках. Не надто хвалять, та ще й егоїзм заважає. У своїй пожадливості вони кожен успіх хочуть привласнити собі, й ніколи не докладатимуть зусиль для того, щоб подібний до вас, незрілий, примітивний телепень... — природно, я називаю вас так лише для прикладу — наскубав собі листя з їхніх лаврових вінків. Талант!.. молодий талант!.. Але ж у цьому немає ніякої заслуги, мій друже, це як полюція в підлітка. Ні, ви зумійте написати в шістдесят хоч одну гарну сторінку, і цим будете хизуватися. Та до шістдесяти нехай ніхто не сміє вважати себе талановитим.

На підвіконня сів горобець, зазирнув до кімнати, потім звично постукав у шибку, мовби попереджуючи. Я засміявся: уже й у моїх горобців завелися звички.

— Я так маю розуміти це, метре... — хлопець був явно спантеличений.

— Можете ніяк не розуміти — мовив я. — Усе це не стосується ні вас, ні мене. Я узагальнюю. Своїми молодими орлиними очима ви вже, либонь, зауважили, що старші люди мають звички, від яких їм нелегко відмовитись. Одним з таких нав'язливих уподобань є заперечення, тому їхнє улюблене слівце — «ні». Якщо, приміром, така свіжа здобич, як ви, потрапить до лап такого заскостенілого стариґаня,

вам не вдасться надрукувати навіть рядка. Тож я не писатиму рекомендаційного листа своєму приятелеві редакторові...

З посірілого обличчя молодика було видно, що з усього мого виступу він зрозумів лише останню незакінчену фразу.

Несподівано я пожалів його. Бо звідкіля ж йому знати, що він народився жертвою. У його тупості була якась невловима привабливість, навіть у цих його рухах, коли він тріпнув головою й, стиснувши зуби, з ненавистю глипнув на мене.

— ... я не писатиму рекомендаційного листа, — вів далі я, — а підготую статтю про роман і відішлю до редакції разом з ним. Стаття про роман, який ще в рукописі... еге ж?.. Ну, що на це скажете?

Отож у віці шістдесяти з чимось років я знову вступив до школи, щоб слухати власні лекції. Мені було нелегко, я виявився суворим учителем. Похід проти старості, так можна було назвати цей навчальний курс, який своїм обсягом міг би сміливо змагатися з усім доробком з цієї тематики, накопиченим від Ціцерона до сучасних вчених-геронтологів. Різниця лише в тому, що ці записи, — які у випадку моєї смерті будуть знищені, еге ж? — я писав не з метою подратувати людство, а цілковито для власного задоволення.

У цей період я переглянув навіть свої найдрібніші домашні звички і з садистською насолодою поскручував в'язи їм усім, чи майже всім. Таке неземне задоволення міг відчувати лише кат, по черзі рубаючи голови своїх жертв закривавленою сокирою. Не перераховуватиму усі свої подібні замахи, аби не набриднути моєму читачеві, тобто собі самому. Звички окремої людини не аж так цікаві; їхнє значення зростає тоді, коли їх засвоюють інші, коли примхи однієї людини поширюються, як заразна хвороба, і стають всенародними чи національними, як, приміром, у нас на батьківщині заняття літературою. Писання-читання: пишемо ми всі, а дехто навіть читає написане, перед тим як віддати до типографії.

Мої особисті навички скромніші, тому не думаю, що вони можуть стати загальнонаціональним надбанням. Лише задля прикладу й, либонь, документальної цінності я згадаю про свою звичку вранці, після душу — який також був моїм суворим ритуалом — щодня вживати для гоління інше мило чи крем, щоранку, беручи з полички над умивальником, за суворо встановленим розпорядком, відповідний тюбик чи спрей, а далі так само поденно чергувати західнонімецький, французький чи вітчизняний лосьйони. Я улягав не своїм космополітичним схильностям — слово честі! — я лише прагнув урізноманітнити що-

денну нудьгу гігієнічних процедур, намагаючись навести певний лад у мініатюрній історії повсякдення, тобто приборкати свої анархічні пориви, що таяться за несподіванками. З часом я так у цьому наловчився, що вже на шляху до ванни знав, що цього дня на черзі австрійський крем «Еліда», другий справа на поличці, а після гоління французький лосьйон «Екіпаж», що стоїть поряд. І якщо іноді все ж траплялося, що пам'ять мене підводила, мене охоплювала така божевільна тривога, мов якогось дипломата, що загубив шифрувальний код держави.

Ну що ж, годі грати в ці ігрища, сказав я собі через тиждень чи два після тієї фатальної для мене зустрічі з тестем, коли, оговтавшись після першого потрясіння, я вирішив влаштувати генеральне прибирання й зміну режиму. Набувати старечих звичок ще не час. Я ще встигну побути старим шкарбуном. Добре, нехай будуть звички, але за умови, що людина завжди матиме змогу їх змінити. Право на звички і їхній сенс визначаються їхньою корисністю; якщо ж вони обмежують нашу свободу, від них треба відмовлятися. І тому не пощастило поличці у ванній: за мить я розкидав, розштовхав у різні боки тюбики, флакони, сухі й пінисті креми, помазок, бритву, мовби хотів помститися світовому порядку за якусь одвічну кривду. І навіть заспівав на весь голос, як

у ті далекі дні моєї юності, в героїчну епоху обливання крижаною водою.

До речі, ще й тепер після теплої води я приймаю холодний душ.

Охоплений жагою неофіта, ще того ж таки дня, вийшовши з ванни і сівши до столу снідати, я вирішив поквитатися з моєю економкою Жофі. Поки вона подавала сніданок, я уважно оглянув, навіть крадькома понюхав її, думаючи: коли ж я нарешті відвикну від цієї старушенції з її кислим запахом. А може, існують звички, які годі відсікти, адже тоді кровоточитиме щось тонше і глибше. Бо так одразу й не скажеш: це вона стала моєю звичкою, чи я її?.. А втім, поки що я залишив це питання без відповіді. Вона потрапила до нас, коли я був підлітком, і якщо ми — пережившіі матір мою, і батька — не повбивали одне одного впродовж минулих, вже й не знаю скількох там, літ, якщо я не прибив її ніжкою від стільця, а вона не підсипала отрути в мою каву чи підливу зі шпинату, то ми подаємо такий блискучий приклад людського довготерпіння й смиренності, що його варто міфологізувати: нехай він стане взірцем для всього людства. Отож поки що я не проганятиму мою стареньку. Цією тезою я завершив сьогоднішню ранкову медитацію, спостерігаючи не без відрази, а насправді зі щирим полегшенням за її уповільненим човганням

довкола столу, асиметричними рухами старечих метушливих рук, доки вона накривала сніданок. Однак її теж обпекло тим очищувальним вогнем, який запалив я того ранку під собою. А може, дісталося лише мені?

— Ви знову принесли мені це старе горнятко?

Стара промовчала, гадаючи, що їй почулося.

Блакитне пузате горнятко в блакитний горошок лишилося мені від матері. З часу її смерті я пив з нього вранішню каву з молоком, точніше, мене напувала Жофі, очевидно, на знак особливої люб'язності.

— Ви не чуєте, що я кажу?

— Чути я чую, — пробурмотіла вона, підсовуючи горнятко мені під носа, — лише не розумію, що ви цим хочете сказати. Чим вам не догодило це горнятко?

— Тим, що набридло мені.

— Як може набриднути горнятко рідної матері! — обурилася стара. — Молодий пане, вважайте, бо Господь вас покарає!

Я здивувався, бо на таку логіку не розраховував. Ось які протиріччя вміщує людська душа! Які ж спогади зберігає старенька про мою матір і що так любила вона в ній — у тій, кому мала прислужувати? Ну, звісно, розмірковував я сам з собою, якнайдалі відсовуючи горня, — якщо нам судилося бути лакеєм, то витерпіти себе самого в такому випадку можна,

лише полюбивши накладені на нас пута. Але закликати Бога на захист якогось дурного горнятка?

— Хіба в Бога нема інших справ?

— Посоромилися б, молодий пане, — мовила стара жінка, вперто підсовуючи горнятко до мене. — Ви круглий сирота, як бур'ян при дорозі, ні батька, ні матері, й дружина вас покинула, а хочете ще й пам'ять знищити?

— Заберіть від мене це горня, Жофі, — мовив я, — не бажаю його більше бачити. А в спогади я стану занурюватись, коли постарію.

— Ви й так доволі старий, — гостро відрізала Жофі, наставивши на мене свій гачкуватий червоний ніс. — Ще чогось чекаєте, молодий пане?

Я засміявся.

— Як гадаєте, скільки мені років?

— Нічого гадати, бо я знаю напевне, молодий пане, — відповіла жінка.

Вона була налаштована войовничо, вочевидь, уночі їй добряче дошкуляла подагра.

— Нічого ви не знаєте, — мовив я. — Звідкіля вам знати, коли я й сам не знаю. Чи ви шпигуєте за мною?.. З останніх сил дошкандибали до районної ради, аби довідатися про рік мого народження?

На цей раз вона змовчала, не заспокоїлись тільки її очі; спершу вона їх опустила, потім поволі підняла

знову, й, ніби жаліючи мене, надовго втупила в мене свій блякло-блакитний погляд.

— Молодий пане, — мовила вона перегодом, — не можна обманути старість. Кликали її чи ні, а вона тут як тут. Якби ж то молодий пан не боровся з нею, а спокійно прийняв те, що йому відміряв Господь...

— Жофі, — мовив я. — Не завдавайте Господові зайвих клопотів!

— Це для нього не клопіт, — тихо озвалася жінка. — Я бажаю лише, щоб життя молодого пана було спокійнішим і він не переймався незворотним. Якби ви погодилися з тим, чого вимагає ваша природа...

І знову цей довгий співчутливий погляд на моєму обличчі...

— ...стосовно ж вашого віку...

— Чого ви вчепилися в мій вік, стара відьмо?

— Добре-добре, не нервуйте! Пийте свою кавусю, поки тепла. Не бійтеся, я вже недовго набридатиму вам своїми розмовами.

— Не залякуйте мене! — мовив я. — Та поки ця скорботна мить ще не настала, заберіть звідсіля це горнятко! І від сьогодні приносьте мені каву в щораз іншому горнятку, чашці, філіжанці, щодня в іншій, ми зрозуміли одне одного?

Стара знову опустила очі і я зауважив, що навіть їхній колір змінився. Та поки її тремтяча рука тяглася

до горнятка, я встав, схопив його і жбурнув у куток. Це було гарне міцне горнятко, воно розлетілося на три чи чотири друзки.

— Аби вас не мучили докори совісті, Жофі, — сказав я. — Це справедливіше: заплановану брудну роботу людина має виконувати власноруч.

Я вже згадував на початку цих нотаток, що сімнадцять чи вісімнадцять, а то й дев'ятнадцять років ми живемо самотньо, удвох з моїм сином; та це потребує уточнення. У ранньому підлітковому віці Тамаш декілька років перебував у Швейцарії, спершу у доктора Шмідта, в пансіоні Святого Галлена для хлопчиків, де він мав вивчити німецьку мову, а потому ще кілька років у своєї тітки, в Женеві, з метою засвоєння французької. Кажу як є: на якийсь час я прагнув його спекатись. Моя квартира була занадто переповнена дитячою жвавістю, а головне — галасом. Водночас з віком, так я вважав, я змушений був дедалі більше уваги приділяти створенню робочих умов для свого пера й спокою фізичного існування. Інакше кажучи, я дуже зніжився. Чи міг я собі це дозволити? Не варто плекати ілюзій, думав я тоді: якщо людині за сімдесят, вона має право бажати собі якогось від себе послаблення, повертаючись при цьому до всіх своїм колючим боком. Та все до міри:

ходити в капцях не варто навіть удома, а корсет самодисципліни можна послаблювати лише уві сні. Як видно, мій розум ще цілком ясний, світ емоцій не згас під флером старості, хіба що, либонь, менше стало в мені співчуття, а натомість додалося зловтіхи, адже мене дедалі більше дратує людська самовпевненість. Вгору до Місяця? Ще вище? Жодна ракета не здійме нас на таку висоту в безкінечність, де б не супроводжувало її, чіпляючись за останню сходинку, людське марнославство, не випереджала б заздрість. На якій же планеті, питаю я себе, скоцюрбиться останній скелет людського роду з вимерзлими сльозовими мішечками під порожніми очними впадинами?

Я, хоча й назагал не славлюся скромністю, та й гонор маю більший, ніж належить, цілком би вдовольнявся тими невеличкими сюрпризами, що їх пропонує нам земна куля. Сни мої, однак, не знають перепон, а тому нездійсненні, хоч я вдовольнився б здійсненням — ото була б радість! — найневибагливішого з них: якби мені вдалося, наприклад, помирити Йожефа Кеттауера, мого сусіда зліва, з Іштваном Барцою, моїм сусідом справа, які через переставленого кимось сміттєвого бачка мріють прибити один одного ступкою чи лопатою для вугілля. Я був би вражений, якби Господь дав мені стільки розуму й терпіння, аби це здійснити. Вибратися кудись

далеко я і в сні не наважився б. Ну, хіба одним будинком далі чи ближче по вулиці, чи в час пік проїхатись автобусом, чи наблизитись до конторського столу якогось керівника. Сісти, зрештою, на електричку й побувати на пахучій* месі серед богомільних бабусь. А от перетнути кордон я не здатен навіть поглядом. Мені не вистачило б усього життя, аби перерахувати, під скількома кутами перетинаються ворожі людські наміри, і скільки бальзаму та бинтів потрібно, аби вилікувати, відшептати хоча б підсвідомі рани кожної людини.

Повторюю, я гніваюсь, хоча, буває, й пащекую, бачачи незбагненний колообіг абсурдності. Чи замість нарікання ліпше впасти у відчай, а отже, карати самого себе?

Варто мати на увазі таке: якщо я вже не шкодую інших, то себе й поготів. Коли я обурююсь, бачачи, чуючи чи читаючи щось у газетах, я маю пам'ятати, що воно спрямоване аж ніяк не проти моєї печінки чи сльозових мішечків, і не обов'язково, що саме до мене волають за словом справедливості. Не я вершина світу. І дуже вірогідно, що цей світ обертається не піді мною, а значно вище. Що двом скрижалям Мойсея, у кращому випадку, знайшлося б місце

* Йдеться про урочисті богослужіння у святкові дні, на які сходилась «чиста», напахнена публіка.

в гумористичній рубриці «Мадяр Немзет», та й то без особливого успіху. «Не бажайте... у ближнього свого...». То й не бажайте! «Не вбий!». Ха-ха: усміхнеться читач, якщо він не перегорнув сторінку раніше.

Якось, коли ще мій син Тамаш був у Швейцарії, до мого помешкання з'явилася одна молода письменниця. Незважаючи на мої прохання до редакції не давати нікому номер мого телефону та адресу, не минало й тижня, щоб у мої двері не постукав якийсь непрошений гість. Молода пані Сільвія Вуковіч стверджувала, що адресу вона отримала від мене особисто. З огляду на свою блискучу пам'ять, я це заперечував.

— Як же так, панночко, — відбивався я, — моя пам'ять мені ще не зраджує, я ще можу назвати дівоче прізвище моєї матері, і навіть не забув рік її народження, тож...

Очевидно, вона потрактувала мої слова як самоіронію, бо усміхнулась.

— ...ви допускаєте, що я міг би забути про зустріч з таким чарівним створінням, як ви?

Що й казати, вона була на диво чарівною.

— Метре, ми зустрічалися в редакції «Уй Іраш».

— Не називайте мене метром!

Вона знов усміхнулась.

— ...звідтіля ми вийшли разом, і ви були такі ласкаві, що трішечки провели мене, згадали?

Вона ще раз усміхнулась. Якби не ця посмішка, я випровадив би її, хай би якою красунею вона була. Але ж брехуха: я не зустрічаюсь з авторками, адже боюся їх, як вогню. До того ж пані Сільвія — яку я в мить своєї хвилинної слабкості трохи згодом називатиму Сільвою — звивалася усім тілом, мов змія, від чого в мені все теж рухалось і звивалося. Вона нагадувала мені колись побачену співачку з шоу, словом, не лише не збуджувала мою чоловічу силу, а — навпаки — гасила її, як зрештою і її дещо протяжний, солодкавий, тоненький голосок, від кожної модуляції якого в лице співбесідника бризкала крапля штучного меду. Я несамохіть обтер обличчя.

— Вже пригадуєте, чи шо?

— Ви народилися в провінції, панночко?

— Шо ви, метре. Тут...

— Без метра!

— Ох, вибачте, цьом-цьом. Я народилася тут, у цьому чарівному Будапешті, просто обожнюю його. А чому ви питаєте?

— Якщо ви народилися тут, то звідкіля взялося це «шо», — відказав я мстиво, передчуваючи свою поразку. Вона була дуже красивою жінкою. — Можливо, десь в Балмазуйвароші так кажуть, однак у Пешті...

— Ви чудо, — мовила жінка. І посміхнулася.

— То коли ж ми могли зустрітися в «Уй Іраші»? — спитав я. — Поможіть, прошу, моїй чудовій пам'яті.

— Влітку, — відповіла молода пані. — У серпні.

Вона знову брехала, бо влітку мене в місті не було. Чи, може, був? Та байдуже, і чому б їй не збрехати? Ця вигадка, власне, є вибаченням за вторгнення без попередження, не що інше, як ввічливе визнання мого незаконного і невмотивованого прагнення лишатися самотнім серед людського шарварку. Це є, власне, визнання того, що з-поміж нас двох я сильніший, і що в тій нещадній боротьбі, яку провадять між собою люди, чоловіки й жінки, їй би слід накивати від мене п'ятами. Брехня — єдина можливість для слабких втриматися на цій землі, яку сильніші намагаються вибити з-під їхніх ніг.

— Ваша правда, панночко, — мовив я. — Без неправди людство вже давно вимерло б.

Вона усміхалася.

— Я не розумію.

Насправді вона розуміла навіть краще за мене. Адже була жінкою, до того ж жінкою того ґатунку, яка бреше не крихітними мізками, а всіма клітинками свого тіла.

— Великою помилкою морального кодексу людини, пані, — мовив я, звертаючись до неї, але адресуючи насамперед собі, — є те, що він засуджує неправду,

яка, однак, є одним із найбільших здобутків людства. Без неї годі уявити які-небудь суспільні стосунки. Брехня поєднує будь-яку спільноту, яка без неї розпалася б на безголові закривавлені часточки. Брехня...

Молода жінка продовжувала посміхатися.

— Ой, як мило!

— ...брехня, — вів далі я, нервово міряючи кроками кімнату і не розуміючи, з якого дива це роблю, — пом'якшує мораль, бо вбирає вигоду в пристойні шати і тому можна відстоювати свої — нібито справедливі — права у відносно сприятливих обставинах. Та вона не лише забезпечує зовнішню пристойність...

— Ой, як чудово, — знову озвалася вона. — Я думаю точнісінько так, як ви, тільки не можу цього сформулювати.

— Не сумніваюсь, панночко, що ви думаєте абсолютно так само. Отже, вигадка забезпечує не лише зовнішню пристойність, а й внутрішню, вона впорскує злагоду в наші вразливі серця, аби ми могли брехати й собі теж.

Нараз мені стало нудно й гидко.

— Власне, чого ви від мене хочете, панночко?

— Ой, дорогенький, — защебетала жінка. — Тільки щоб ви облишили бігати туди-сюди по кімнаті, бо мені кружляє голова. Не бажаєте присісти тут, коло мене, на канапу?

Вона усміхалася.

Усмішка мене обеззброїла. Виборсуючись із пелюсток цього вродливого, хоча й пересічного створіння, вона постала переді мною як одвічне єство: всезнаюча усмішка жінки. Незабутня, безпристрасна усмішка природи. Байдуже, з якою підступною метою її покликала на допомогу ця жінка — на кілька хвилин вона позбавила мене зарозумілості і сповнила блаженним усвідомленням своєї цілковитої нікчемності. Ну, й що з того, роблю я щось чи байдикую? Ну, й що з того, що старію й рано чи пізно вийду з ужитку. Єство й надалі зрідка усміхатиметься. На мить я став легкий, як безтілесна пушинка, бо весь тягар відповідальності покинув мене.

— Чого ви, власне, хочете від мене, панночко? — повторив я, приходячи до тями.

Та й чого мені ображатися, коли молода письменниця звертається до мене по допомогу? І задля підтримки свого ймовірного таланту у жорстоких місцевих битвах літературного життя як допоміжний засіб вона використовує свою вроду? Адже знає, що я маю певний вплив у цих літературних колах, від яких відгонить всіма запахами. До мого слова дослухаються, поважають, чи, принаймні, вдають, що поважають, і навіть бояться мене, хоча я всім чемно відповідаю на привітання. Словом,

я potens*, і вочевидь суперечило б так званому здоровому глузду, якби молода жінка не спробувала увійти, чи хоча б постукати у дверцята моєї потенції заради досягнення оргазму цілковито іншої природи. Боже мій, вона хоче стати письменницею, то хай нею буде. Рівень літературної продукції від цього суттєво не знизиться. Однак як же бути з моїм сумлінням? Або скромніше — з моїм смаком?

Чи можу я йому довіряти?

— Ой боженьку, я така зворушена, що метр таки прийняв мене, незнану, скромну письменницю. І я можу сидіти тут у вас на дивані... ви тут, зазвичай, спите, чи шо?

— Не шокайте, — буркнув я.

— Ой-ой, ви знову...

Але — усміхаючись.

— Я не можу зараз сидіти з вами, панночко, бо маю багато роботи, — сказав я. — Залиште рукопис і зателефонуйте мені за тиждень, доти я його, сподіваюся, прочитаю.

Та вона не зателефонувала, бо не пошкодувала часу з'явитися до мене особисто. Її рукопис не вартував нічого, геть нічого. Я проклинав усе на світі, читаючи його. От чорт, казав я про себе, чому в це

* В силі *(лат.)*.

прекрасне тіло не вселили такий самий чудовий дух; постала б нова герцогиня Сансеверіна. Однак духовності в ній не було ні на йоту. Навіть стільки, щоб можна було опублікувати її твір в одному з угорських журналів. Якби я був Ернестом Рануціо IV, пермським тираном з роману Стендаля, я б наказав стратити цю жінку, аби виправити фатальну помилку природи — дражливе поєднання тіла з порожнечею... Або ж велів би її отруїти: це було б куди приємніше, ніж розмовляти з нею!

Упродовж своєї довгої професійної кар'єри я звик казати правду в обличчя письменникам — перепрошую, свою думку. Ця роль найбільше відповідала моїм уподобанням. Для себе я теж не робив винятку... хіба що зрідка. Інколи, бачачи якогось симпатичного юнака, моє серце обливалося кров'ю, та я переборював себе. Чи не з цієї причини дедалі менше молодих письменників мають бажання зустрітися зі мною, аби поцікавитися моєю думкою про їхній доробок? Бридкий дідуган: очевидно, я видаюся їм саме таким. Здідів, де ж йому вгнатися за нами. В молодості, правда, написав пару кльових речей, та це було давно... Та якщо й залетить до мене іноді якийсь неопірений горобчик — на кштал цієї панночки, — щоб я дав йому напутнє письменницьке слово, то я й від цього отримую небагато радості. Горобчик теж.

Проте я, видно, таки старію, бо вже не тішуся зі свого правдошукацтва. Я стояв біля вікна, спиною до канапи, де всілася, вочевидь, моя відвідувачка, і дивився в сад, дивуючись зі своєї розгубленості. Що їй сказати? З чого почати? За моєю спиною почувся сміх, радісний, живий сміх.

— З чого ви смієтеся? — спитав я, не обертаючись.

— З того, як ви нервово барабаните по склу. Ой, чи не боїтеся ви мене часом?

— Люба панночко Сільвіє, — промовив я, — я прочитав ваш рукопис...

Та я спізнився: коли повернувся до неї, вона вже стояла гола, її одяг і спідня білизна були розкидані по кімнаті, прозоро-попелясті колготи опинилися на столі, прикриваючи мій щойно початий рукопис. Я назвав би це символічним, якби мав час і настрій для мудрування. Однак, як видно, не мав. Я всівся на бильце крісла й задивився на молоду жінку, що стояла біля канапи. Її тіло було досконале. Вона всміхалася:

— Ідіть сюди!

А я лише сидів і дивився.

— Така молода вродлива жінка — рідкісний дарунок для старого чоловіка, — сказав я. — Дозвольте мені ще трохи помилуватися вами. У мене тепло, ви не змерзнете.

Вона всміхалася.

— Ідіть же! — повторила вона знову.

— Ви божественно вродлива, — відказав я. — Невже ви гадаєте, що в мені ще стільки молодечого вогню, аби я стягнув з себе черевики, піджак, штани, майтки і в нападі шаленої жаги пошпурляв би їх по різних кутках кімнати? Я звик роздягатися повільно, розважливо, як осіннє дерево, що скидає листя.

— Та йдіть сюди вже! — явно нетерпляче покликала вона, розпростершись на канапі. — Побалакати ми встигнемо потім.

— Встигнемо. Але — про що?

— Вам краще знати, — провадила юна жінка. — Киньте мені сюди подушку, бо мені занизько. Оту, темно-червону, вона гарно пасуватиме до мого тіла, хі-хі.

Я кинув їй подушку і пересів у крісло.

— Як я зможу вам віддячити за любовні послуги? — спитав я, поки мій ніс лоскотав невимовний запах її тіла.

— Ви самі знаєте, — відказала вона.

Хай би що трапилось, вирішив я, розшнуровуючи черевики, рукопис я швидше проковтну, аніж передам далі. Навіть говорити про нього не бажаю. Упродовж життя я багато випендрювався, головно в часи своєї непередбачуваної юності, однак у професійних справах ніколи не виявляв ані своєї природної бояз-

кості, ані хабарництва, ні насильства. І ця послідовна затятість, така кумедна в цю хвилину, мовби я зі своєю сивою головою й досі не проти годуватися з материних грудей, цілком неактуальна в нашу мінливу епоху! І зараз, сидячи в кріслі з однією шкарпеткою на нозі, з іншою в руках, я несподівано так роздратувався, що залюбки показав би сам собі язика: бе-е-е! Повторюю: я й досі не знаю, наскільки мізерна моя вага на терезах світу? Аби лиш вони не гойднулися, коли танцюватиму на них свій танок смерті? Невже й досі не набув необхідного досвіду цей сімдесяти-, вже й не знаю скільки там літній, добродій, аби навчитись не сприймати себе серйозно? Разом зі своєю трухлявою системою цінностей, яка протхнула всю квартиру кислим тліном старості?

— Перепрошую, моя люба панночко Сільвіє, — мовив я спроквола, — я знаю, я чванькуватий...

— Ой, та ніякий ви не чванькуватий! — вигукнула вона. — Ви радше зі своїм довгим білим волоссям нагадуєте пророка. Та зніміть же, нарешті, другу шкарпетку!

Пророка? Я зняв другу шкарпетку і шпурнув її в куток. Першу, разом з черевиками, кинув туди ж.

— Ой, який ви сердитий! — зойкнула молода жінка.

— Я не сердитий, а гарячий, пані, — проказав я, вішаючи за звичкою свій піджак на спинку стільця

і стежачи, щоб він акуратно сів. — Мені шкода, пані, та ви маєте встати з канапи.

Жінка, як видно, здивувалася, однак встала.

— Що це ви все «пані та пані», — мовила вона, — чому не хочете перейти на «ти»? Я б могла бути вашою доцею, чи не так? Навіщо мені вставати з дивана?

— Я не волію кохатися на канапі, моя єдина любове, це суперечить моїм поглядам на велич кохання. Вже не кажучи про те, що це незручно, навіть негігієнічно. У правому кутку стоїть шафа, а в ній білизна. Прошу вас взяти білизну й послатися.

Далі настали кілька неприємних годин. Поясню образно: це нагадувало моменти, коли під час письменницької праці мені траплялися фрази, які я крутив, мостив, не маючи змоги дати їм раду, вдихнути в них душу, розставити всі слова на свої місця і закінчити. Звідки беруться ці неприємні години? Кат його знає. Чоловіча радість і смуток упереміш приготували в мені страву, додаючи в горщик сорому й гіркоти, крихту марнославства і ополоник егоїзму. Ні, я не наївся досхочу, та й іншим не дав наїстися. Дві нестачі дивилися одна одній у вічі. Не підлягає сумніву, що я відповідав за обидві, і коли, нарешті, вони з великими труднощами уклали такий-сякий мир, ніхто з нас не вдовольнився. Це була не перша любовна поразка в моєму довгому чоловічому житті,

однак найболючіша, бо, либонь, остання. Бувають радості, за які треба платити надміру ганебним стражданням, і вони того не варті. Людина здебільшого відмовляється від них.

Відмовляється? Атож, тільки не від вершини. Довкола неї остаточно обвалюється вся гориста місцевість людського життя.

Однак тоді в ліжку з Сільвією я переймався не майбутнім, а лише сумнівними поточними хвилинними радощами.

Аби краще зрозуміти мої кумедні борсання: я не міг впоратися з фразою *(див. вище)*. Хоча й не квапився. Внутрішньо я вже достатньо визрів завдяки настирливості прекрасної молодої жінки, однак лише після того, як минув певний час, я здобувся на слово, відчувши, що фраза наповнилася тою силою й здатністю переконання, яку їй забезпечує перо гарного письменника. Що ж сталося, чому воно все ж пробуксувало? Чи вже сам початок був, у принципі, помилкою? Чи, може, перо моє вибрало таку тему, точніше, *його було вибрано* для того, до чого в мене не лежала душа? Я вже давно проминув той крутий підйом своєї життєрадісної юності, коли брався за кожну пропозицію, і так-сяк, краще чи гірше, завжди її виконував, однак нині я вже проминув і свій зрілий період, коли, засвоївши увесь попередній

досвід — з самої тільки погорди! — міг писати майже все, що заманеться. Адже відомо, що в творчості, і не лише з жінками, рутина може замінити натхнення, навіть стати ним. Але повторюю: я вже пройшов такий період і на той час уже захопився підрахунком своїх забаганок. Ба навіть більше — відмовою від них. Я тричі продумував, чого мені кортить. Старість черпає свою енергію з негативу.

Можливо, у випадку з Сільвією, я помилився. Свою кавалерійську навалу, за якою, певна річ, приховувались тривалий досвід і практика, вона спрямувала на мою найгрішнішу сутність — чоловіче марнолюбство старечого віку. Переді мною стояла сліпучо красива оголена жінка, а я що? — мав на знак вітання припідняти капелюха і вийти зі своєї кімнати? Негативний приклад біблійних старців: старий, що, ойкаючи, тікає від Сусанни? Оцього вже не буде: в мені озвався найниціший з людських гріхів — марнославство. Тільки не це! Тож кохаймося з нею!

Відомо: коли фраза, за якою стоїть якась надміру складна думка, не дається з розгону, то потім її важко сформулювати. Людина переписує, шліфує її — адже має для цього душевну вправність, — однак фраза чинить спротив. Ми вдаємося до примусу, але марно. Заходимо з іншого боку, та не можемо дійти кінця. У вирі неймовірних зусиль не помічаємо, що

вибрали хибний шлях, якусь непотрібну мету. Те, що тут висловлено, є не тим, що ми намагалися сказати.

Я раз за разом робив спроби, однак, певна річ, марно. І, певна річ, дедалі розпачливіше й безнадійніше, і щодалі невправніше. Моє самолюбство отримувало ляпаси по черзі з обох рук. Я відчував сором не перед Сільвією, а радше перед собою. Чому я зі своєю сивою головою вплутався в щось таке, чого, можливо, й не зможу завершити?

— Лягайте знову на спину, потихеньку, — мовила молода жінка. — І не думайте ні про що!

Багата палітра жіночої інтуїції підказувала їй поради, хоча, цілком можливо, допомагав і її досвід. Вона усміхнулася до мене, майже по-материнськи, і це заспокоїло. І найогидніші сучки, буває, відроджують чоловіків, що лежать поруч. Тож я підкорився.

— Лежіть спокійно! — продовжувала вона. — Не рухайтесь, не думайте ні про що! Порозмовляймо!

Тільки не це, — подумав я. — Краще полювання на левів у Замбії!

Зненацька в моїй голові блиснула думка: рукопис авторки — от з якого лиха я опинився тут у ліжку. Величезний тягар на моїй так званій совісті. Адже те, що я тут валяюсь біля неї, вже почасти означає зобов'язання. І одразу в мені мовби розлилося світ-

ло, запанувала ясність, яка запалила мою чоловічу хитрість та самообман. Фраза тому вислизає з мого пера, здогадався я, що спочатку треба виконати певне завдання. Я пишу не з доброго гумору й вільного вибору — тобто писав би, якби писалося, — а з примусу. Тому й нема успіху, бо я не бажаю — на знак винагороди — підтримати її рукопис. Я все ще дотримуюся старомодного, сміховинного кодексу честі. А десь насподі, у підсвідомості, мов глибоководне чудовисько, бовваніє рукопис.

— Лежіть собі спокійно! — порадила молода жінка. — Почекайте, поки само собою захочеться.

Я спалахнув гнівом. Захочеться?

— Помовч уже врешті! — відповів я. — Ти стільки базікаєш, що я не можу спостерігати за собою.

Вона всміхнулася.

— А цього й не потрібно. Спостерігайте не за собою, а за мною! Не треба займатися собою! Дозвольте собі все! Ви зараз не за письмовим столом.

На жаль, подумав я знічено. — Якби ж я там сидів!

Тиждень потому я написав листа Тамашеві у Швейцарію, мовляв, хай приїжджає. Бодай один мужчина буде в домі.

Варто додати: я розумів, що не тільки будинку, а й мені необхідна Тамашева присутність. Будинку він потрібен тому, що повітря в ньому стало просто-таки ядуче від суми моєї й Жофиної старості; тут бракувало молодого руху, аби нас остаточно не засмоктала затхла стареча тиша. Бо хоч би скільки я прискіпувався до Жофі, і хоч би скільки вона мені перечила, нам уже давно остогидли всі інтонації наших розмов, не кажучи вже про їхній сенс. Що ще могли ми сказати одне одному, як не до огиди пережоване протягом минулих десятиліть? Коли вже й невисловлені одне одному думки ми знали напам'ять.

А це ще й Жофі з деяких пір почала довбати мене, аби я забрав хлопчика додому.

— Привезіть додому хлопчика, молодий пане! — казала вона. — Хочу побачити його перед смертю.

— У такому разі ще встигнете, — відказував я. — Адже це ви будете вищирятися біля моєї могили, а не я біля вашої.

Стара засміялася.

— Не доведи Господи, — мовила вона. — Тоді я денно й нощно витиму над вашим надгробком, аж поки й мене не забере диявол.

— Диявол? — перепитав я роздратовано. — То ви й у пеклі намірилися мені дошкуляти?

Стара не відповіла.

— Балачки балачками, а дитину додому таки спровадьте, молодий пане, — попросила вона через якийсь час.

— Навіщо?

— Бо в домі потрібен чоловік.

— Ідіть до біса, старе бабисько!

Соромно згадати, але вона мене так розгнівала, що того дня я повернувся додому лише пізно вночі, коли напевне знав, що вона вже в ліжку. Ще бракує, щоб вона і в мої сни поткнула свого червоного всюдисущого носа і невгамовного, як помело, язика. Їй, бачте, замало оббирати мене до нитки, вона ще й сміється з мене? І то зверхньо, як дурноверхі дорослі з малої недосвідченої дитини: мовляв, пожди-пожди, колись і тебе життя навчить! Будеш і ти ледве ноги волочити. Ніби я зараз їх не волочу, до того ж щораз повільніше. А останньо в її голосі з'явилися жалісливі нотки: мовляв, бачу-бачу, що повільніше, врешті і в тебе, бідолахо, заростає тім'ячко. Годі й казати, що ревнива стара відьма точно вирахувала, відколи — а й справді: відколи?.. Бог його знає, — я не ночував поза домом, так само, як раніше вона своїм гачкуватим відьомським нюхом безпомильно визначала, коли я був у жіночому товаристві, і щоразу давала мені про це знати ледь помітним, мстивим посіпуванням ніздрів.

Візит панни Сільвії збив з пантелику не тільки мене, а й її теж; вона підозріло розглядала мене то справа, то зліва, і якщо випадково перехоплювала мій погляд, одразу ж опускала очі. Якби я зміг колись назвати її матір'ю, тобто не соромився її, то спитав би прямо: ну, ти ж усе знаєш? Ти бачиш крізь стіни й чуєш кожен звук? Зазираєш у мої найниціші сни?

Та навряд чи ти знаєш усе. Тобі невідомо, що наступної після тієї сумнозвісної пригоди ночі я лежав поруч з Сільвією — за її відсутності — й довів самому собі, що мій чоловічий вік ще не минув. Якби я захотів, то міг би здійснити зґвалтування духа й тіла жінки, її шокання легко викинув би з голови, а шелест сторінок рукопису — з пам'яті. Коли вона отак лежала біля мене, моя фантазія малювала її обриси, вона догідливо рухалась або завмирала згідно з диктатом мого смаку, і я, заспокоюючись, переконався, що й надалі залишаюся паном і господарем усіх своїх тілесних органів. Нема чого відмовлятися від фізичної насолоди кохання, вирішив я ще по обіді. Певна річ, не йдеться про надлишкову трату сили. Це прерогатива легковажних двадцятирічних молодиків, які бездумно розтринькують свою дурну життєрадісність. Та я знаю, що мені вже не двадцять, хоч і не можу підтвердити цього ні метрикою, ні свідоцтвом про хрещення.

Ні, панночко, ми не будемо тринькати свої сили,

повідомив я гарячій і розшалілій у моїй уяві Сільвії Вуковіч, бо ми, слава Богу, не двадцятирічні. Ми розважливі, навіть, у певному сенсі, скупуваті, бо найкращі життєві соки бережемо для роботи. Ось тепер, як бачите, я задовольнив би вас до нестями — легко! — та, на жаль, не маю часу — цьом-цьом, — бо на мене вже з нетерпінням чекає письмовий стіл... І шо — рукописи?.. І шо — мої, еге ж?

З цим я й вступив до нової епохи свого життя — в лабіринт самоомани. Правда, блукав я там недовго, але ґуль понабивав чимало. Щоночі я переконував себе в тому, що мені є що витрачати, якщо забажаю; моє тіло продовжує мені вірно служити, терпляче витримуючи пустотливі вибрики моєї уяви. Це залежить лише від мене, розмірковував я, лежачи під тьмяною зірочкою нічника і вдивляючись у невиразні в темряві обриси мого улюбленого письмового столу. Тільки від мене залежить, чи, зіп'явшись вранці на ноги, я злечу до зірок, або скромніше — поближче до них — чи тут, на цій грішній землі, підніму слухавку і зателефоную Сільвії Вуковіч, яка з безмежним оптимізмом залишила на моєму столі свою адресу й номер телефону.

Я так і не зателефонував їй. Щовечора давав собі слово це зробити, проте вранці відмовлявся від власного рішення. Якщо моя рука все ж тяглася до

слухавки, я відсмикував її, ніби мене вкусило «шо» в подобі павука. Я мушу працювати, казав я собі, адже все блаженство людства, безсумнівно, залежить від закрутасів мого пера, як і блаженство моїх сусідів Іштвана Барца та Йожефа Кеттауера, що, висунувшись з вікон і, тамуючи дух, з двох боків спостерігають за порухами моєї ручки. А за ними — уся країна нашорошила вуха. Та що країна! — усе людство, адже мої книги перекладені на чотирнадцять мов світу. Так, я жертва почуття обов'язку: я не можу зателефонувати Сільвії Вуковіч. Не тому, що невпевнений у собі, адже щоночі доводжу, що можу обходитися з нею, як душа забажає; і не тому, що надто вразливий, бо не раз до цього падав і в вульгарніші обійми. Я керувався не письменницькою моральністю — хай йому грець! — адже друкуються й гірші, ніж у неї, рукописи. Гадаю, на моїй репутації не з'явилася б надто масна пляма, якби я один раз на старості купив її ціною жіночої усмішки.

— Мені шкода, панночко, — міг би я сказати їй по телефону, входячи в Робесп'єрову роль Непідкупного, — безумовно, я міг би коли завгодно виправити допущену минулого разу невправність, однак за браком часу прийняти вас не можу. Я нині саме займаюсь формулюванням одинадцятої заповіді.

Однак минув певний час, поки я себе викрив.

Боягузтво глибоко зачаїлося в моїй душі, і мені бракувало духу пройти випробування дійсністю. Бо десь у самому своєму осерді я таки знав, знав навіть краще від своїх внутрішніх залоз, що старішаю, і мій шлях наближається до кінця: тепер уже й не страшно ставати легкодухим. Ясно усвідомлюючи при цьому і мудро з тим примирившись, що наприкінці ми все одно будемо переможені, все ж деякий час, хай лише тліючи, ми ще здатні чесно вершити свою справу. Мені огидні стариґані, що козиряться в молодики. Моя рука добре знала, що робить, коли, потягшись до телефону, зненацька відсмикувалась: вона не хотіла мене зраджувати. Вона краще за мене знала жахливу прірву між уявою і дійсністю.

Повторюю, період лицемірства і самообману швидко добіг кінця, раптово провалився, ніби в прірву. По обіді якогось дня — пам'ятаю, то була субота — я несподівано скис. Цьому не було жодної причини. І тут я раптово усвідомив, що старість лупнула мене в потилицю і я гепнувся додолу, щоб більше не підвестися. Марно я умовляв себе, що моя чоловіча сила ночами ще заграє́ зі мною, однак душа — проклята! — знала, що я вже ніколи більше не пізнаю — як сказано в Старому Заповіту — живу, з плоті й крові, жінку. Місце в постелі поруч зі мною охололо назавжди.

Повторюю, не було жодної видимої причини для

того, щоб спала полуда, яка так глибоко таїлася у звивинах моїх мізків, що жоден психологічний пінцет не витяг би її звідти. Я сидів за письмовим столом, у полуничному світлі весняного присмерку, долаштовуючи фразу у своєму ще незакінченому романі, коли зненацька спіймав себе на тому, що плачу. Сльози лились по моєму обличчю, на моїх старечих губах відчувалася сіль. Я здивувався, облизав губи. Ридання прорвалося вже згодом, пробившись крізь павутину нервових схлипів, і було таке нестримне й судомне, що я ухопився за стіл, аби не звалитися зі стільця. Досі не розуміючи, що зі мною, що трапилось, як ображена дитина, я кулаком витирав сльози. Це було, мабуть, кумедне видовище, можна собі уявити: сивоволосий, хоч і міцний ще старий, при здоровому глузді, сидячи за робочим столом, поринувши в роботу, без будь-якої видимої причини раптово заходиться плачем з такою смертельною образою в серці, ніби йому дав ляпаса власний син. Він живе в достатку, тішиться загальним визнанням, деякі його книжки, як уже згадувалося, перекладені іншими мовами, і от одного дня він виявляє, що гірко ображений на увесь білий світ. Ще б пак, він має вмерти!

Не приховуватиму, далі настали болючі тижні і місяці. Блукаючи цим пеклом, я втратив, здається, всю самоповагу, навіть на якийсь час покинув писати

свій роман. Дійшло до того, що ввечері, якщо я лишався вдома, доводилося іноді навіть замикати двері, бо ще бракувало, аби Жофі застала мене в сльозах. Отже ж, не чекав, думав я, оглядаючи злети й падіння свого життя, що на старості стану істериком. Певна річ, я боявся не смерті, а в'янення. Наступного дня після свого відкриття, тобто протверезіння, а отже, в неділю, що йшла за суботою, я відвідав свого старого приятеля, який нещодавно одружився і взяв на двадцять років молодшу за себе жінку. Я знав її ще дівчиною, вона була чарівним створінням і нагадувала мою дружину.

Янош відчинив двері.

— Нарешті ти прийшов, старий розбійнику?

Я розреготався. «Старий розбійник»! — він поцілив у десятку. Я сміявся так довго і старанно, що Янош, здається, відчув фальшиву ноту.

Він похитав головою:

— Що сталося, старий баламуте?

«Баламут» — це ще краще! Тепер я вже сміявся з себе; вигляд доброго приятеля, мов протисудомний засіб, на деякий час притлумив у серці судому відчаю.

— Нічого не сталося, — відказав я. — А ти як поживаєш, чуваче?

Може, і я помолодшаю, примірявши молодіжний жаргон! З цього я теж трохи посміявся.

— Як дружина?

— Побігла до крамниці, — відказав Янош, — зараз буде. — Ти, звичайно, повечеряєш з нами?

— Увечері я не вживаю м'яса, це зайве для мого віку, — сказав я. — Чашечка молока, це якраз те, що треба для старого цапа.

В очах Яноша стояло запитання.

— Тиждень тому я бачив тебе в «Фесеку», ти саме наминав отакенний ростбіф з цибулею...

— Це було давно.

Янош втупив у мене довгий, либонь, як Велика угорська низовина, погляд.

— Іди ти в дупу, мосьпане, — сказав він. Тиждень... хіба це давно?

— Чи відомо вам, ваша ясновельможносте, що за тиждень з чоловіком усяке може трапитись?

— Відомо. Він на тиждень старішає.

— Ото ж бо й воно. Ну, як наша курочка в подружньому житті?

— Дуже добре, вовчику-братику! Все як годиться. Якби ви не бешкетували, мосьпане, то могли б і собі знайти ту, яка на схилі літ стелитиме вам постіль.

— І так знайдеться, — відповів я хвацько. — На кожний мій палець по одній. Не турбуйтесь за мене, ваша ясновельможносте!

Янош знову підозріло зиркнув на мене.

— Ти це серйозно?

— Що?

— Що тебе ще цікавлять жінки. Тобі, друже перче, скільки років?

— Не знаю.

— Не знаєш. Отож! І, виходить, що тобою ще цікавляться жінки?

— Тобто чи мають вони мене ще за мужчину?

Ми сиділи в кабінеті Яноша у старих, обтягнутих чорною шкірою кріслах, один навпроти одного, поряд з вікном. За вікном у невеликому ружадомбському садку, що розкинувся в будапештському районі віл, ріс високий каштан, стовбур якого ділив навпіл краєвид з вікна: справа над темною рікою вигиналась дугою стрічка моста Марґіт, що тяглася далі на пештську сторону, а зліва, по інший бік стовбура, можна було побачити гірше освітлений міст Арпада. Вікно було відчинене, до кімнати линув запах свіжоскошеної трави, за ним скрадався ледь чутний подих дунайської прохолоди. Було легко дихати. Нехай я й старий, але я так люблю це місто!

— Поглянь на каштан. — сказав я Яношу. — Ми з ним, либонь, однолітки, а він і досі собі зеленіє.

— Кабан, — сказав Янош.

— Я велелюбний, ти ж знаєш, — вів далі я. — Жінки нюхом це чують. Скажімо, вчора...

— Ох ти племінний бичок! — мовив Янош. — Бик-запліднювач!

— Я не люблю хвалитися, — вів далі я, — та вчора... коли ж це було? Ага, позавчора. Позавчора близько обіду я зайшов до кав'ярні «Вьорьошмарті» на каву з коньяком. Я був стомлений, бо встав раніше, ніж звичайно, хотів переробити недописану напередодні фразу, хоча й безуспішно. У кав'ярні я одразу подався у дальню порожню залу, там сиділо всього двоє, еге ж, двоє. Чоловік і дружина, обоє молоді. Бувають такі пари, від яких здалеку смердить подружжям, як від часнику. Так і тут. Вони були англійці, англійський дипломат з дружиною, проїздом. Жінку звали Сільвія.

— Як ти це знаєш?

— Жінку звали Сільвія, — продовжував я. — Місіс Сільвія Вуковіч. Нетактовності в тому, що я назвав її ім'я, немає, вони вже подалися далі, до місця призначення, в Анкару. Взагалі вони були американці, а не англійці. Якщо я ще можу кілька слів проварнякати по-британськи, то американської говірки не осилю. Та й навіщо розмовляти з жінкою, в якої замість очей дві осяйні зірки й вона усміхається так... Її посмішка вразила мене, друже. Та усмішка, випурхнувши з пелюсток цього чарівного створіння, явила мені саму правічну природу: це була всезнаюча

усмішка жінки. Незабутня, безпристрасна усмішка природи.

— І де ж вона випробувала на тобі свою усмішку? — спитав Янош.

— Без кохання життя нічого не варте, ваша ясновельможносте, — провадив я далі. — Один німецький філософ сказав, можливо, Кант... так-так, Кант... ну, що він сказав?.. що кохання — єдина можливість для двох особистостей подолати усвідомлення своєї окремішності, або ж, додам я, з тріумфом побороти нестерпну, нездоланну іншим чином самотність.

— То де ж і коли ти досяг цього тріумфу? — спитав Янош. У кав'ярні «Вьорьошмарті»?

— Я ще не згадав, що пані з очима-зорями мала світло-брунатну шкіру, але не на кшталт європейської засмаги, а древнішого туземного відтінку, набутого ще в материнській утробі. Власне, вона була дочкою індійського магараджі.

— Мені не почулося, мосьпане? — спитав на це Янош. — Перед цим ви були такі люб'язні згадати про американське походження.

— Це про її чоловіка. І, природно, говорили англійською, — сказав я вже сердито, бо відчував, що Янош не так стежить за бесідою, як вивчає моє обличчя. Знаючи мене як людину правдиву, він щонайбільше може запідозрити мене хіба в прикрашанні

подій, однак і це було неприємно. Що він там вичитує на моєму лиці, питав я себе, мій вік? Який суперечить уяві про старість? Янош пам'ятає мене з дитинства і добре знає, що я прибріхую не більше, як половину.

— Ну і як, зрештою, ви зійшлися? — спитав Янош. — Чого мовчиш? — перепитав він за хвилину.

— Тому, певне, що не можу наспіх вигадати, як ми зійшлися, — відповів я холодно.

Янош примирливо торкнувся мого рукава.

— Не крекчи.

— Я дивлюсь на твою чесну дурну фізію, брате, і на ній просто написано, чому твоя жінка, ще й року не мине, наставить тобі роги.

— Ну, і як же ви зійшлися? — не здавався Янош.

— Коли її чоловік вийшов у гардероб, щоб забрати накидку дружини, я підійшов до їхнього столика й поклав перед нею свою візитівку з адресою і телефоном. Наступного дня вона явилася до мого помешкання. Навіть не зателефонувала, бо ми навряд чи зрозуміли б одне одного. Саме так і було: без будь-якого попередження з'явилася і все. Без слів, але з усмішкою.

— Отже, уявімо собі рандеву, — продовжував я, — коли сцена кохання чоловіка й жінки розігрується за найдревнішим сценарієм, при вимкненому розумі та суто тілесному єднанні. Замість розмов вони лише

всміхаються одне одному, хоча усмішки ледве помітні в затемненій кімнаті, де крізь жалюзі тонкі, як лезо, смужки світла де-не-де заледве досягають ліжка. Нічого не заважає приємному спілкуванню тіл, бо, окрім взаємної насолоди, жодні сторонні інтереси не порушують цю гармонію.

— Уяви собі, — вів я далі, — ту майже величну тишу, яка супроводжує спілкування двох тіл у затемненій спальні, за вікном якої шепочуть пашаретські сади. Недосконалий людський розум — змій з едемського саду — не шкірив свої зуби, не чутно було ані звуку, лише ласки досвідчених рук, глибоке, палке дихання, стогін жаги, насолода обіймів. Насправді балакати було про що, однак єднання не потребувало слів. І голос природи, що вторив: є чого жити. Друже, ти дивишся на мою сивину? Я формулюю зараз, можливо, останній висновок свого життя: мені слід було одружитися на німій жінці.

— То ти ще хочеш одружитися? — зацікавлено спитав Янош.

Юлі, яка в цю мить зайшла до кімнати, я знав ще, як уже згадував, з юних років. Зараз вона була ще красивіша, ніж завжди. З блакитною в горошок хустинкою на неслухняних злотно-рудих кучерях, з прямим, трохи кирпатим носиком, сніжно-білою шиєю і жіночними формами, які лише тепер справдили те,

що обіцяли в дівоцтві. Вона була звабливіша, ніж тоді... коли... пройшло вже немало!.. коли я, залицяючись до неї, мало не закохався. Цей спогад, вочевидь, війнув і на неї, вона зашарілася, глянувши на мене.

— Ой, як чудово, що ви зайшли! Так давно вас не бачили.

— Ти чуєш, Юлі, — сказав Янош. — Цей фрукт надумав одружуватись.

Юлі засміялася, а потім, ніби бажаючи залагодити недоречність, підбігла до мене, обняла й розцілувала. І на мить притислася до мене своїм гарячим, пружним, весняним тілом.

Ні, я не прагнув її. Жодною клітинкою. Тільки глянув — і відмовився від неї. Якийсь час ще спостерігав за її милими рухами, жіночою досконалістю її молодості, такою приємною для очей, вух, носа, однак на тому й завершив самоспостереження. Ні, ні, я не хотів її. Я застарий.

А що таким чином вияснив те, заради чого прийшов, я тут-таки встав і попрощався. Вони провели мене до передпокою, де я закурив цигарку.

— Ой, як дивно, — промовила Юлі. — Як тремтять ці пальці, якими ви тримаєте сигарету!

Я глянув на свої пальці.

— Авжеж, тремтять! — мовив я. — Я вже старий, Юлі.

Невдовзі для власного заспокоєння я відвідав госпис на вулиці Н. Після цих відвідин я обрамив і повісив на стіну своїх спогадів лише два рухомі зображення, аби в журні часи, дивлячись на них, отримувати розраду.

Бо й надалі, важко накульгуючи поміж вовчих ям старості, я вважав, що власну нужденність може полегшити лише споглядання ще більшої біди наших ближніх. Коли ми їх жаліємо, то забуваємо про себе, думав я. Адже в чомусь наші справи таки ліпші, можемо сказати про себе з тією крихтою зловтіхи, що завжди плаває на поверхні кожної звичної радості.

До біса! Не досить мені власного лиха, то я повісив собі на шию ще й біди інших, — прошепотів мій підступний внутрішній голос, коли відчув, що моя й без того хитка внутрішня рівновага зазнала зовнішнього нападу. Певна річ, трапляються ніжніші душі, які, як губка, вбирають кожну краплину сліз і все життя розбухають у цьому всесвітньому потопі, однак ця розвага не для мене. Якщо жалість треба розділити між самим собою і ближнім, то більшу частину я прибережу для себе.

Хоч як би там було, — думав я, — якщо зблизька розглядатиму остаточне виродження старечого віку, то зможу заспокоїти себе тим, що мій час ще не настав. Однак я не рахувався з тим, що нещаслива людина

має власне усвідомлення майбутнього, яке набагато випереджає в часі, скажімо, тваринний інстинкт і тому завчасу спотворює незахищені радості теперішнього дня. Я гадав: якщо побачу якогось стариґаня, в якого труситься голова, то втішатимусь тим, що в мене тремтять лише руки.

Фіаско! Величезне! Бо коли я побачив лисого старого з тремтячою головою, який, сидячи в ліжку, торсав беззубими яснами вмочений у воді кусень хліба, то мені чомусь не спало надумку, що в мене густа чуприна, тридцять три зуби, а навпаки, примарилося, ніби я помінявся з ним місцями і тепер сиджу в ліжку, відмовляючись від запропонованої медсестрою кави з молоком, і скрипучим фальцетом вимагаю вмоченого у воді хліба...

А коли на сусіднє ліжко поклали іншого дідка, якого о шостій ранку забрали до клозету і там забули, я почав розмірковувати, чи я так само терпляче — коли настане час — переноситиму ідіотичний гумор існування, який підсолоджує наші останні години, а чи після кількох годин перебування на унітазі підстрибну вгору й завию на повен голос?

Тож відвідини госпису не заспокоїли мене. Я не сміявся, ні, я — боявся. Людина, побачивши карикатуру на себе, спершу, либонь, радісно напне на обличчя м'яку лицемірну усмішку, а може, й засміється,

та в самому осерді, в серці в неї відкриється малюсінька ранка. Хай так, я сміюся з себе, але не погоджуюся, щоб інші з мене сміялися. Панове, які живуть у лежачому положенні, мов карикатурки, поодинці чи гуртом підсміюються з мого прийдешнього.

Тамашеві, який влітку нарешті повернувся з Швейцарії, я оголосив:

— Я повернув тебе додому, синку, бо бачу, що старію, а в домі потрібен мужчина.

Зауважу, що, вимовляючи цю фразу, я розтяг вуста у тонкій посмішці, щоб хлопець не сприйняв занадто серйозно мою звістку про старіння. Я сподівався, що він знає про таке поняття, як самоіронія.

Після історії з панною Сільвією уже минуло з декілька місяців, і я потрошку змирився з тим, що опинився долі, тобто мене збили з ніг і перестали зі мною рахуватися. Людина має заздалегідь звикати до горизонтального положення, яке їй доведеться зайняти в могилі. Ось я й призвичаївся, тобто увесь мовби задерев'янів, і тепер лише зрідка прокидався зрання від шаленого серцебиття і з відчуттям, що краще було б не прокидатися взагалі.

— Я повернув тебе додому, синку, бо бачу, що старію, а в домі потрібен мужчина, — так, повторюю, оголосив я Тамашеві, тонко всміхаючись. — Моя

пам'ять слабшає... а втім, можна сказати інакше: пам'ять моя не вважає за потрібне підбирати все, що трапляє під ноги, або, точніше, прибирати зі шляху кожну грудку... Ти мені потрібен.

Тамаш встав, підійшов до мене — я стояв за своїм письмовим столом — і ніжно мене обійняв. Тривале перебування за кордоном не позбавило його теплих синівських почуттів.

— Ви зовсім не постаріли, тату, — мовив він.

Це був красивий юнак, десь на голову нижчий за мене. Обличчям він теж скидався на мене, хоч і в здешевленому виданні; його риси підтверджували образ, який лишився в моїх спогадах з його дитинства: занудна любов до порядку і просто вражаюча надійність. До самої смерті поруч зі мною буде слухняний син з доброю вдачею, втішно відзначив я, за звичкою, думаючи передовсім про себе.

— Вияви старості неспростовні, синку, — мовив я. — Наприклад, протягом минулих місяців я зауважив, що варто мені замислитись, як моя нижня губа відвисає й кілька зайвих крапель слини опиняються на моїй камізельці. Камізельці це не шкодить, бо слина не лишає плям, однак сам факт дошкуляє.

Тамаш засміявся, і це насторожило мене. Він не сказав жодного образливого слова, але, мабуть, подумав: невже це я маю ходити слідом з носовичком у руці?

— Я згадав про це як про один з виявів мого старіння, — сказав я. — Просто як доказ, а не для того, щоб ти щось робив. Бо ти навряд чи допоможеш мені, коли знадобиться, згадати ім'я мого первістка, твого брата, який помер за десять років до твого народження. Та й нащо пам'ятати, я навів тобі це як приклад. Моя знаменита, тобто бездоганна, пам'ять дала збій.

— Чого ви не спитаєте у Жофі, тату?

— Ти кепсько метикуєш, синку, — мовив я вже нетерпляче, однак насправді вдоволено: з нього буде звичайний тугодум, а отже — щаслива людина. — Ти засумнівався, що я старію, а я намагався розвіяти твої сумніви. Якщо це, звісно, не вияв звичайної синівської любові!

Тамаш знову встав і ще раз обійняв мене. З тією сором'язливою ніжністю, на яку здатні тільки чоловіки, поляскуючи один одного по спині. Тож я анітрохи не сумнівався, що й за кордоном він зберіг успадковані від матері лагідні риси, її любов до людей, а з нею й повагу до авторитетів, і що під моїм проводом він успішно обмине ті новомодні небезпеки, які буцімто загрожують сучасній молоді. Він не відростив бороди у Швейцарії, волосся стриг коротко. Я оглянув його: батьківська відповідальність навіть розчулила мене. Звісно, йому б не зашкодило бути трохи хвацькішим, — подумав я, але тут-таки сха-

менувся: досить і одного шаленця в сім'ї. Хоча, правду кажучи, я не себе вважав шаленцем у цьому світі.

— Чим би ти хотів займатися в Пешті?

З цього запитання почалася нова глава моїх старечих відкриттів. Я ще заледве прийшов до тями після того удару блискавки — ха-ха-ха — того щигля по носі, яким завершилась моя чоловіча пора, а вже наді мною нависла нова, ще потішніша, загроза.

Тамаш вчився на інженера-текстильника. Розповівши, що в Женеві закінчив уже два курси, він спитав, чи може жити в мене.

— А де тобі ще жити? — здивувався я. — Квартира доволі простора, двом парубкам місця цілком досить.

— Однак... — мовив Тамаш.

Звісно, я не звернув уваги на його «однак».

— Я повернув тебе додому, бо відчуваю, що мені бракує тут людського відлуння. Маю надію, що ти з увагою поставишся до значущості цієї ролі.

— Я постараюся, татку.

Здається, його не зачепила пихатість, яка виразно прозвучала в моєму запитанні. Добра, чуйна душа, — вирішив я.

— Ми маємо зрозуміти одне одного, синку, — мовив я. — Я потребую не лише розуміння з твого боку, хоча й воно не зашкодить такому стариґаню, а надто якщо воно лише вдаване, тобто виступає як

вияв любові й такту. Я не тому покликав тебе додому, щоб ти з носовичком у руках ходив слідом за своїм причмеленим татусем і витирав йому слину й шмарки. І навіть не заради Жофі, котра, як бачу, нізащо не помре, поки ще раз не погодує тебе грудьми пам'яті.

— Я розумію, тату.

— Допускаю, що так, — сказав я. — Тоді, можливо, зрозумієш і наступне. Світ навколо мене замовкає, сину. Я недочуваю і, можливо, тому не вловлюю його голоси? Чи, може, я надто пильно, притуливши вухо до зап'ястка, вслухаюся у свій пульс, який б'ється так голосно, що заглушує всі інші звуки? Це тривожний симптом, сину, ознака близького маразму. Письменник доти лишається письменником, поки, вслухаючись у себе самого, за акустичними проявами власного організму може вловити й звучання світу. Але якщо світ для нього вмовкає, то на біса увесь цей концерт. Людині в старості дедалі більше чогось бракує, усе рідше вона може поповнити цю нестачу за межами свого помешкання: тому стає усе розгубленіша й самотніша. Новий досвід її вже не цікавить, з неї досить і того, що накопичилося впродовж довгого життя, а втім, вона й не вірить, ніби є щось нове під сонцем, та й над ним теж. А тому вона радше замикається в собі, глухне, сліпне. І щоб хоч якось розважитися, зрештою, залазить на вогненну коліс-

ницю Іллі-пророка, спокушена хибною ідеєю безсмертя. Усе вище, все далі від охололої й онімілої Землі! Ти розумієш?

— Розумію, тату.

— Можливо, — сказав я. — У такому разі, ти, мабуть, усвідомлюєш і роль, на яку покликаний. Твоя молодість має стати посередником поміж моєю глухотою і світом.

— З превеликою радістю. Наскільки стане моїх здібностей. Та мені здається, тату, що ваш слух ще й зараз досконалий.

— Старий чоловік уже тільки наполовину мужчина, — вів я далі після короткого мовчання, тим часом згадуючи, чи випив вранці свій проносний чай. — Другу половину ти маєш надолужити сам, синку. З цього ти можеш збагнути, що я зараховую тебе до чоловіків і буду прислуховуватись — з великою вірогідністю — до твоїх порад і зауважень. Перш за все стеж за тими шлаками, які на схилі літ накопичуються в кожної людини після того, як згорають її пристрасті. Пристрасті, що тамуються впродовж усього життя, не зникають безслідно, самоконтроль, нав'язаний нам так званою цивілізацією, до останнього подиху обтяжує наші шлунки. Наприклад, хочу привернути твою увагу, щоб ти бодай щовечора нагадував мені про зроблене мною приголомшливе

відкриття: я заздрісний. Чому й кому я заздрю, я не знаю. Нагадуй мені також про те...

Але зненацька я знудив самого себе.

— Іншим разом продовжимо, синку, — сказав я. — А тепер іди до своєї кімнати, трохи відпочинь.

— Ще одну хвилинку, тату, — попросив Тамаш. — Ви ще не відповіли на моє запитання, чи можу я мешкати тут?

— А що тобі заважає?

— Я не сам, тату.

— З якого боку не гляну, бачу перед собою лише одну людину, — сказав я спантеличено: певне, моя голова вже поринула в роботу.

— Я одружився, тату!

— Тільки не це! — одразу ж сказав я, — тільки не це!

Навіть, можливо, не просто сказав, а загорлав. Стоячи коло письмового столу, я відчував, як зі мною відбувається дивна метаморфоза: до моєї, наче в древнього сфінкса, пророчої голови додалася нижня частина кровожерного обивательського тіла.

— Тільки не це! — репетував я.

Тамаш дивився на мене. Вочевидь, він вирішив, що після обговорення моєї уявної глухоти настала черга справжньої, тому підійшов ближче і нахилився до мене:

— Ви неправильно зрозуміли мене, тату, — сказав

він досить голосно. — Я повідомив вам не про намір одружитися, а про самий факт: я одружився.

— Це неможливо! — загорлав я знову.

— Місяць тому, в Женеві.

— Це неможливо! — продовжував я репетувати.

— Що ми побралися в Женеві?

— Це неможливо!

— Їй-богу, я вже повнолітній, батьку.

— Бога не існує! Правда, не тільки через це.

— Я побрався з угоркою, тату.

— Я викликав тебе сюди, аби в домі був мужчина.

Тамаш підступив ще ближче.

— То ось же я.

— Тебе тут нема! — горлав я.

— Через те, що я одружений...

— Ніхто тебе не просив бути аж таким мужчиною! — бушував я. — Не бажаю знати про це!

— Про що ви не бажаєте знати, тату?

— І Жофі теж! — горлав я.

— Про що ви?

— Я спровадив тебе додому, щоб ти став моїм опікуном, а не заселив мій дім німфоманками.

— Я до ваших послуг, тату, але...

— Не бажаю більше бачити довкола себе жінок, — не вмовкав я.

— Як ні, то ні, тату.

— Батьковбивця! Ґонерилья* в чоловічій подобі!

— Як? — спитав Тамаш.

Він не знав Шекспіра. Його неосвіченість не обурила мене. А, навпаки, вгамувала.

— Навіть знати не хочу! — наполягав я.

Тамаш глянув на мене, далі вклонився й мовчки рушив до дверей.

— Гістологічна несумісність! — крикнув я йому вслід, уже трохи спокійніше.

Він обернувся.

— Не розумію, — сказав він.

Опритомнюючи, можливо, під тягарем спогадів, я проказав:

— Між мною і жінками виникла гістологічна несумісність... недавно з'явилася, — додав я заради точності.

Тамаш опустив очі.

— Я з великим жалем приймаю ваше рішення, тату, — сказав він виразно, як і належало інженерові-текстильнику, — а тому виселяюся з будинку. Зрештою, це буде не перший такий випадок у нашій родині, — додав він, усміхаючись. — З ваших оповідей я знаю, що мама вийшла за вас всупереч протестам, і навіть забороні її батьків.

— Де ця жінка? — спитав я.

Через тиждень після цієї розмови вона прибула

* Підступна дочка короля Ліра з однойменної трагедії Шекспіра.

до Будапешта. Її батько ще до війни примандрував з Дебрецена до Швейцарії, одружився там на текстильній фабриці — еге ж, текстильній! — проте в його домі куховарила угорка й балакали там угорською. Чому, вже не пригадаю. Можливо, і свекор також був угорцем? За кордоном представники однієї нації — якщо не соромляться свого походження — так туляться одне до одного, як слова вдало написаної фрази, вважаючи, либонь, що лише вкупі мають якийсь сенс. Катрін — далі ми називатимемо її Каті — говорила по-угорськи без помилок, і навіть гарно, хоча в її інтонаціях ще й досі вчувалися далекі дебреценські витоки.

— Цілую ручки, папá, — сказала вона ще з дверей, коли Тамаш, привізши її з аеропорту, допровадив до моєї кімнати, аби нас познайомити.

Я обернувся з-за столу. Після довгої дороги вона не виглядала втомленою, а можливо, вже й скупалася, перевдяглася? Поряд з їхньою кімнатою на другому поверсі була окрема ванна. Каті була в білих штанях і пуловері вишневого кольору.

— Папá? — перепитав я. — Наскільки мені відомо, я вам не батько, панночко.

Каті, яка рушила було до мене, зненацька завмерла, зупинилась за три-чотири кроки від мого письмового столу. Вона спалахнула, зарум'янилася навіть

шия. Тамаш обняв її за плечі і підштовхнув до мене. За ними в дверях з'явився червоний товстий ніс Жофі.

— Дозвольте нагадати вам, тату, що Каті вже не дівчинка, — поштиво, хоча й зі сміхом, мовив Тамаш. — Ми вже місяць, як побралися.

— Це нічого не означає.

Вона була вродлива жінка, з — наскільки я міг судити — пропорційно складеним, чутливим тілом, що мене особливо розлютило. Могла б , принаймні, носити окуляри!.. Але як яскраво сяяли її очі! Вся її струнка постать здавалася легкою, ніби кинуте мимохіть зауваження, значущість якого відчуваєш лише згодом, коли воно досягає глибин свідомості.

— То як до вас звертатися, тату? — запитав Тамаш.

— Поки що ніяк, — відповів я. — Скажу пізніше, як буде потреба. Скільки вам років, панночко?

— Виповнилося сімнадцять, mon cher beau-père, — пояснила Каті. Вона опустила очі, та по гнучкій дівочій шиї я визначив, що її діафрагма дрижить від сміху. Певна річ, це мене теж гнівило.

— Дитину вже маєте, панночко? — питав я далі.

— Ні, тату, — відповів Тамаш.

— І не намічається?

— Ні! — рішуче відповіла Каті.

Жофі, що й досі тіснилась у дверях, тепер увійшла до кімнати.

— Цього мені тільки бракувало, — пробурчала вона тихо, однак достатньо голосно, щоб усі почули. — Дитина?.. Та я відразу піду на пенсію. Обслуговувати чотирьох з моїм хворим попереком?

— Не думайте, панночко, що ми тут з мухами в носі, ми просто примхливі, як і всі старі люди, — сказав я, впівока спостерігаючи за Жофі і продовжуючи вивчати Каті, яка розгублено дивилася на мене. — Запам'ятайте це, якщо бажаєте увійти до нашого сімейного кола.

— Qu'est ce que c'est que з мухами в носі? — перепитала Каті в Тамаша.

— Ті, хто вважає, що їх кусають мухи, — відповів я. — У ваших шановних батьків буває сверблячка?

— Зрідка, mon cher beau-père, — сказала Каті, вона знову сміялась.

Сум і сміх так швидко мінялися місцями в її дівочій натурі, як її угорська мова з французьким плином думок. Цей легкий сміх я полюбив перш за все, коли вже згодом, набагато пізніше, зміг пробачити їй те, що вона жінка і близько, чи, точніше, ближче, допустити до свого серця. Та поки що в Фермопілах своєї старості я відбивав усі її атаки.

— Однією з наших примх, яку розділяє зі мною моя стара приятелька Жофі, — звернувся я до дівчини, одним оком поглядаючи на Тамаша, — є та, що

ми не любимо красивих жінок, і не сприймаємо їх ані як дружин, ані як невісток. Наприклад: перед не таким якісним екземпляром жінки я не соромився б, що в мене тече з носа, хоч поки ще й не крапає, та через певний час крапатиме. У цьому випадку ви, панночко, тактовно відвернетесь, а оскільки йдеться про вродливу жінку, то думка про це дратує мене вже зараз. Далі: я мерзлякуватий і навесні, коли виходжу в сад, напинаю на плечі ветху чорну берлінську хустину моєї приятельки Жофі, що дратуватиме вас і, відповідно, рикошетом, мене. Підемо далі: я люблю тільки сонячну погоду, і якщо похмурніє, з мене й слова не витягнеш. Коли б ви своїми курячими мізками були здатні усе це достойно сприйняти — а я ще й не обмовився про значно важчі речі — тоді я вважав би вас занадто мудрою як на ваш вік, і це мене відштовхнуло б ще далі.

З виразу Тамашевого обличчя я бачив, що він просто насолоджується цією сценою; це вже й мене здивувало, адже я не сподівався від нього такого лукавства.

— Mais il est charmant!*— вигукнула дівчина, й, відсторонивши Тамаша, який зробив спробу її втримати, підбігла до мене. Я спізнився, не встиг підвестися з крісла. Вона обняла мене за шию, за французьким звичаєм поцілувала в ліву, потім у праву щоку, далі

* Але ж він пречудовий! *(фр.).*

схилилася до моєї руки і теж поцілувала. — Mon cher beau-père, vous étes charmant!* Її легкі поцілунки, що злітали з тремтливим теплом метелика, пробуджуючи давню насолоду кохання, ще дужче засмутили мене. Я скочив з крісла такий обурений, ніби принизили мою чоловічу гідність. Нині, коли пишу ці рядки, стає очевидним, що, граючи роль суворого стариґаня, я насправді виглядав блазнем, і лише моя невістка завдяки її надзвичайно чутливому жіночому розуму та інтуїції розгадала мене. Хочу повідомити: на роль анахорета теж треба вчитися, якщо людина взагалі на це здатна.

— Панночко, — мовив я, — ви помиляєтесь, я зовсім не пречудовий. Що стосується мого фізичного стану, либонь, ви вже чули, а якщо не чули, то будьте такі люб'язні запам'ятати, що в старих організмах структура білка докорінно відрізняється, це доведено зокрема й біохімічним аналізом. В ході обміну речовин у білку, що перебудовується, виникають дедалі стабільніші вузли, які, врешті, й унеможливлюють подальший обмін. Що це означає — а означає воно, серед іншого, й атеросклероз головного мозку, який рано чи пізно веде до кретинізму, — про це вам розповість детальніше mon fils** Тамаш. Що ж до моєї так званої душі, то я дивлюся на світ і вигляд цього

* Любий свекре, ви пречудові! *(фр.).*
** Мій син *(фр.).*

бруду дозволяє мені лишатися чистим. Ви зрозуміли мене?

Не знаю, що вона зрозуміла зі сказаного, та мене вона зрозуміла. Безперечно, таке ставлення спершу спантеличило її: вона дивилася на мене широко розплющеними переляканими очима, однак не зблідла. Щоправда, не спромоглася щось відповісти, але з кімнати не вибігла. Хоча її по-дівочому тендітна шийка і почервоніла до самих ключиць, однак очі не наповнилися слізьми. Як видно, вона тримала свою душу в швейцарському порядку, і була ця душа такою ж цивілізованою садовою рослинкою — хоча, зрештою, тут ніколи не знаєш запевне! — як і душа Тамаша, хіба дещо самобутнішою, саме настільки, наскільки вона була молодша. Згадаю для прикладу вияв її природної тактовності: у моїй присутності вона ніколи, й пізніше також, не цілувалася з Тамашем, не дозволила навіть взяти себе за руку. Однак вийшовши до сходів за чверть години після нашої розмови, я вражено зупинився: згори, з їхньої кімнати на другому поверсі, до мене линула весела французька пісенька на хвилях приємного альту Катрін. Дякувати Господу, пробурмотів я, що вона хоча б не пищить тоненьким сопрано.

Нагорі скрипнули двері, сходами спускався Тамаш. Пісенька урвалася в ту ж мить, як відчинилися двері:

...on y dance
on y dance, —*

пролунало наостанок, і одразу ж у тій самій тональності, ніби продовжуючи пісню, почувся сміх, що звучав так солодко і йшов від самого серця, а може, звідкілясь ще й глибше.

Вона сміється... з мене?

— Дорогий татусю, чи знайдеться у вас ще п'ять хвилин?

Внутрішні сходи вели нагору до Тамашевої кімнати, а вниз — до цоколя; тут мешкала Жофі, поряд була ванна кімната і ще кімнатка для гостей, далі — кухня-пральня, комірчина і — згідно з вимогами — окреме приміщення для газового лічильника. Я подався до пральні, де щодня двічі підвішував себе на п'ять хвилин, щоправда, якщо не забував про це.

— Зараз мені ніколи, — буркнув я похмуро. — А втім, ходи зі мною, — кинув я через плече, вгледівши його розчароване, насуплене обличчя.

— Нащо вам підвішуватись, тату? — спитав Тамаш.

— Я втілюю присуд, винесений мені суспільством, сину, — відповів я. — Точніше, втілив би, якби стало

* ...там танцюють, танцюють *(фр.)*.

духу. Отож так без толку й приміряюсь, двічі на день... Отам, праворуч, перші двері, це і є моя плаха.

Пристрій для підвішування, з дерева, сталі і шкіряних ременів, був прилаштований у пральні на довгому міцному двадцятисантиметровому гачку. Тамаш зацікавлено розглядав його.

— Він також годиться для розтягування закостенілих шийних хребців, — сказав я, — щоб я міг тримати спину пряміше, беручи участь у суспільному житті.

Я почав застібувати паски. Голову — поміж двох підбитих замшею ременів, підборіддя — на передній. Щоб застебнути третій, з'єднувальний, ремінець, доводилося петлю довкруж шиї трохи повертати ліворуч, але й так мені інколи по декілька хвилин не вдавалося натрапити на потрібну дірочку. Від допомоги Тамаша я відмовився.

— Краще допомагай мені не забувати про цю нікчемну інквізиторську вправу. Взагалі це мала б робити Жофі, але вона, певна річ, теж забуває.

Присутність сина радше мене нервувала, бо я ніяк не міг застебнути пасок.

— Облиш, — сказав я. — Та заразом хочу ще попросити, щоб ти нагадував мені, аби за півгодини до вечері я пив шлунковий чай. По-суті, це теж обов'язок Жофі, але вона забуває. Приготувати — приго-

тує, однак не подасть. Якщо не п'ю його щодня, то маю запір. Можливо, через скнарість.

— Через скнарість?

— Що моє, хай лишається зі мною, — пояснив я.

— Розумію, батьку.

— Втямив нарешті, для чого ти повернувся зі Швейцарії?

Здається, Тамаш таки мав почуття гумору. Він сміявся. Та це мене не втішило.

— Коли я підтягну мотузку, — сказав я, — звертайся зі своїм проханням. Це найсприятливіший момент: не маючи можливості говорити, я не матиму змоги тобі відмовити... Однак, стривай, ще одне слівце про Жофі.

У кутку кухні-пральні в блакитному пластмасовому цеберці мокла брудна білизна. На гладильній дошці біліла моя невипрасувана сорочка.

— Жофі, — сказав я, — не бажає визнавати ma belle-fille* господинею, отож хай Каті не спаде на думку замовляти їй обід, вечерю чи цікавитися підрахунками витрат на господарство. В цьому немає необхідності. Я теж ніколи цього не роблю. Жофі вірна мені, як старий комондор**, до її рук і філера не прилипне. Ну, кажи вже.

* Мою невістку *(фр.)*.

** Угорська порода сторожових собак.

Я підтяг мотузку — і моє підборіддя задерлося догори. Відпустив мотузку — підборіддя подалося вниз.

— Подивися на годинник, і коли мине п'ять хвилин, скажи.

— У мене не прохання, а, швидше, запитання, — мовив Тамаш, обіпершись на прасувальну дошку. — Тату, вас не дістає присутність у домі моєї дружини?

— Кр-рр, — сказав я.

— Бо якщо так, то я хочу просити у вас дозволу переїхати. Правда, у цьому випадку я не зможу виконувати ті завдання, заради яких ви мене викликали додому, проте це меншою мірою порушило б ваш звичний розпорядок, аніж наша присутність.

— Кр-рр, — сказав я.

Після згаданої вище розмови я відвідав — задля розвідки — свого давнього товариша, який так само мешкав з невісткою й сином під одним дахом. Колись... коли ж це?.. дуже давно!.. він потрапив до Пешта з алфелдського хутірця Гайдубагоша, його син народився вже тут, одружився, вже й підростають онуки. Цього дідка можна було пожаліти, як і мене, його дружина померла приблизно тоді ж, коли й моя, і теж під час пологів. Відтоді — оскільки зв'язок через дружин обірвався — ми бачимося нечасто. Поки Тамаш перебував у Швейцарії, я на самоті не раз

розмірковував, чи не легше, зрештою, терпіти самотність в оточенні й під захистом сім'ї, як Йошка, ніж цю мою агресивну, зі скреготом зубовним, відлюдькуватість. І в такі хвилини я несамохіть опинявся наодинці з однією з кумедних — бо невирішених — проблем свого життя. Проблема ця, немов підводне чудовисько, зненацька виринала на поверхню моїх днів і плювала межи очі.

Я прирік себе на самоту, аби мати можливість працювати. Однак чи має моя праця бодай якусь користь і в чому вона полягає? Окрім того, що подеколи — зрідка — вдала, майстерно виписана фраза принесе втіху моїй душі?

Після п'ятдесяти з гаком років смішно ставити таке запитання. Та й гірко, до сліз!

Інколи вона так малюється мені, моя праця: буцімто я заходився складати єгипетську піраміду, однак вершиною до землі. А позад мене, в минулому, і довкруж мене, у вирі шаленіючої юрби, тисячі й тисячі таких самих безглуздих споруд, незліченна кількість перевернутих догори дриґом пірамід. Немов у пустелі, де міраж перевернув з ніг на голову сенс людської праці...

Це варто уявити! А тоді — покарання, вигнання незугарних творців у пекло і їхні зойки серед тамтешніх проваль.

Я не маю наміру роздумувати про сенс мистецтва, носити до лісу дрова. Долучатися до галасливого словоблуддя, крізь яке вже ледве долинають голоси самого лісу. Ми, на жаль, — і я теж не виняток — дійшли до того, що за деревами часто не бачимо лісу, інакше кажучи, за міркуваннями — сенсу. Наприклад, заради чого ми опинилися на цій землі: можливо, щоб добре почуватися? І т.д., і т.п. — каже у подібних випадках Стендаль, коли йому наб'ють оскому власні думки. Та всі ці міркування вартували б хіба що гомеричного реготу, якби не снувала довкола нас купа шляхетних душ, які прагнуть заспокоювати дурну юрбу. Утішити тим, що людина виконує на землі роботу паразитів — знищує, щоб наприкінці самознищитися.

І з цією думкою я знову повернувся до своєї паразитичної роботи — хіба вартувало заради неї прирікати себе на самотність? На цю мишачу нірку, з якої я кишнув, попискуючи, усіх моїх ближніх? А нині готовий вигнати з неї й сина за те, що він, підкорюючись обов'язку — слава йому! — бажає примножити нашу недолугу породу?!

Що ж, придивимось ближче до щасливого сімейного кола а-ля Янош Арань*, де турботливі родичі

* Янош Арань — відомий угорський поет (1817—1882). У його вірші «Сімейне коло» відтворюється атмосфера патріархальності.

захищають самотнього старого від жорстоких ударів старості. І дбають не лише про чистоту простирадла, а й душу його оберігають від глумливих укусів зовнішнього світу, і навіть від неодмінного в таких випадках самобичування. І чуйно, й лагідно супроводять його до самої могили.

Невдалі результати мого візиту й проведеного обстеження не мали, на жаль, жодного впливу на мою подальшу долю. Це допомогло мені напрочуд ясно збагнути, що надбаний у старості досвід уже неможливо конвертувати. Той, кому на схилі років надають стусанів, відповідає лише сміхом.

Чи маю сказати, що й так було все добре? Та кажи-не кажи, однаково невідомо, що було б, якби все пішло інакше...

З Йошкою ми зустрілися біля його під'їзду, він саме повертався додому з блакитним молочним бідончиком у руці.

— А це що? — спитав я, показуючи на посудину.

— Як що? Молоко.

— Правильно, — сказав я. — Такому дідуганові тільки молоком і вечеряти, а не ростбіфом з цибулею.

— А ти все їси ростбіфи?

— Я? Аж надмірно. Адже я тобі годжуся в молодші братики.

Йошка кисло всміхнувся.

— О, так-так, — сказав він. — Якщо не помиляюся, ти молодший за мене на півроку.

— Я свої роки не рахую, ти мав би це знати, — відповів я. — Тільки чужі. З чужих можна, принаймні, посміятись. Хоча, друже, ти старший лише на півроку, але в твоєму віці це велетенська різниця.

Він добряче постарішав відтоді, як востаннє був у мене. З його обличчя я бачив, що він думає так само, однак вирішив, що причина у його віковій далекозорості. Однак вигляд він мав непоганий: сухорлявий, високий, він здавався ще довшим — на висоту своєї шапки з баранячого хутра, яку не скидав з голови ні взимку, ні влітку, а іноді носив і в кімнаті. У цій шапці він був вищий навіть за мене.

— Лисієш, Йошко? — спитав я і ткнув пальцем на його шапку. Він тим самим жестом показав на мою голову — я був без шапки.

— А ти все вештаєш у тій самій перуці?

— До самої могили, — відказав я.

Ми стояли біля ліфта, двірник з ключем усе не виходив.

— Піднімемось пішки?

— Та ні, це шкідливо для твоїх легень.

— Розширення легенів — це ж у тебе, — мовив Йошка. — Маєш рацію, їх треба берегти.

Ми пройшли до його кімнати, найменшої у всій

квартирі, колись це було приміщення для челяді з віконцем у внутрішній дворик. І молоко він поніс просто до себе, а не на кухню. Відводячи від мене погляд, пояснив, що зі своєї колишньої, просторої, вікнами на вулицю, кімнати він перебрався, бо підросли онуки, почали вчитися, а знанням потрібно місце.

— Розумію, — мовив я. — Живеш на свої?

Він перелив молоко у червону каструльку, поставив її на старомодну спиртівку на столі, чиркнув сірником. З шафи дістав два кухлі.

— Вип'єш зі мною?

— Увечері я їм тільки ростбіф. З цибулею, — додав я.

Він продовжував порпатись у шафі.

— От біда, у мене закінчився хліб, — пробурмотів Йошка. — Забув купити.

— Збігати до магазину, старий?

— Він уже зачинився, хлопче. Проживу й без хліба.

— Чому не позичиш у невістки?

Він відмахнувся.

— Проживу й без хліба.

— Певно, що проживеш, — сказав я. — Та чому твоя невістка не принесе тобі молока й хліба, коли щоранку йде до крамниці за своїми харчами?

Він повернувся до мене своїми білими густими вусами. Якщо в нього й під шапкою таке ж густе

волосся, — подумав я, — тоді воно, либонь, густіше, ніж моє.

— Їй, бідолашній, вистачає клопоту з дітьми.

— Бідолаха, — мовив я. — Бідолашна невісточка. Невістки керують нашою країною, чи не так?

Він знову глянув на мене своїми вусами, які здавалися розумнішими за очі.

— У мене все гаразд, — відповів Йошка. — Воно, звісно, що правда, то правда, доки була жива моя бідна жінка... Ні, я не жаліюся. Та навіщо жити такому старому, як я?

— У тебе волосся вже випадає? — спитав я.

— Ні, з волоссям усе гаразд, — відповів Йошка. — Мені одне не подобається: коли до них приходять гості, мене на ключ замикають ззовні. А так — все ніби й нічого.

— То випадає волосся? — спитав я ще раз.

— Хіба як мию голову, — відповів Йошка. — Тоді у мисці повно волосся, так і плаває білим жмуттям, краще його не мити.

— А в мене і без миття сиплеться, — сказав я, — заледве встигаю струшувати з піджака. Чи знаєш, скільки важить твоя волосина?

— Поки що не важив, — відказав Йошка.

— Не повіриш. Буває, працюючи за столом, зніму волосину з комірця і, не встаючи, кидаю в кошик

для паперів, а вона від мене за три кроки. Така волосина не пливе в повітрі, а падає.

Тим часом молоко закипіло.

— У мене є трошки овечого сиру, домашнього, — сказав Йошка, — сестра прислала з Богоша. Хочеш?

Він вийняв його з шафи, поклав переді мною. Було видно, що звик до самозабезпечення.

— Слухай, Йошко, — сказав я, відсовуючи далі від столу свого стільця, — цей сир ніби ворушиться.

Він глянув на мене.

— Певне, що ворушиться. Це добре.

— Як це так? Зараз вискочить з тарілки.

— А знаєш, як його готують? — вів далі Йошка. — Овечим сиром наповнюють діжку, добре втрамбовують, далі накривають чистою тканиною й чекають, поки дозріє. А тоді виймають з діжки, кладуть під прес, щоб він набув плаского форми, як пиріжок. Розумієш?

— Розумію, — кивнув я.

— Ну, — мовив Йошка, — потім його обсядуть мухи, десь за тиждень вилупляться хробаки і почнуть той сир гризти. Починають з країв і просуваються до середини. Тому на краю деякі лишаються, бачиш? — Йошка несподівано засміявся: — На мені? От непосидюча худобинка, — сказав він безтурботно, — вони ще неспокійніші за тебе. Поглянь, самі сповзають з тарілки...

— Ти потім це з'їси, куме?

Та можна було й не запитувати. Довкола тарілки вирували хробаки, деякі повтікали мені на коліна, а з колін — на підлогу. Йошка нахилився і, стуливши докупи товсті, хворі на подагру пальці, одним швидким махом змів їх на долоню і — доки я отямився — вкинув до рота жменю хробаків.

— Мої шолоденькі! — шамкотів кровожерно.

За браком зубів, видно, жував їх яснами; від жування його ніс теж ходив ходором, під носом великі колючі вуса, над ними — кошлаті білі брови, ще вище — густа біла чуприна. Він увесь уже ходив ходором. Один хробак застряг йому в вусах.

— І що — смакує? — запитав я.

— Мають напрочуд гарний смак, — відповів Йошка. — Скуштуєш?

Почувся стукіт у двері. Далі грюкотіння ногами.

— Мамо, — залунав дитячий голос, — а наш дід знову їсть хробаків!

Інший голос:

— Знову замкнувся у своїй кімнаті!

— Знов у нього чужий дядечко, — верещав перший.

Вертаючись додому, я розмірковував про те, чи знайдеться якась добра душа, яка вдосталь даватиме овечого сиру, коли й мене, після смерті Жофі, переселять у кімнату для челяді.

Можна з певністю сказати, що саме старість, поступово вилущуючи з нашого життя чесноти та гріхи, по-справжньому, тобто достеменно, засвідчує життєві цінності. І для зведення підрахунків стара людина найпідходящіша. Очі в неї вже не палають, розум тренований, розчарування позаду. Ми вже нічого не очікуємо від світу, і так само небагато — від себе самих. Світ і себе ми благословляємо — це зручніше, ніж клясти.

Що любов рано чи пізно підмінює звичка — це теж загальновідомо. Та коли зникають навіть рештки узвичаєного, людину — хоч би якою старою вона була — це приголомшує. Проповідь апостола Павла не вразила б мене більше, ніж зрада Жофі, — я навіть забув посміятись. Поняття вірності ми вже давно поклали на своє місце, тобто у скриньку для забавок, але щоб і нервові шляхи можна було переставляти, мов залізничні стрілки... гай-гай!..

Декілька років тому, коли зі страху перед старістю, тобто перед закостенінням, я збунтувався супроти моїх укорінених звичок і з неймовірною навіть для професійних революціонерів рішучістю переставив у ванній кімнаті лосьйон, названий іменем мсьє Роша, на місце австрійського лосьйону «Еліда» і навпаки; коли розтрощив на друзки спадщину матері — горнятко, з якого я пив вранішню каву, — у цей свій пізньо-

підлітковий період у дечому я був ще невинний. Так, я не знав, що занедбавши свої старі уподобання, людина відчуває спустошеність і мимоволі обростає новими. У функціонуванні нервів, так само, як і в історії, не існує вакууму. Панівним принципом — чи звичкою — на поличці моєї ванної кімнати був тепер безлад. То чому ж мене так вразило, коли й Жофі проголосила: «Le roi est mort, vive le roi!»*

— Не розумію я вас, молодий пане, — сказала мені стара відьма.

— Не розумію... не розумію! — пробурчав я. — Та ви ж нещодавно повідомили мені... коли це було?.. так-так, наприкінці літа... що не маєте наміру обслуговувати чужоземних панянок, ба навіть більше — йдучи проти своїх правил, ви ще й погрожували покинути мій дім і мої тлінні рештки. Хоча цьому я не повірив...

— Що це з вами знову? — спитала Жофі, присідаючи на самий краєчок крісла, що стояло коло мого столу, цим, певна річ, виказуючи повагу.

— Всідайтеся зручніше! — мовив я. — Отже, ще влітку ви мені заявили...

— Та то ж було влітку, — сказала Жофі. — А зараз уже осінь.

* Король помер, хай живе король! *(Фр.).*

— Ви так швидко міняєте свої переконання, моя старенька? — поцікавився я. — Відповідно до сезону?

— Коли це потрібно, молодий пане, — відповіла Жофі. — Чого кликали, га?

— Осінь, кажете, — вів я далі, підходячи до вікна і дивлячись на яскраво розмальовані парасольки пашаретських дерев, якими вони відгородились від близької зимової негоди. — Отже, осінь, однак ще не зима. Тоді нащо ви так розігріли котел, наче на вулиці вже сніг рипить під ногами?

Жофі мовчки дивилася на мене.

— Чим ця дівчинка вам знову не догодила? — спитала вона перегодом. — Адже знаєте, що вона мерзне.

— А що ви казали ще недавно, влітку? — спитав я. — Ніби невістка — чужа кістка, вона й сина від батька віднаджує.

Жофі засміялася:

— Чого тільки людина не наговорить, молодий пане.

— Коли померла моя бідолашна дружина, — вів далі я, стоячи біля вікна й спостерігаючи, як гнуться під поривами жовтневого вітру мої улюблені дерева вздовж Пашареті, — ви сказали, що залишитесь у мене лише за умови, якщо я не приведу в дім нової жінки.

Жофі знову засміялася:

— Та ж оцю не ви привели. Чого ви так нервово барабаните в шибку?

— Якби я вважав гідним відповідати на таке каверзне запитання, — мовив я, — то сказав би так: я нервуюсь, бо мене зрадили. Я вважав, опудало ви старе й горохове, що ви, хай навіть суто через свою лінькуватість, будете стояти на моєму боці увесь той короткий час, який я маю намір провести на цій землі. Та хоч ви й стара калоша, у вас у голові сама молодь.

Це доказ моєї неймовірної невинності, яку я не втратив і в старості; я був ображений, мов дитя, у якого відібрали з рота материнську пипку. Читав я про якогось Уголіні Кемона з Мілана, котрого і в старості годувала грудьми його дочка, — хіба не цього я прагнув? Ніколи я не присипляв себе думкою, ніби мене любили — ті, хто любив — заради мене самого, однак належної оплати, зокрема й від видавництв, добивався завше, аби мої розрахунки зі світом не видавалися надто односторонніми.

— То я піду, молодий пане? — спитала Жофі. — Чи я казала ще щось, чим ви хочете мені колоти очі?

— От дивлюсь я на вас, Жофі, — вів я далі, — і бачу: ви дуже схожі на Фрідріха Великого. Кажуть, ніби якось на полі битви він перегородив шлях своїм воякам, які тікали від ворога, і закричав: «Що, собаки, хочете жити вічно?!».

— Я не знаю нікого з таким найменням, — відказала Жофі. — От на Чевському шляху, справді, меш-

кав один бляхар на прізвище Великий, але його звали Бела... до того ж він уже давненько емігрував до Відня. А з ваших слів, молодий пане, я зрозуміла, що пан цей Фрідріх сам своє гівняне, перепрошую, життя, ще й як цінував! Безперечно, хотів пережити своїх вояків.

Оце ж бо і є демократія, подумав я, коли для старої служниці власне життя важить так само, як і життя імператора?

— Певно, що хотів, — мовив я. — Достоту, як і я — вас, правда, моя старенька?

Жофі подивилась на мене і знову засміялася.

— Ну, нехай так, — мовила.

— А чого це ви в такому доброму гуморі, стара відьмо? — спитав я.

— Жив у нашому селі, — мовила Жофі, — один господар, зі швабів, так ото на кухні в нього, над плитою, висіла гарно розмальована хустина з одним швабським висловом, мені якось його розтлумачили. А йшлося там ось про що, молодий пане: звідки прийшов, не знаю, куди йду, не знаю, та дарма, я все одно веселюся... І годі вам бебехати пальцями по шибці, ще розіб'єте.

У дверях вона обернулася.

— То що не так з цією дівчинкою?

— Атож, дівчинка! — передражнив я. — Якщо моя

бездоганна пам'ять ще мені не зраджує, вона вже півроку як у шлюбі. Йдіть у своїх справах, Жофі.

— Йду, молодий пане, — відповіла стара, однак навіть не ворухнулася, вочевидь хотіла побалакати. — Вона ще зовсім дитина, молодий пане, треба з нею м'якше. Вже не кажучи про те, як вона вас любить, молодий пане.

— Мене? — здивувався я.

— Вас! — підтвердила Жофі. — Так уже ж поважає, що не насмілюється й вигляду подати. Ото позавчора питає: «А чи правда, матусю Жофі, що мій бо-пер — найбільший письменник Угорщини?»

— Дурниці, — кинув я роздратовано. — А вас вона, виявляється, називає матусею Жофі?

Жофі озвалася так само з дверей.

— Кажу ж бо, вона ще дитина. Такі маленькі ніжні горобчики потребують ласки, молодий пане.

— А звідкіля ви взяли, що вона мене любить?

— Тільки не виказуйте мене! — попросила Жофі. — Вона, молодий пане, попрохала мене розшукати ваше фото, вставила його у красиву золоту рамочку і повісила над своїм ліжком.

— Над ліжком? Та годі вам, ідіть до дідька, стара звіднице, — мовив я.

Порівнюючи з минулим, я бачу, що наразі Жофі раптово почала старішати: не лише ноги, а й дух її

втомився. Від цього вона стала говіркішою — як, либонь, і я, що й видно з цих нотаток. На схилі літ людина словами заміщає відсутність думок — зверніть увагу, з якою диявольською швидкістю слова застрибують на їхнє місце! Не раз зі мною — зазвичай в усній бесіді — траплялося так, ніби я читаю завчасу підготовлений, видрукуваний у моїх мізках текст, особливо коли хочу казати правду. Хоча заспокоює те, що моє перо поки що рухається завдяки власній енергії. Але доки? — питаю себе інколи, і слід визнати, не без тривоги. І чи зауважу я це згодом, коли розм'яклість моєї черепної коробки перейде на кінчик мого пера? Коли зупиниться його рух, хто мені скаже про це? І чи повірю я? Розраховувати на співчуття не варто, хвацька молодь наступає на п'яти. Це зміна поколінь: однак чи весела це забава для того, кого замінюють?

Звичайно, я поки що міцний, навіть якщо моя пам'ять іноді потребує підпори, — вважав я тоді.

Наступного дня, коли Тамаша з дружиною не було вдома, я піднявся до їхнього помешкання. Кімната охайно прибрана — видно, що тут живе Тамаш, але видно й те, що він одружений; через прочинені двері ванної кімнати я помітив батистову нічну сорочку з мережаним комірцем, що сохла на плечиках. Фото висіло на стіні навпроти дверей до ванної, над їхнім ліжком. Мене це не тішило. Я був зображений у за-

думливій позі, підборіддя спиралося на долоню, мовби розмірковував: а чим, власне, займаються в ліжку піді мною ці двоє? Погляд мій замріяний, певно, я ніяк не можу здогадатися. Або ж марю про інший світ, у якому нагромадження твердих тіл зникає, віддаляючись до інших неземних сфер? Ні, сказав я собі, це не в моїй манері бути вічним свідком, хай тільки й двовимірним, нічних фантазій молодих істот, я завжди недолюблював роль вуаєриста*. Є тут суто фізіологічна несумісність: що робити мені, двовимірному, серед тих, хто живе у трьох вимірах? Для чого і яка користь мені з двох вимірів дивитися, як оголюється струнке красиве дівоче тіло?

Ось Каті скидає туфлі і, не дивлячись, звично знаходить вузенькою ніжкою домашні капці.

Ось скидає спідничку — я бачу це зі стіни, — спідничка на мить затримується на стегнах, потім, ніби поборовши вагання, сповзає донизу, огортаючи хвилястим обручем тонкі гомілки.

Це можна порівняти з тим — кажу я собі на стіні, — як вдала фраза огортає думку.

Вона носить колготи, а не панчохи, про це я теж можу довідатися зі стіни.

Що ми знаємо про жіночу сором'язливість?

* Voyeur — спостережник *(фр.)*, йдеться про сексуальне збочення.

Кидаючи замріяний погляд зі стіни водночас і в своє минуле, що пропонує мені стільки різноманітних варіантів, я бачу: ma belle-fille роздягається ніяковіючи, соромлячись навіть свого молодого чоловіка. Вона ховається за відчиненими дверцятами шафи, але дзеркало, на щастя, дає змогу мені побачити її по-дівочому незграбні швидкі рухи. Гадаю, вона не підозрює про зрадливість дзеркала.

Тонкими пальцями Каті розстібає білу блузку, випростує з неї обидві руки й кидає блузку на дверцята шафи. Три перламутрові ґудзики миготять в електричному світлі. Ma belle-fille кидає зверху бюстгалтер, ґудзики гаснуть. Я заплющую очі на стіні.

Тепер вона стоїть гола, маленькими грудьми просто до дзеркала. Плечі худенькі — ще дівчинка, сказала про неї Жофі, — я чітко розрізняю впадинку під ключицею, волоссячко під пахвою. Невеличкого темного острівця в короткому дзеркалі, що сягає лише низу засмаглого живота, однак не видно. Наслинивши вказівний палець правої руки, вона проводить ним спершу під правим, а тоді під лівим оком: так вона готується до ночі.

Ну ось, кажу я сам до себе на стіні, вона зникла з дзеркала. Вже в ліжку? Ні, ще сидить на стільці, весело погойдуючи голою ногою. Зі стіни я не бачу її лиця, вона повернулася до мене білою спиною. Та

я ще трохи зачекаю — лише доти, поки вимкнеться світло й спалахне тіло, й вона лежатиме в ліжку, притиснувшись до стіни, щоб лишити для свого чоловіка, мого сина Тамаша, місце — поруч з собою, над собою, під собою, в собі.

Зупинімося! Й вибачте мені: я зійду зі стіни. Не бажаю щодня спостерігати цю сцену, хоч би й у темряві, — сказав я собі, — це мені не пасує, та й радості в цьому мало. Вернімося на своє місце, до письмового столу: за ним, можливо, мені ще вдасться раз-другий напнути на себе пишні шати на взірець жовтневого вбрання моїх пашаретських дерев.

Отже, я зняв зі стіни портрет, забрав до своєї кімнати і замкнув у шухляді письмового столу.

Тамаш з дружиною повернулися додому в обід; не минуло й п'яти хвилин, як у двері обережно постукали. Я вдав, що не чую. Знову стукіт, так само скромний, однак у тиші кімнати він так різонув по моєму серцю, ніби дитяче зітхання.

Ma belle-fille стояла у прочинених дверях, трохи нахиливши голову, стиснувши коліна. На ній була волошкового кольору костюмна спідниця й та сама біла блузка, верхній ґудзик якої вже був розстібнутий; її волосся трохи розкуйовдилося, ніби вона похапцем скинула свого червоного оксамитового капелюшка.

— Бо-пе-е-ер, — мовила вона, явно хвилюючись, — любий бо-пер!

— Прошу, що вам?

Оскільки вона не відповіла, я знову схилився над рукописом.

— Я не люблю, коли вранці мені заважають працювати, — мовив я, не обертаючись. — Це стосується також так званого тісного сімейного кола! Наш домашній розпорядок досить простий, за стільки часу вже можна було його засвоїти.

А що за мною й далі панувала тиша, можна було припустити, що моя гостя непорушно стояла в дверях, я обернувся. Ma belle-fille була, мов напнута струна, внутрішнє тремтіння якої непомітне, однак зрозуміло, що задзвенить від найменшого дотику. Вона стояла випростана, тісно стиснувши коліна й високо звівши голову, дивилася мені просто у вічі: вона була чарівна.

— Перепрошую, — мовила вона. Її голос теж звучав, мов напнута струна.

— То що? — спитав я.

— Я не люблю, дорогий бо-пер, — сказала вона, — коли за моєї відсутності нишпорять у моїй кімнаті.

Я голосно засміявся: роз'ярена косуля. Ще почне буцатися, подумав я весело. Однак до кімнати не запросив, нехай постоїть там, у дверях!

— Катрін, — сказав я, — чи не маєте ви часом секретів від старої людини?

Вона зразу відчула зміну інтонації, я бачив це з її очей. Її обличчя було мінливе, як небо ранньої весни, найменша хмарка виднілася на ньому. Якби не таке шалене обурення, вона, можливо, й посміхнулася б.

— Катрін, — вів далі я, — від мене не варто критися. У моєму віці людина вже раз і назавжди складає зброю перед молодістю. Старі люди беззахисні, визнають вони це чи ні, і якщо вони навіть з мухами в голові, то й ті можуть лише злегенька вжалити. Який сенс приховувати щось від старого, котрий уже не здатен нападати, бо вже від усього відмовився й може нашкодити лише самому собі?

Визнаю, я зумисне перебільшив неміч свого тіла; мені було цікаво, якою мірою мені вдасться перехитрити її? Чи, радше, її серце.

Вона усе ще стояла у дверях.

— Хіба ви не здатні нападати, милий бо-пер, — мовила вона, відважно дивлячись мені у вічі. — Чи не ви вкрали в мене фотографію?

— Вкрав?

Вона почервоніла. Мені подобалося, як вона шаріється, і я не упускав жодної можливості, щоб спонукати її до цього.

— Ви сказали — вкрав? Хто вас виховував, панночко?

Тепер вона спалахнула рум'янцем аж по шию. Не відповіла, та її мовчання було рівноцінне удару кинджала. Я знову мало не розреготався вголос: оце гідна розвага, подумав я, — обмінюватись думками з немовлям. Навіть не знаю, у скільки разів я від неї старший; ще трохи, й не зможу підрахувати. Та правду свою вона відстоювала так вперто і войовничо, мов квочка — яйця.

— Катрін, — мовив я й сам відчув, що докірливо звожу брови, — я припускаю, що ви вже розкаялись у своїй мимовільній нетактовності, і якщо навіть не розкаялись, то ваше серце вже починає тривожитись. Я знаю, що на своїй швейцарській батьківщині ви отримали блискуче виховання, та з жалем бачу, що вас не навчили брехати. Казати правду не обов'язково, дівчино. Особливо старим людям, чиє життя вже наближається до завершення.

Я гадав, що тремоло цієї фрази зворушить її, та натомість я сам перейнявся нею. Очевидно, в майбутньому варто це пам'ятати, щоб не розчулюватись від власних рулад.

Однак Каті була вперта, хоробра дівчина, до того ж, можливо, бачила мене наскрізь.

— Бо-пер ще достатньо молодий, — мовила вона войовничо, — тому вам сміливо можна казати правду.

— Сміливо? — перепитав я. — Сумніваюся. Однак

підійдіть-но ближче, сюди, до мого столу. Маю повідомити вам щось важливе.

— Ліпше я лишуся тут, у дверях — вперто сказала ma belle-fille. — Дякую, але не хочу вам більше заважати.

Тепер я вже розреготався вголос.

— Заважати! — сказав я весело. — Коли така вродлива молода жінка ущедрює бесідою такого ветхого стариґаня, для нього це неймовірна радість, навіть, можна сказати, честь. А втім, хотів би дати вам деякі пояснення стосовно мого віку.

Згадуючи той ранок, коли я був ще досить свіжий як фізично, так і духовно, бачу — довгограюча платівка нашої бесіди ще й досі бринить у моїх вухах, — що цей обмін думок був необхіднішим для мене, ніж для завмерлої в дверях дівчини, яку я міг називати своєю невісткою. Я звертався до неї, однак промовляв до себе. Хоч я й усвідомлював, що не слід надто обтяжувати це чарівне створіння з трохи захудою шиєю і норовливим ротиком, мене охопила така потреба висловитись, яку відчуває вірянин у сповідальні, чи, ще гірше, душевнохворий на канапі психоаналітика.

Ніколи в житті я не міг вилити свою душу, а тепер наблизився до цього. Чи стало мені легше, вже не пам'ятаю. Чого ж тоді пишу ці нотатки?

— Любий бо-пер, — мовила Катрін, точніше, Каті,

ще й досі стоячи в дверях, — прошу, віддайте назад мою фотографію.

— Аби ви циганською голкою проткнули на ній моє серце?

— Серця там немає, тільки шия, — відповіла дівчина. — Дуже прошу, віддайте її назад.

— А якщо ви проткнете мені очі? — спитав я. — Хто його знає, які небезпечні бажання рояться у вашій пустотливій дівочій голівці? Я хотів би довести до вашого відома, ma chère belle-fille, в чому різниця між молодими й старими, зосередившись на своїй, гідній жалю, персоні. Візьмімо, передовсім, час: він витікає зі старих рук, наче вода. І найобтяжливіша їхня турбота — скільки вони ще мають його в запасі; їхній організм — знають вони про це, чи ні — і вдень і вночі переймається цим питанням. Коли одна стара людина зустрічається з іншою, вона насамперед питає подумки: скільки йому ще лишилося? Я переживу його, чи він мене, хай йому чорт? Хоч як би я любив і поважав його, але мені хочеться опинитися позаду нього у тій понурій процесії, що просувається до раю. Тепер вам зрозуміло, панночко, чому я, відчуваючи катастрофічний брак часу, не в змозі приділяти належну увагу такій чарівній особі, як ви. Я займаюся собою, тобто своїми більшими чи меншими фізичними чи тілесними ґанджами, займаюся денно і нощно,

майже без упину, і ні про що інше думати не можу, хоч як би прагнув відволіктися, одразу ж повертаюся до своїх негараздів. Інакше кажучи, я боягуз. Страх наповнює кожну мить мого існування. Клітини мого мозку переповнені страхом. Ви спитаєте, чого я боюся. Прошу вибачити уявну грубість мого вислову; відверте зізнання — то взагалі безсоромний жанр. Та я змушений вдатися до нього, щоб перепросити вас — іншої причини я не маю — за те, що на початку нашої розмови...

Катрін зненацька на два кроки підступила до мого столу.

— Але, любий бо-пер... — мовила вона наполохано й знову зашарілася.

— ...за те, що на початку нашої розмови я дозволив собі різкіші вислови, ніж ті, до яких ви звикли у своєму впорядкованому швейцарському домі. Людина, яка змушена оборонятися, часто перебирає міру, тому не сприймайте як поганий тон занадто інтимний характер цього зізнання.

Ще один, уже майже довірливий крок до мого столу. І все ж я заманю тебе, сказав я про себе. І ще одне: «Але ж, любий бо-пер!..»

— Отже, ви питаєте, чого я боюся, — вів далі я. — А точніше, що мене лякає? Ви бачите, панночко, я посміхаюся, та це омана! Хоч би як смішно це звучало,

та мене до самих кісток проймає жах, коли я бачу тріщини на своїй п'яті. Вона вся в тріщинах, але ця, яка тягнеться якраз посередині, палючо-червоного кольору — ніби саме пекло розверзлося в моєму тілі. Я знаю, коли кілька вечорів поспіль маститиму її вже не раз випробуваним кремом «Флогошан», вона згасне за два-три дні, та думка, що в моєму тілі раптом з'явився неконтрольований вхід, не полишає мене ані на мить і безугавно попереджає... про що? Що я помру?.. Смерть підморгує мені через цей отвір? Та годі, панночко, адже ми знаємо, що я безсмертний. Однак цьому переконанню суперечить той жах, що огортає мене у зв'язку зі спучуванням, тобто малопомітним для ока, та на дотик відчутним здуттям у животі; й хоча за годину-другу воно минає, я прокидаюся вранці з тим самим запитанням, яке ще несформовано б'ється в моїм мізках — що за підступна болячка оселилася в моїх нутрощах, які ніби налилися свинцем? Чи візьмімо зуби: чому вони німіють без будь-якої видимої причини, то верхній, то нижній ряд? Я вже й не скаржуся, що кожного вечора маю закапувати очі прівіном і підтримувати старе серце ізоланідом. Та чому, врешті, улігшись у ліжко, я спершу починаю кахикати, а потім хриплю й гарчу баритоном, мов пекельний пес; але марно я відкашлююсь, прочищаю горло, перевертаюся з правого

боку на лівий, з лівого на правий — заспокоїтися вдається лише прийнявши кодеріт з ковтком холодної води. І варто тільки вимкнути нічник на столику, ноги одразу ж зводить судомою. Або праву, або ліву, іноді дві водночас, і хоч як я кручуся, як напружую м'язи, доводиться знову вмикати світло, яке ріже примружені сном очі, й стрибати на одній нозі навколо ліжка, проклинаючи момент свого народження. О, а що це за блакитно-фіолетові плями з'явилися на моїх крижах, ma belle-fille? Який злий дух залишив там відбитки своїх пальців, а може, долонь?

Дівчина вже за два кроки стояла біля мого столу. Не сміялася. Всупереч загальній думці я був тоді переконаний, що не Єву виліпили з Адамового ребра, а навпаки, адже саме жіноче начало є тією матерією, з якої на світ Божий виповз гомункулус.

Я не соромлюся визнати, панночко, думав я про себе, що ви цінніші, ніж ми. Стоячи по литки в багні, ви всотали в себе всю його силу, ваші жили увібрали всю тверезість, терпіння, стійкість багна. Ви не глумитиметесь над стражданням генія, хай навіть і надуманими. Ніжний погляд ваших очей, що в найкращі моменти нагадує сумирні коров'ячі очі, колись ще нас врятує... якщо все піде добре.

— Бачте, Катрін, — сказав я, — навіть така дівчинка, як ви, з розумінням і терплячістю ставиться до

людей, хоч би їй і довелося здибатися з ними в найгрішнішу пору їхнього життя. Із вдячності, а також задля вашого заспокоєння, додам таке: не сприймайте серйозно те, що я вам щойно прокректав. Я не кажу, щоб ви не вірили жодному моєму слову, радше сприйміть сказане зі значними застереженнями.

— Любий бо-пер, — мовила Каті, — дуже дякую, що ви маєте до мене таку довіру. Я добре знаю, що надумані біди можуть боліти так сильно, як і справжні.

— Старих опосідають, звісно, не тільки вигадані нещастя, — сказав я. — Порепалася моя п'ята, чи я лиш так собі уявив, чи тільки боюся, що так станеться — кінцевий результат однаковий. Та ще більша небезпека на людей мого віку чигає з протилежного полюсу — вона в клітинах головного мозку. Це як у сполучених посудинах: що більше років, то більший вміст кальцію. Скільки часу я ще працюватиму, Катрін? Коли з моїх фіолетових, вкритих венами рук випаде перо? Вони ще не фіолетові, кажете ви?

Знову один невпевнений крок до мого столу, на лиці — порух напіввідкритих губ, на яких застигли невимовлені слова. Чи може бути щось граційніше від раптово завмерлої дівочої постаті?

— Багато ознак вказують на те, — вів я далі, — що й моя розумова здатність притуплюється. Я можу навести безліч доказів на підтвердження моїх спосте-

режень, які незалежно від того, правдиві вони, чи ні, у підсумку дають змогу зробити висновок, що я старію. Прошу, мила Катрін, не дивуйтеся, що це мене досі вражає. Крапля води в річці не знає, де вона — ближче до витоку чи до гирла; в глибині душі я так само втратив орієнтацію. Точніше, не втратив би, якби час від часу, і то дедалі частіше, не отримував зловісні попередження. Я раптово встаю з-за письмового столу й сам не збагну, навіщо. Залишаю в рукописі недописану фразу, бо маю щось зробити, але що саме? Чи за цим «щось» криється ще щось? У моїй свідомості, до того ж неглибоко, шикується ціла низка невідкладних справ. Одна нікчемніша за іншу. Бракує часу з усім впоратися. Взагалі бракує часу. Написати листа. До вже написаного надписати конверт. Віднести його на перший поверх. Прийняти ліки за півгодини до їжі. Зателефонувати. Скільки справ, стільки ж загроз, і кожна постає в образі зведеного кулака, що мітить якраз у мій мозок. І кожну супроводжує зневіра, що не матиму часу, щоб її завершити. Завершити — перш, ніж помру.

Уявіть собі, люба Катрін, мені не стане часу, щоб випити проносний чай перед тим, як померти! Чи забуду віднести написане на перший поверх. У вічному сум'ятті я раз по раз підводжу свою прокальційовану голову від рукопису й обводжу поглядом

кімнату — що ще я забув зробити? І взагалі: що я забув зі свого життя? Чи пам'ятаю ще дівоче прізвище своєї дружини? Другий рядок гімну? Та поки я, врешті, відшукаю відповідь в одній з мозкових клітин і, дещо вгамувавшись, знову візьму до рук перо, то забуду продовження незавершеної фрази, воно ніби провалилося у вапнякову яму.

— Я не вірю, — зовні схвильовано проказала Катрін, — любий бо-пер, я не вірю в те, що ви кажете.

— І добре робите, панночко, — відказав я, — бо, можливо, що все це лише напівправда. З іншого боку, ви чините недобре, адже сумніви — привілей старих, тоді як віра — молодих. Коли друге в людині займає місце першого, це є ознакою того, що склероз починає свою руйнівну роботу.

— І в це я не вірю, любий бо-пер, — мовила дівчина. — Ми, сучасна молодь, більше любимо сумніватися, ніж розчаровуватися.

— Що буде зі мною, ma chèr belle-fille, — вів далі я, — коли я не зможу більше працювати? І зараз трапляється, що в час роботи я недописую останню літеру в слові, навіть цілий склад, а уява занепокоєно підказує, що далі пропускатиму цілі слова, навіть фрази. Тож сидітиму перед порожнім аркушем паперу і вдивлятимусь у нього, мов сліпий у дзеркало. Писання — це єдине, що мене досі розважає.

— Розважає? Не кривдіть себе, бо-пер! — гнівно кинула дівчина. — Не глузуйте з себе!

— Чи це щось усе ж більше, ніж розвага? — розмірковув я. — І я працюю всупереч присуду смерті? І хоч би якою марною видавалася моя спроба, можливо, це і є моє покликання? Моїм кволим пером вписати в закон примат життя над тліном? У хаосі явищ відшукати стабільність і тріумфально показати її зневіреному серцю людства? Щоби вкласти в руки надломлених і безпорадних єдину цілющу земну поживу — надію?

А що ma belle-fille вже стояла просто біля мене і я відчував бажання доторкнутися до її вузької білої руки з довгими пальцями, я рвучко встав зі свого крісла й підійшов до вікна, до своїх улюблених пашаретських дерев, які грайливо колихав вітер.

— Отаке-то, панночко, — сказав я, не обертаючись, — видно, це і є моє покликання — похвала життю, зі старістю включно. Бо запитую — чи є щось прекрасніше від життя, особливо його останнього відтинку? Коли людина вже не має нездійсненних бажань, бо їх вчасно загасили, і нема вже чого чекати. Бо з серця вже облетіли всі непотрібні почуття, з голови — всі судження, і людина стала така спустошена, як спорожнілий сміттєвий бачок. Коли ти вже лиш можеш човгати ногами, за умови, що твої ноги не скалічені

ревматизмом, подагрою, звуженням судин, і коли ти рушиш до дверей, то невідомо, чи доберешся до клямки. А як доберешся — чи зумієш її відкрити. І коли увійдеш до іншої кімнати, чи зустрінеш там ще когось, окрім власної тіні? І коли, спаралізований, німий, благатимеш про евтаназію, чи зможеш показати кволою рукою, яку ледве піднесеш до горла, про яке спасіння тобі мариться? Повірте, панночко...

На жаль, Катрін не вміла володіти ані своїм язиком, ані молодими м'язами. Зненацька вона опинилася поруч зі мною, біля вікна, і я навіть не встиг отямитись, як вона стала навшпиньки і обома своїми тонкими руками обняла мене за шию.

— Але ж панночко! — сказав я.

— Мовчіть, бо-пер, — мовила вона, обпалюючи мене гарячим молодим подихом. — Як ви насмілюєтесь казати таке? Вам не соромно?

— Але ж, мила Катрін, я говорив не про себе, я лише малював на стіні, тобто в уяві, загальну картину старості. Певна річ, особисто про мене не йдеться, про це й мови нема. На що мені скаржитись? Абсолютно ні на що. На те, що в моєму житті вже нема кохання?.. Заради Бога! Ви спитаєте, що я маю натомість? А хіба його сповна не заміщає бездоганне травлення? Чи дало мені колись кохання стільки безтурботної радості, глибокого внутрішнього задоволення,

як усвідомлення того, що я можу довіритися впорядкованості мого організму — певна річ, не без допомоги ліків? Повірте мені, панночко...

Та я не зміг продовжити далі, бо хоч якою вихованою була Каті, вона зненацька зайшлася плачем і, схилившись до моєї руки, вкрила її поцілунками. І коли я відсмикнув руку, вона кинулася мені на груди і мокрим від сліз, гарячим, милим личком притислася до мого обличчя.

— Неправда, — ридала вона, — неправда! Не вірте цьому! Ми турбуватимемося про вас, милий, любий бо-пер, не бійтеся, ми ніколи вас не покинемо.

Не знаю, скільки часу минуло після змальованої вище зворушливої сцени — як відомо, я не веду лік часу, навіть рокам. Здається — запорукою тому й моя досі блискуча пам'ять, — що ще тієї самої зими... чи наступної?.. я захворів і досить довго провалявся в ліжку, що зі мною траплялося вкрай зрідка, я сам навіть здивувався. Зв'язку поміж моїм віком і старістю я не виявив, адже гонконгський грип А-2 знищив набагато більше людей, ніж середньовічна чума, до того ж багато молодших від мене — тієї зими лише в Центральній Європі померло кілька сотень тисяч людей, — я ж, старий чоловік, лишився жити, хоч моя хвороба, як казали, дала небезпечні ускладнення.

Кажуть, що за високої температури я часто заговорювався. Але як вони знають, коли я говорив, а коли заговорювався?.. Не лише фізіологічний розчин озивається в людині, коли вона свої скарги формує в слова: розігріта до сорока градусів клітина також здатна на шалену відвагу. Я заговорювався?.. А може, казав правду? Можливо, розпечена клітина вибовкує те, в чому за звичної температури не наважується признатися?

Після свого одужання я з величезною підозрілістю дослухався, коли заходила мова про мій несвідомий стан і цитувалися мої гарячкові марення. Чи не видав я себе?.. Скільки часу минуло відтоді — майже вісімдесят років — як я з допомогою безкінечної пластичної операції з віри й розчарувань, фактів і міражів, правди й брехні зліпив у собі пластикову ляльку, що видавалася справжньою, і до якої я зрештою настільки призвичаївся, що нині можу ототожнювати себе з нею. Я доти грався у вірність, доки справді став вірним, у правдивість — доки став правдивим, у скромність — доки облущився з мене товстий шар марнославства, в порядність — доки половина країни довірила моєму перу своє душевне спасіння, в людинолюбця... — ну годі вже, годі, старий! І автотренінґ має свою межу. Бо мене ще обізвуть гуманістом.

Уявляю, як я в світло-блакитній піжамі з черво-

ним від лихоманки обличчям лежу в ліжку, а довкруж благоговійне товариство: син, невістка, Жофі, лікарі, сестра-жалібниця, похитуючи головами слухають, які дурниці я мелю. Щастя, що не записали на магнітофон мої розпатякування про позамежний, тобто внутрішній світ. Либонь, вірили у хвацькість моїх легенів і серця, тобто в те, що видужаю. Я теж не підготувався до свого останнього передсмертного слова, яке згодом можна буде включити до збірки літературних анекдотів; очевидно, я ще не прагнув упокоїтись. Чи просто забув, що саме підготував світові як своє останнє напучування? Тим паче, що світ, як ми знаємо, цікавиться не видимістю, а фактами.

Найгостріший період моєї хвороби минув, одужання розтяглося на довший час, тому, за браком роботи чи інших занять, я мав змогу в напівзібраному стані приділити більше уваги своєму згуртованому сімейству і довколишньому світу. Про свою родину я, на жаль, можу сказати тільки хороше. Навіть не мав радості побурчати на них — хоч би раз-другий забули дати мені належний антибіотик чи інші ліки; вони так запеленали мене турботою про моє здоров'я, що я й дихнути не міг самостійно. Від свого взірцевого сина Тамаша я, певна річ, і не чекав іншого, але ж і запальне швейцарське дівчисько з видимою радістю схопилося за нагоду, аби — либонь, вперше

в житті — допастися до того, що загальна думка іменує жіночим покликанням, тобто присоромленням і пригніченням чоловічої статі.

Так, я знаю, що в розпал моєї хвороби, коли висока температура іноді становила загрозу для мого старечого серця, Тамаш з дружиною перебралися ближче до мене, до сусідньої кімнати, ба навіть більше: син, коли я був перезбуджений, цілу ніч просиджував біля мого ліжка, в кріслі. Він такий. Більше за нього мене дратувала тільки Жофі, вона — коли молода родина вже перебралася на перший поверх — щоночі зазирала до моєї кімнати, аби перевірити, чи я ще не ґиґнув. Човгаючи, вона підходила до самого ліжка, зупинялася, довго вдивлялася в мене, а потім тихенько, буцімто оберігаючи мій сон, починала сміятися своїми беззубими яснами. Я знав, звідки ця зловтіха: мені все ж не вдалося її випередити. Хоча саме тоді, бувало, на мене нападала така величезна втома, що я був би не проти, аби все довкола нарешті вмовкло.

Тієї ж зими на Пашареті було багато сонечок, принаймні, в нашому помешканні. Може, цьому сприяла тепла погода, чи поновлення природної рівноваги — хтозна, достеменно й не скажеш; якийсь час вони стали моєю єдиною розвагою, інших справ у мене не було. Одне, сповнене суцільним довір'ям, заповзло на подушку, аж до мого лиця. Без будь-якого на те

права. Можливо, саме в беззахисності їхня сила, а в незнанні — хоробрість? Наді мною, на білій стіні дрібні червоні рубіни то повзуть, то зупиняються, то розпрямляють хітинові крильця, ось один з тихим дзумкотом іде в піке на мій орлиний ніс, який у час хвороби стирчить, ніби антена, незвично високо виступаючи над опалими вилицями. Під час одужання моя чутливість загострилася й мене охопила нечувана ніжність до всіх живих істот, за винятком людини; я міг годинами гратися з божими сонечками, дозволяючи перебиратися з одного пальця на другий, спрямовуючи їхній рух, перераховувати у кожного чорні крапочки на блискучих червоних спинках. Якось за цією грою мене застала Жофі.

— Чого ви цілуєтеся з цією комашнею? — мовила вона сердито, взявши руки в боки біля мого ліжка.

— Погляньте, Жофі, які вони милі! — сказав я, простягуючи їй вказівний палець із схожим на краплину крові сонечком.

— Я знаю, — відказала Жофі, — чого вони вам полюбилися останнім часом. Влітку ви на них і оком не вели.

Я не зрозумів.

— Останнім часом?

— Недарма їх прозивають катіцами, — мовила стара. — Ця дівчина відбила вам розум.

Я дивився на її зморене старе обличчя, в його зморшках длубалися кігті стількох страждань, тож не дивно, що під ними закам'яніло й серце. Чоловіка й двох синів вона втратила у війну, єдина дочка померла від туберкульозу. Тож варто її пожаліти?

— Ви добре знаєте, Жофі, — сказав я, — що лікарі заборонили мені будь-яке хвилювання. Покиньте мою кімнату!

Чи вона забула — аж ніяк не забула! — що недавно... коли ж це було? — вона запропонувала мені взяти дівчину під свою опіку. І якщо ще тримала це в своїй голові — бо навряд, щоб таке випало з її пам'яті, — то яка лиха підозра, питав я себе, розв'язала її злостивого язика? Ревнощі загострюють жіноче чуття, і воно зазвичай їх, на жаль, не підводить, та хто б міг подумати, що це чуття — у даному випадку радше помилкове — мають такі добропорядні старі жінки. Їхні матки вже давно повсихали, а вони й досі заздрять? Та й що викликає заздрощі у цієї старої карги, яка давно вже перетнула межу людського віку, розмірковував я, — те, що я можу ще насолоджуватись чарами молодої жінки? Що випадок, чи, скажімо, гарний смак мого сина дав мені цю можливість? Що мої легені, мій ніс можуть розкошувати від ароматів молодого створіння? Що я ще вмію розпізнавати фей?

Та й чого я хочу від них?.. тільки їхньої присут-

ності, не більше. Ні погойдування стегон, ні трепет грудей, ні пружності ніг, а те нематеріальне щастя, яким може наділити душу хіба простенька пісенька:

Sur le pont d'Avignon
*On y danse, on y danse...**

Ця проста пісенька, чия матерія — тільки голос; голос, матерія якого — молодість; молодість, матерія якої — радість. Я прошу небагато: омити моє старе серце в тій принадності, якою променіє ця молода, вродлива — можливо, дещо худорлява, жінка, — так безтілесно, що я майже забуваю про саме джерело. Навіть руки її не прагну торкнутися. Мені достатньо, що я можу поглядом окреслити її силует. Погладити її подих. У моєму віці людині вистачає просто усвідомлення того, що чи тут, чи там — скрізь світить сонце, й виповзти під його промені ми наважуємося, лише нап'явши на плечі чорну берлінську хустку Жофі.

Та були в моєму житті й суттєвіші радості, приміром, коли близький до одужання, я міг на півгодини вставати з ліжка, ми почали снідати удвох з невісткою — Тамаш уже ходив на службу. Жофі накривала в їдальні, Катрін чекала у своїй кімнаті нагорі, поки

* На мосту в Авіньйоні
Танцюють, танцюють... *(фр.)*.

десь близько дев'ятої я піднімався на перший поверх. Вікно їдальні виходило на південь, і в сонячну днину освітлювало їдальню. Я садовив дівчину так, аби проміння падало на неї, вона того вартувала. Сонце освітлювало її рот, вологий від нічного сну навіть тоді, коли вивітрювався ментоловий запах зубної пасти. Вона наливала мені в чашку каву з молоком і її звична незграбність зникала завдяки намаганням бути дбайливою господинею. Вона розрізала мою булочку, мастила її маслом: ніколи за все своє довге життя я не відчував такої довіри до булочки з маслом. Й коли вона врешті починала їсти, я відводив від неї очі, бо не бажав безцеремонно вивідувати сліпучу таємницю її зубів та ясен.

— Почитати вам газету, бо-пер? — питала вона, впоравшись із повноцінним сніданком, що мав підтримати її плоть — чай, двоє некрутих яєць, шинку — й запалюючи цигарку. У ті часи я роками не брав до рук газети, бо навіщо?.. аби ще раз старими очима оглянути ту саму панораму світу, що змінюється лише в деталях?.. зануритися в брехню й облуду, що її прикриває?.. замислитися над муками ближніх?.. Ні, думав я тоді, гарно розважитися я можу лише в найтіснішому сімейному колі, та й то, буває, плакати хочеться. Цілком інша справа, розмірковував я після чергового нашого спільного сніданку, коли світ при-

ходить до мене у вібраціях милого молодого голосу, а надто цього милого молодого голосу, від якого навіть злочини здаються не такими жорстокими; тож у той час я просив невістку читати мені поперемінно «Непсабадшаг» чи «Мадяр Немзет», або іншу газету, що втрапила до рук, а іноді, присмачуючи задоволення, слухав передовицю, яку вона виспівувала своєю дебреценсько-женевською вимовою.

Звісно, зовнішній світ манив мене й по-іншому. Я довідався, що в критичний період моєї хвороби тут побувало немало відвідувачів; багато з них, вочевидь, сподівалося, що в передпокої висловлять співчуття моїм рідним. Я вже згадував, що того року грип, тобто різновид гонконгського вірусу, скосив тисячі жертв; як представник мікрокосмосу він мовби повстав проти одноосібного панування людини. Як уже згадувалося, він узявся за мене, та покінчити зі мною не зміг. Під час моєї хвороби було повно гостей, проте в нападі людинолюбства я вберіг їх від споглядання моєї постелі, тож їх не впустили. Певне, сподіваючись на це, мене відвідав мій колега і друг Петер Кіеш, однак його чекало розчарування: я запросив його до кімнати. Не бажав позбавляти себе насолоди помилуватися його занепокоєним, співчутливим виглядом. Адже всім було відомо, що він страшенно боїться смерті.

— Ге, цього разу тобі вдалося виборсатися, старий друже.

— Вдалося.

— Слава Богу. Я чув, ти вже не заразний?

— Так кажуть лікарі. Тому й запросив тебе до кімнати. Хоча ніколи не можна знати напевне. А ти?

— Тримаюся.

— Не підхопив?

— Досі ні. Хоча...

— Я вже не заразний. На думку лікарів.

— Будемо сподіватися, — стурбовано мовив Кіеш і, на моє чимале полегшення, ще трішки відсунув назад стільця. Уважний читач, либонь, зберіг у пам'яті думку літературних кіл про те, що мій приятель Кіеш один з найнебезпечніших представників нашої національної літератури. Варто йому відкрити рота, як звідти, ніби з пульверизатора, в лице співбесіднику фонтанує цілий водоспад з дрібних крапель слини. Суспільна думка стверджує, що в його слині міститься величезна кількість солі й ензимів, тому вона така ядуча.

Відчуваючи спокій за свої очі й вуха, я намагався люб'язно розважати свого гостя.

— Отже, — мовив я, — гадаю, для мене небезпека вже позаду. А ти, однак, не можеш похвалитися гарним кольором обличчя, любий друже.

— Ти це зауважив? — спитав Кіеш з жахом.

— Ти блідий.

— Блідший, ніж завше?

— І, здається, схуд!

— Анітрохи, — відповів Кіеш, — Навпаки, погладшав.

— Це не здорово, — мовив я. — Я просто зауважив, любий друже, що твій вигляд змінився, а такі зміни в нашому віці є зазвичай передвісниками ще більших перемін.

— Що ти маєш на увазі?

— Нічого, — відказав я. — Люди плещуть язиками. Ти вже був у лікаря?

— Навіщо? І близько до них не підійду, друже. Пошесті поширюють саме лікарі, ти не знав? Лікарі — це гадюки, мій друже, що їх людина пригріла на своїх грудях.

— Не будь невдячним, — сказав я. — Врешті, тебе теж хтось із лікарів м'яко спроваджуватиме на той світ.

— Годі про це! — нервово кинув Кіеш. — Не люблю прикладів з власною персоною... Словом, ти вже поза небезпекою, і вже не заразний? Твій стан був справді такий тяжкий, як про це казали?

— Аж ніяк, — відповів я. — Незначне запалення легенів. Яке ускладнилось запаленням ниркової миски й серцевого м'язу. Для такого залізного організму,

як мій, це сущі дурниці! А що про мене теревенили?

— У Спілці письменників бідкалися, що ти не зможеш...

— Не зможу виборсатися? Ти диви, там ще пам'ятають про мене?

— Про кожен твій подих, друже, — мовив Кіеш надзвичайно м'яко, його погляд надовго вкляк на моєму обличчі, ніби сподівався забезпечити мені постійний добрий гумор.

— Звісно, у Спілці про тебе знають все. Я довідався, що на найближчому засідання ми вибиратимемо почесного голову, якщо міністерство теж підтримає.

— А чому б не підтримати? — сказав я, ледь усміхаючись.

— Міністерству потрібна людина, яка на загал виступає в опозиції, та, по-суті, зробить усе, що від неї захочуть. Вони не знайдуть кращої кандидатури, як я. А ти б згодився?

— Чому б ні? — спитав я, вдаючи здивування. — Чому ж не згодитись?

— Поки що до цього не дійшло, — мовив мій приятель Кіеш, нервово бризкаючи на мене таким потоком слини, що я несамохіть аж відсахнувся, — пів Спілки хворіє.

— Я дочекаюся, поки вони одужають, — мовив я, — а далі, доки друга половина звалиться в ліжко і теж

лікуватиметься, колектив у повному складі може віддати голоси за мене. Ну, що скажеш, хіба я сьогодні не сповнений любові до ближнього?

— Браво, — сказав Кіеш. — А ти взагалі читав?

— Читав.

— Гарне видання.

— Чудове.

— Жаль, що подався в поети й пише вірші. Міг би стати прекрасним прозаїком.

— А ще кращим редактором.

— Згоден. Має першокласний організаторський талант.

— Надто, коли облаштовує власні справи.

— Блискучий початок.

— Отже, журналістом теж...

— Чи в якійсь видавничій конторі.

— Книжковим агентом, друже!

— Браво. Всіх би охопив.

— Навчив би читати півкраїни.

— В першу чергу свої книжки.

— Дорогий друже, — сказав я, — на крутому підйомі, що веде в історію літератури, трапляються ризиковані повороти. Ми вирушаємо з долу, наділені талантом завбільшки з вістря шпильки — таких півтисячі в країні, — і, повертаючи то праворуч, то ліворуч, здобуваємо ті високогірні знаряддя, які допома-

гають нашому мізерному таланту досягти вершини. Серед знарядь насамперед слід згадати люб'язну, навіть захоплену манеру триматися, це присипляє пильність зовнішнього світу, за нею йде мудре базікання, щоб утримувати критиків на короткому повідку, далі пара ударів кинджалом в сідниці суперників, аби ті поштиво підскакували, бачачи наші кар'єрні успіхи. Якщо ж наш талант дорогою змаліє, регулярно розводитимемо його водою і, для противаги, модифікуємо нашу манеру: строгість і зверхність — найкращий спосіб прикрити духовне падіння, знаю по собі. Певна річ, є й інші різновиди розподілу ролей; доволі вигідною мені видається бойова позиція мовчазного письменника, який, чогось не знаючи, маскується під німого Сократа, й не висловлює того, що відразу стрельнуло в голову. Вдала також личина генія-психа, що з ножем у зубах, з блазенським ковпаком на голові, не гребує численними спробами самогубства, щоб тільки потрапити до шкільних підручників. Якщо геній проб'ється ще вище, до визнання усієї нації, навіть патріотів поза межами країни, тоді спрацьовує лірична обробка посібника з ентомології чи сексопатології...

Зненацька мені це набридло: я, либонь, не однодумець пана Петера Кіеша! Це був найсприятливіший момент, аби попрощатися з ним.

— Що скажеш?

— Про що?

— Про смерть наших колег.

— Хто вмер на цей раз? — спитав він надміру знервовано.

— Бідолашний Янош Курейс молодший.

— Вже кілька місяців...

— Я довідався лише тепер. Чув, що він теж...

Мій улюблений друг виказав свою занепокоєність новим схвильованим водограєм слини.

— Так-так, грип, — підтвердив він. — Але годі про мертвих!

— Чому годі? — мовив я сердечно. — Мертві вже не зашкодять, якщо їх хвалити. Гадаю, бідолашний Шома Деметріус...

Кіеш зблід.

— Деметріус? Він теж...

— Ну-у... так... — мовив я. — Чи, принаймні, при смерті.

— Я не розумію. Ще минулого тижня...

Я задумався, яким способом умертвити бідолашного Деметріуса, однак швидко знудився.

— Автокатастрофа, — сказав я. — Він перевернувся в канаву, принаймні, я таке чув. Дарма, любий друже, всі, хто живе, рано чи пізно...

— З Богом! — озвався Кіеш уже з дверей.

Це був нудний, стомлюючий візит, він навіяв на мене сон, і я ліг спати.

Моє останнє кохання, я прощаюся з тобою. Хай ці нотатки завершаться твоїм образом, поки я в змозі відтворити його, маючи ще майже неушкоджене серце й більш чи менш ясний розум.

Те, що буде опісля, в час мого згасання, стосується тільки мене. Я не можу довіритися й цим записам, справді, навіть для себе самого я не прагну їх зберегти. Опис моєї старості слід завершити тут і зараз, поки я ще якимсь чином пан і господар свого пера. Продовження — останній період мого розпаду — нецікаве. Чи зможу я й надалі писати-читати, чи розумітиму написане, Бог його знає. Та коли, ще більш-менш себе усвідомлюючи, я наштовхнуся на цей уривок моєї біографії, він стане для мене підтвердженням, що на старість я був з собою відвертий настільки, наскільки це під силу людині, і таким чином був, поможливості, чесним з іншими. І не сновигав поміж людьми чужаком.

Період одужання був, либонь, найщасливішим періодом мого життя. Чи, може, старості? Я схиляюсь до першого визначення. Я не мав нездійсненних бажань. Я відчував сатисфакцію; вдовольнявся тим, що мені дарувала доля. Лише її присутністю. Усвідом-

ленням присутності. Відблиском присутності. Варто було зачути її легкі, такі ні на чиї не схожі кроки — в їдальні чи ще далі, в передпокої, я відчував велике полегшення, навіть коли вони не наближалися до мене, таке полегшення, наче з моєї совісті спадає тяжкий тягар. Ніби мені відпустили гріхи. Мені ставало так гарно, ніби я повернув якийсь обтяжливий борг... кому?.. життю?.. собі самому? Ніби й свої фізичні болі я теж переправив за межі існування, на інший бік Лети. Її присутність в будинку, наче постійно діюче знеболювальне. Я завжди вдовольнявся тим, чим наділяла мене її присутність: якщо кроки, то лише кроками. Якщо вона розмовляла за стіною з Жофі — її голосом. Якщо вдавалося розчути слова, я брав одне-друге в свої вуха чи на язик і виспівував їх про себе, наслідуючи її неповторні інтонації. Якщо ж вона заходила до мене навшпиньках і завмирала на порозі моєї затемненої жалюзями кімнати, прислухаючись, чи я сплю, її осяяні променями обриси злітали на мою сітківку і лишалися там чарівним видінням. Якщо йшла від порога до мене, я був щасливий. Якщо на мить присідала на краєчок ліжка... І якщо не сідала, а верталася просто з порога...

Я навіть не прагнув торкнутися її руки.

Найбільшим подарунком старості є, либонь,

маловір'я. Воно оберігає від багатьох розчарувань, так само, як позбавляє багатьох надій! Якби вночі, лежачи без сну, я заходився мріяти про те, що Катрін завдяки милостивому велінню долі — тому, мабуть, що наснилося щось лихе — раптом прокинеться, здогадається про мої терзання, а може, почує — вище поверхом! — мої нестримувані зітхання й стогони і, накинувши чорно-червоний смугастий халатик вбіжить серед ночі до мене, я першої ж тверезої миті, тобто за хвилину, розсміявся б, не зважаючи на всі свої муки. І коли якось таки сталося, що вона встала о третій ночі й, заточуючись зі сну, поплентала до мене, бо «наснилося щось лихе», — я вдовольнився цим нестямним здивуванням, і подальшими безсонними ночами ні разу не чекав, що знову зариплять дерев'яні сходи, які ведуть нагору, й крізь щілину обережно прочинених дверей до мене долине нова хвиля її французьких духів.

— Панночко, — мовив я зопалу, — що це вам сяйнуло в голову? Тривожити нічний спокій старого?

— У вашій кімнаті горіло світло, любий бо-пер, — відповіла дівчина.

— Мій нічний неспокій я теж прошу не тривожити, — сказав я.

— Мені наснилося щось погане, любий бо-пер!

Я сів на ліжку.

— У такому випадку будіть свого чоловіка! — кинув я. — Це його справа і обов'язок заспокоювати вас.

Дівчина засміялася.

— Його марно будити, бо-пер, він так голосно хропе, що не чує.

— Ов! У нашому сімействі хропіти не заведено, — сказав я. — Він виродок, розлучіться з ним!.. А тепер вертайтеся до своєї кімнати, я хочу спати.

З ледь помітного тремтіння її уст, я бачив, що вона хотіла й далі сміятись, однак стрималася. Обернулася вже у дверях.

— Ви теж хропите, — сказала вона, сміючись уже вголос. — Так, що чутно аж у третій кімнаті.

— Панночко, — мовив я, — гарний слух не виправдовує нечемності. Старій людині не варто казати правду у вічі, тим паче, якщо вона щойно оклигала після хвороби.

— Я вже йду, — мовила ma belle-fille. — Досміюся в ліжку.

Чи міг би я отримати більше в останні свої роки, ніж можливість закохатися у фантом? Якби я, не доведи Господи, був оптимістичнішим, тобто непогамовнішим, скільки б нових розчарувань довелося пережити моєму зношеному, хворому серцю! Бажання мають співвідноситися з життєвими силами: якщо вони вичерпуються — кат з ними! Та чи визнаю я —

вважаючи себе людиною відвертою, — що і те, й інше не діють цілком синхронно, що сподівання старого чоловіка бодай на півкроку випереджають його власну мудрість? Та хай би що, рівноваги через це він не втрачає. І не проклинає Бога, дивлячись у напівсутінках безкінечного літнього світанку на годинник, стрілки якого ніби завмерли. І не впадає у відчай, якщо кожна самотня ніч видається йому роком, а день, наповнений Катрін, — секундою. Його настрій, мов калюжка води, яку хвилює легенький вітерець. Хоча всім відомо, що калюжа спокійніша від моря.

Отож ближче до кінця літа — покірливо і без гніву, як уже мовилось, я на прохання невістки згодився снідати сам; Тамашеві не подобалося щоранку — він рано вставав на роботу — снідати на кухні в товаристві Жофі. Нагородою за моє згадуване старече маловір'я, очевидно, було те, що цю несподівану, як грім серед ясного неба, новину я вислухав зі спокійною душею, без розчарування, навіть не затаївши образи на Тамаша, хоч та моя вранішня кава з молоком, що я випивав у товаристві Каті, була апогеєм кожного дня, який, стираючи саму пам'ять про тяжкі ночі, знову й знову відкривав переді мною низку маленьких щоденних сподівань.

Правда, на той час мій стан уже істотно покращав, я щодня вставав по кілька разів на годину-дві, навіть

човгав садом з чорною Жофиною хусткою на плечах, кілька разів обходив будинок. Мої ноги ще злегка тремтіли, усі мої зіржавілі органи скрипіли, наче деталі роздовбаної машини, і тільки мозок, скаржитися на який у мене не було підстав навіть у розпал хвороби, — працював порівняно добре, працював, на жаль, і вночі, наперекір усім снодійним. Мабуть, тому я відгадував кожну думку Жофі — це було неважко, — коли вона готувала мій самотній сніданок.

«Таки добре мати в домі стару челядь», — могла думати вона, хоча й без посміху, але з бісиками в очах.

— Сядьте вже біля мене, моя старенька, — сказав я, підсовуючи їй порожній стілець моєї невістки. — Чому ви вночі знову підслуховували під моїми дверима? Хіба я вам не заборонив?

Однак стара обійшла стіл і сіла на стілець навпроти мене. З першого погляду важко було визначити — з поваги чи з посміху.

— Я теж, бувало, не сплю ночами, молодий пане, — сказала вона. — То чого ж мені не глянути, якщо я вже нагорі, чи не потребуєте ви чогось.

— Тільки того, щоб мені дали спокій, — мовив я. — Жофі, чи вам відомо, що усмішка є найшляхетнішим виразом людського обличчя? А ви в змозі тільки кривити губи.

— Бо не маю зубів, — відповіла вона. — Коли і в вас випадуть...

— Цього не дочекаєтесь! — відрубав я. — Я й на смертному ложі кусатимусь. А втім, чому ви шкірилися чи, скажімо, осміхнулися, коли я запропонував вам сісти? Мабуть, подумали: пташка вилетіла, тепер згодиться й стара Жофі, чи не так?

Жофі певний час помовчала, ніби мала намір проковтнути слова, що крутилися на язиці.

— Ну, покаркайте вже!

— Дай вам Боже, молодий пане, не знати гірших розчарувань, ніж це, — мовила стара й, підводячи свої невеличкі водянисті очиці, з жалістю втупилася мені в очі. — Ось коли мене вже тут не буде, щоб за вами доглядати, і ви зостанетесь самі з собою...

— За мене не переживайте, моя старенька, — сказав я, і, якщо не помиляюся, засміявся, — таких старих, як ми, не чекає надто багато розчарувань. Ми обоє знаємо, якою є молодь... Та я знаю й те, якими бувають заздрісні, злі старі жінки, що шкодують навіть кавалочка хліба в чужому роті!

— Та годі вам, не хвилюйтеся! — мовила Жофі. — Вам ще треба набиратися сил.

І все ж того дня я з важким серцем встав після свого першого самотнього сніданку, навіть не пішов до саду. Мене зворохобило не пророцтво старої, якій

я вірив і не вірив, а приголомшливе відкриття: хоч я й вигорів ущент, та достатньо було єдиної вдало спрямованої іскорки, і мене знову обпекло.

Якщо не помиляюся, того року стояла довга тепла осінь; мене одягли в легке сіре вбрання, коли я вперше вийшов надвір. Я пройшовся аж до кінця вулиці Кароя Лотца, далі алеєю Ержебет Сіладі, вулицею Пазмана й назад — вулицею Пашареті. Невістка хотіла взяти мене під руку, очевидно, щоб підтримати. Та я не прагнув навіть торкнутися її одягу.

— Панночко, я не люблю бути об'єктом сенсацій, — сказав я. Ще подумають, що ви моя позашлюбна правнучка. Якщо вже можу ходити садом, то й тут обійдуся без вашої ніжної підтримки.

З цього чудового осіннього дня я відраховую поворот у моїй долі до наступного, суворішого періоду. Я сприйняв його спокійно, адже моя загальновідома мудрість, либонь, передбачала — та не на широкий загал, — що вслід за піднесенням так чи інак має настати спад. По обіді я хотів знову повторити прогулянку, та ma belle-fille не мала часу. Згадую це тільки як цікавий факт — я був здивований. Правда, оторопіння за мить минуло, й нині, міркуючи про це, я вже весело сміюся зі свого збентеження, але, дякуючи своїй ожилій блискучій пам'яті, я можу відтворити той схожий на мікроінфаркт сердечний спазм,

що змусив мене опуститися на найближчий стілець. Відомо, як швидко чоловік призвичаюється до хорошого, і як, зніжений-приголублений, дивується, коли потік доброти раптово вичерпується. Та й чого він, зрештою, сподівається своєю впертою, дурною поросячою макітрою, якщо навіть досвід тисячоліть не зміг примирити його зі своєю долею?

Катрін не мала часу й наступного пообіддя. Здається, що й третього дня теж. Похизуюся своїми розумовими здібностями: її перша відсутність випала на п'ятницю, вона пішла до Французького Інституту, там демонстрували фільм Трюфо. На другий день мала рандеву з дівчиною на ім'я Аннамарі, з якою там познайомилась, і з її нареченим, також французом. Третього дня вона з Тамашем гайнула прогулятися на гору Гармашгатар, і повернулася додому лише пізно ввечері — розрум'яніла, щаслива, зморена, і одразу ж лягла, Тамаш забрав вечерю до їхньої кімнати. Мені оповідати далі, про четвертий день... та навіщо?

Я міг би й сам розбурхати в собі, ніби я нещасний чи ображений, чи, можливо, не в гуморі, хоча мене охопило відчуття, подібне до того, коли в цілком здорової людини на мить зупиняється серце, й вона не знає, що з нею коїться. Або ж іще тверезіше: ніби зі звично умебльованої кімнати зняли зі стіни

картину, й, глянувши на світлий порожній квадрат, ти бачиш лише її відсутність.

Природно, попервах мені було незвично, що дівчина випурхує з дому, іноді навіть зранку. Якось, коли її відсутність, не знаю вже чому, мене особливо гнітила, я поплентався до її кімнати. Щоправда, лікар заборонив мені підніматися сходами, та я подумав — а чому б хоч раз не бути до себе нещадним? Та варто мені було, трохи захекавшись, відчинити двері до її кімнати, як я одразу розслабився. Істерична аритмія припинилася, прийшов спокій. Пахощі духів Катрін так напоїли повітря, що на мить я побачив, як вона в чорно-червоному смугастому халатику з книжкою в руках сидить за столиком для шиття. Це було приємно. Я всівся у великий фотель, дивився й нюхав: стільки й старому не заборонено, думав я. Крихти. Коло ліжка блищали срібні капці, нагадуючи про її швидку, ритмічну ходу. Перекинута через спинку стільця сукня — про її недбальство. Ілюстровані газети на підлозі теж біля ліжка. Увімкнута електрична лампочка над трюмо. На нічному столику півсклянки мінералки з пухирцями газу й слідами губної помади по краях. Все це промовляло і про її присутність, і про відсутність. Погано закручений кран, що крапав у ванній кімнаті. І коли за добрі півгодини після інвентарного опису я притюпав до

своєї кімнати і влігся на ліжко, то, хоч і не бувши мрійником, відчув таке всеохоплююче раювання — і фізичне також, — як колись, дуже давно, після любовного побачення, коли я навшпиньки виходив зі спальні моєї заснулої дружини.

Та вернімося до фактів: хоч моя невістка відтоді регулярно відвідувала лекції Французького Інституту й часто зустрічалася з Аннамарі, своєю французькою подругою, і її знайомими, навіть бувала в університеті на лекціях з угорської мови, а ввечері іноді ходила з Тамашем до театру, я зі спокійною душею можу повторити, що період одужання був, либонь, найщасливішим періодом моєї старості, а може, й життя.

Я жив з притлумленими бажаннями, як і належить моєму вікові й набутому з роками лицемірству, і тому завше отримував більше, ніж того прагнув. Якщо цілий день будинок був порожній, то в обідню пору він по вінця наповнювався сміхом Катрін, її вдоволеним зітханням над тарілкою, вже не кажучи про те, що ми інколи разом вечеряли. А що внаслідок хвороби у мене погіршав зір і багато читати я не міг, дні мої перетікали, сказати б, у сомнамбулічному стані, з короткими пробудженнями — двічі на день. Та я міг би сказати й так: у щасливому очікуванні, з ранку до обіду, від обіду до вечора.

Нині, коли пишу ці рядки, мені важко пригадати,

скільки часу тривало це райське життя. Здається, більше, ніж може уявити собі звичайна людська фантазія. Скажімо, місяці зо три?.. шість місяців?.. Хіба мало для щастя? Наприпочатку весни в мої двері постукав син Тамаш.

— Ви добре почуваєтеся, батьку?

— Чудово.

— Ще не хочете спати?

— Якби й хотів, синку, заснути, то не засну.

— Я маю до вас прохання...

— Ти мене лякаєш, хлопче. Ти, видно, в чималій скруті, якщо вирішив...

— З важким серцем...

— Я слухаю, кажи ж нарешті!

Я аж ніяк не був нетерплячий, але вже запідозрив погане, певна річ, не знаючи, звідки прийде й куди поцілить удар. Непокоїло мене й те, що Тамаш прийшов до мене сам, без дівчини. Чи не посварилися, питав я себе. Та це справа лише двох. Тоді звідки ця важкість у грудях, паралізуючий шок лихого передчуття, яке виправдало себе такою мірою, що, почувши повідомлення Тамаша, я заледве зміг приховати свою раптову млість? Аби закінчити з цим, коротко підсумую: вони забажали перебратися від мене.

— Ми б хотіли переїхати від вас, татусю, — мовив Тамаш.

Аби приховати своє збудження, я повернувся до нього спиною й підступив до вікна.

— Чому?

— Хочемо стати на власні ноги, тату.

— Ти й так стоїш.

— Лише на одній, тату. А я хотів би переконатися, що можу прожити, розраховуючи тільки на себе.

— Інших причин немає?

— Кажучи, що хочу стати на власні ноги, татусю, я лише збив докупи найрізноманітніші моральні і практичні наміри. Якщо дозволите, перерахую.

— Кажи! — мовив я.

Я почувався зле, повернувся до ліжка, сів. Знаючи ґрунтовність думок і висловів мого сина, я бачив, що навстоячки мої ноги не витримають. Як і серце, з ним треба обережніше.

— Кажи! — сказав я. — Сядь!

— Я не хочу до кінця життя жити за ваш рахунок, за ваші гроші, тату...

— До кінця твого життя?.. Це ти вдало сказав. Ну, продовжуй!

— Вибачте! Я знаю, що ви, не рахуючи...

— Якщо знаєш, то перейдімо до наступної ланки! Добре?

— Це не так просто для мене, татусю. Людині необхідно довести власну силу й життєздатність, якщо

вона не хоче «до кінця життя» — перепрошую! — лишитися синком відомого письменника.

— Ви навіть не підозрюєте, добродію, як швидко про мене забудуть після моєї смерті. Ну, провадьте далі!

Навіть не слухаючи його, я вже знав, що я знищений, розгромлений. Знав з першої хвилини, як мій син увійшов до кімнати. Дарма, що крізь вікно линув легкий вечірній вітерець, а за вікном мої улюблені пашаретські дерева...

— Мені неприємно, тату, — мовив Тамаш, — що ви так мало цінуєте...

— Ціную, синку, ціную. Та дозволь перейти до практичних речей! Ми, другорядні писаки, не любимо літати в хмарах.

Лише тепер Тамаш сів: очевидно, для нього, як людини високоморальної, наступна частина розмови була найтяжча.

— Кімната нагорі для вас замала? — спитав я, аби підштовхнути розмову.

Тамаш скромно ковтнув слину.

— Замала, тату. Після роботи я хотів би попрацювати удома, та удвох в одній кімнаті ми несамохіть заважаємо одне одному.

— Ну-ну, — мовив я гірко, — заважаєте одне одному? Хто б міг подумати!

Тамаш глянув на мене допитливо і не відповів.

— Перебирайтеся на перший поверх! — сказав я. — Їдальню й вітальню можна легко переобладнати на кабінет і спальню... Або, ще простіше, я можу переселитися на другий поверх.

— Ви глузуєте з мене, тату, — сказав Тамаш. Було видно, що образився. Я й справді його образив, визнаю, але вголос про це не сказав. Чи схвильована людина не може бути дещо несправедливою?

— З вашого дозволу, тату, я продовжу. Нам затісно в кімнаті, бо Каті вагітна.

— Вагітна?

— На третьому місяці, батьку.

— Справді?

— Справді, тату.

— Ви були в лікаря?

— Були.

Кінець дівчині. От чорт! Я знову всівся на ліжко. Кімната разом зі мною описала коло, але невдовзі спинилася. Я сподівався, що Тамаш не зауважить моєї схвильованості. Він сидів переді мною, опустивши очі долу, ніби сам був у тяжі. Ми мовчали. Я перший порушив тишу: врешті, з нас двох я був старший, досвідченіший, безсоромніший.

— Вітаю, — сказав я. — Сподіваюся, буде хлопчик, який, однак, не вдасться в діда з його поганою спад-

ковістю. Чого ви почали так рано? Аби сприяти приросту населення в країні?

— Можливо, — відказав Тамаш, як мені здалося, трохи роздратовано. — Ми обоє хочемо мати багато дітей, тату.

— Placet*, — сказав я. — Одна дитина — це недобре... Та не сприймайте це близько до душі, добродію! Кажете, третій місяць! Ще можна позбутися...

Стукіт у двері. Катрін.

Здивовано:

— Ти тут, Тамаше? — Весело: — І що ж це ви вдвох обговорюєте?

— Панночко, — сказав я, — або зайдіть до кімнати, або лишайтесь за дверима. Ви маєте знати, що я не люблю перегукуватись через двері.

Та вона все ж лишалася в дверях; готувалася до втечі?

— Ти не сказав часом?

— Сказав.

— Усе?

— Усе, — відповів Тамаш.

Дівчина причинила за собою двері. Її лице пашіло полум'ям, шия теж. Вона й далі стояла біля дверей.

— Усе? — перепитала вона. І рушила до мого ліжка: ноги несли вперед, душа тягла назад.

* Бути цьому *(лат.)*.

— Ви добре вчинили, діти, — мовив я. — Добре. Старість і молодість не йдуть у парі. А якщо до них приєднається ще й третє покоління...

Зненацька дівчина прожогом кинулася до мене, біля самого ліжка присіла навпочіпки. Її очі наповнились слізьми. Вона схопила мою руку, що безсило повисла, поцілувала. Я, звичайно, відсмикнув її, та вона й далі лишилася сидіти навпочіпки коло ліжка.

— Любий, дорогий бо-пер, — мовила вона майже пошепки, — нічого не бійтеся! Я щодня приходитиму до вас, щодня. Щойно подумаєте про мене, я вже буду тут, навіть кликати не треба, я вгадаю, ви знаєте. Щодня я буду тут, а в неділю ще й Тамаша прихоплю з собою. Ось побачите...

По її зблідлому обличчі котилися по-дитячому великі сльози, навіть схлипування не могла стримувати.

— Не плачте, панночко, — мовив я, — а головне, не втішайте мене. Мені дуже шкода, що ви переселяєтеся, та у відчай я не впадаю. Словом, ви в тяжі? Певні цього?

— Певна.

— На якому місяці?

— На третьому.

— Ви були в лікаря?

— Були, любий бо-пер. Та я приходитиму щодня, любий, дорогий бо-пер.

— І тоді, коли народите?.. Та — байдуже! Чому ви так, дозвольте спитати, квапитеся? І чи знаєте, що зараз ще не пізно позбутися вагітності?

— Ні! — крикнула дівчина. — Ні!

Це прозвучало так відчайдушно й гнівно, ніби я на мотузці тягнув її до операційного столу.

— Чому ви так поквапилися, панночко? — повторив я.

— Тамаш хоче багато дітей, — мовила дівчина й заридала на весь голос. — І я так само. З дітьми в цій тісній кімнатчині ми не розминемося.

— Певно, що ні, — підтвердив я, — вже не кажучи про те, що я не терплю дитячого галасу. Тамаша я не тому послав до Швейцарії, щоб він там познайомився з вами, панночко, а для того, щоб він не заважав мені працювати. Бо ви, очевидно, поінформовані, що головне для мене — робота. І що мене в цьому світі більше нічого не обходить.

— Я приходитиму щодня, любий бо-пер, — сказала дівчина.

— Ми й раніше якось жили удвох із Жофі, й зараз гірше не буде, — сказав я. — Але як бути з вашим житлом? Нині, на жаль, його не роздають на кожному розі, як у той час, коли я оженився на свою погибель.

— Ми вже маємо помешкання, тату, — відповів Тамаш.

— Не може бути, — сказав я. Моє серце знову стислося. Цього я не чекав.

— Не може бути, — повторив я. — Сподіваюся, десь поблизу?

— В Кішпешті, неподалік від моєї фабрики, — мовив Тамаш.

— Розумію, — сказав я. — І панночка щодня приїжджатиме до мене з Кішпешта!

— Одна квартира в кооперативному будинку виявилася вільна, — пояснив Тамаш, — і якщо ви, тату, змогли б нам підсобити...

— Грішми? Всіма, що маю, синку.

Я ще раз поворушив мізками, які від хвилювання кметили повільніше, ніж звичайно.

— Та чи не було б ліпше...

Однак запнувся, бо з першого Тамашевого слова я вже знав про свій програш.

— Пусте, — сказав я. — Я гадав, що можна трохи зачекати, поки зможемо напитати щось тут поблизу, аби дитина росла на свіжому пашаретському повітрі. Тамашеві ми купили б машину... Та годі! Ти кажеш, помешкання у Кішпешті вже готове?.. Поблизу фабрики?

— Можемо перебиратися хоч завтра.

— Діти мої, — сказав я. — У своєму тихому, непримітному житті, яке тільки в молодості зазнало

скромних сплесків, я переймався лиш одним: аби заради свого задоволення, не рахуючи, витрачати все, що можна: гроші, сили, талант. Наслідуючи природу, я культивував у собі безтурботність, очевидно, вірячи в своє безсмертя. Якщо хтось намагався ошукати мене — в грошах чи в довірі, я тільки сміявся з таких. Лише останніми роками я почав ловити себе на скнарості — зрідка, але завжди зі зневагою. Якщо раз чи два на рік я разом з Жофі підраховував видатки на господарство, то опісля влаштовував собі добрячу лазню, так бунтував мій шлунок. Висловивши все це як пролог, я хотів би тепер, коли ми розлучаємось, дати вам на дорогу кілька порад — певна річ, знаючи, що ви ними не скористаєтесь. Перша: не економте, діти мої! Скнарість — друга кара Господня після першої — вигнання нас із Раю. Не живіть, призбируючи, як ті мурахи, не бійтесь марнотратити, весело, щедрою рукою! Доки в мене є гроші, вони є і у вас. Не відкладайте на чорний день, бо ощадливість підточує молоду душу, як жучок дерево. На спадок, природно, не надто розраховуйте, бо після моєї смерті залишиться стільки майна, скільки й слави від моїх писань, а саме — ніскільки. Хіба, для годиться, ще перевидадуть одну чи дві мої книжки, та причин для радості теж буде мало — спадкоємцям належить лише четверта частина гонорару.

Друга: не попадайтеся на гачок Десяти заповідей, мій сину й невістко! За своїм смаком оберіть ті, яких волієте дотримуватись. Не піддавайтеся суспільному лицемірству, бо перевиховати людство ви не зможете, а себе погубите. Будьмо порядними до тої міри, яку витримує наш кістяк. Якщо один з вас за спонукою Річарда III вирішить стати негідником — хоча для цього, як бачу, у вас, пане, і у вас, пані, обмаль схильностей, та якщо все ж спокуса залоскоче ваші серця, розум чи статеві органи — не кваптися відсахуватись від здійснення ваших снів. Я кажу не про те, що успіху в житті можна досягти лише хитрістю, насильством, обманом, кровопролиттям — це й так зрозуміло, проте достойнішою за успіх є інша мета — жити в мирі зі своїми слабкостями. Хоча й успіхом нехтувати не слід. Та не забувайте: людське марнославство безмежне і, як звиродніла мати, воно пожирає свої, народжені в муках, надбання. Отже, лишається тільки Пригода, та якщо ви запрагнете її, то знайте: сьогодні щось вартісне можна віднайти лише в злочині чи в сексі, а я вельми сумніваюся, що в першому чи другому ви здатні піднятися до вершин безчестя. Я, наприклад, виявився для цього заслабким.

Однак, молодята, старайтеся утримати рівновагу поміж скнарістю світу і безмежністю своїх жадань.

Для досягнення вказаної мети, серед іншого, бажано виявляти повагу до влади. Не дошукуйтесь ані її витоків, ні цілей, а тим паче сутності, адже це тільки нервує людину, вона гнівається, нетямиться з люті, а в кращому випадку, впадає в тугу. Та жодною мірою не засуджуйте її, це може погано закінчитись! Та й у собі, певна річ, слід копирсатися обережно — тільки таким чином може встановитися ця дурнувата рівновага, необхідна для збереження людського суспільства.

Я знову сів на ліжко, був дуже стомлений.

— Все решта — згодом, в Кішпешті! — сказав я.

Час, що залишився до їхнього переселення — два чи три тижні — я заповнив плануванням. Мав для цього вдосталь часу, моя невістка з ранку до вечора бігала по крамницях. Купувала в комісійці меблі, кухонне начиння, різні дрібниці в універмагах і на товчку Ечері; щовечора, смертельно втомлена і щаслива, з'являлася вдома. Ми вечеряли всі втрьох — разом з Тамашем; після вечері, привчаючи себе до самотності, я квапився до своєї кімнати.

Я постановив, що після їхнього переселення снідатиму разом з Жофі. Радості від цього небагато, та я, зрештою, звикну. Жофі спершу буде комизитися, але врешті змириться. Жуватимемо на пару, двоє старих. Я більше не маю наміру прирікати себе на самотнє ув'язнення.

Сподіваюся, що з нас двох я помру перший. Тепер я вже й ветхіший, і, по-правді сказати, старший за неї... але з іншого боку, Жофі на своїй згорбленій спині тягла, бідолашна, багато обтяжливішу ношу, ніж моя. Завжди дивуюся, як спокійно вона витримує усі кривди старості, мовби це найприродніша річ у світі — те, що людина в старості мерхне і вмирає. Вона все це терпить, як то кажуть, приспівуючи.

Отже, ми будемо разом снідати, потім я почитаю їй газету. Обідати?.. Вечеряти?.. Теж разом.

З дому я вибиратимусь не часто, а раптом Катрін матиме якісь справи в Буді, й зазирне до мене, а я буду бозна-де. Тому краще просто гулятиму в саду чи, щонайбільше, за звичним маршрутом: вулиця Кароя Лотца — алея Ержебет Сіладі — вулиця Пазмана — вулиця Пашареті. Та й узагалі, ось-ось надійде осінь, дощова пора, тож навряд я вже кудись подамся. Попрошу добре натопити в моїй кімнаті, бо після хвороби я став мерзлякуватіший.

Їдальню й вітальню замкну на ключ, їстимемо в кабінеті.

Можливо, куплю песятко пулі*. Такий пес живе років з десять-одинадцять, він і проведе мене до могили. Кажуть, що собака вірніший за людину.

* Пулі — угорська порода пастуших псів.

До моїх планів — я ж людина завбачлива — входить також навчити Жофі грати в шахи. Сам я гравець посередній, тож собака біля моїх ніг стане терплячим свідком поєдинку двох блискучих гросмейстерів. Та ще й набуду неабиякого досвіду у вирішенні шахових бліц-кріґів.

Тим часом переїзд Тамаша — за два чи три тижні після описаної розмови — відбувся спокійно, без надмірних емоційних сцен. У дівчини очі, якщо не помиляюся, таки змокріли, але мрія про щасливе майбутнє швидко їх осушила. Їхній багаж вмістився в одне таксі; недавно придбані речі уже чекали на них у кішпештській квартирі. Я провів їх до воріт, ще й помахав услід.

Коли я повернувся, будинок видався мені абсолютно порожнім. Підійматися нагору я остерігся, хоча пересування по сходах вже не було для мене проблемою. На очах я зміцнів і став здоровіший. Щоправда, після exodus* цілу ніч не стулив очей, хіба що на півгодинки під ранок, а о сьомій уже знову був на ногах, та загалом я зберіг внутрішній спокій. Світило сонце, це мені теж допомогло. У надії, що не наткнуся на Жофі, я вийшов у сад і з добрих півгодини прогулювався навколо будинку. У геть пожовклому листі моїх улюблених горіхів перегукувалося із п'ятеро-шестеро

* Масовий вихід, масове переселення звідкілясь *(лат.)*.

чорних дроздів; я люблю їхній свист більше, ніж в'їдливе, солодкаве булькання канарок.

Отже, молодість пішла назавжди, думав я, неспішно бродячи в саду. Старе луб'я, чого тобі ще сподіватися? Господи, благослови її, моє останнє кохання.

Я повернувся в дім уже трохи стомлений, сів за письмовий стіл. І коли — вперше після хвороби — взяв до рук свою кулькову ручку, поклав на коліна зошит, мене охопило таке саме тихе хвилювання, як і впродовж майже шістдесяти років, коли я брався до роботи. Це мене трохи втішило.

Тібор Дері — новатор угорської прози

Угорського письменника Тібора Дері називають одним із найавторитетніших свідків XX ст. Він на собі відчув і пережив усі шалені політичні й мистецькі потрясіння, аби, зрештою, зрозумівши облудність більшості з них, відчути глибоке розчарування. На схилі літ він саркастично напише про це словами свого героя із запропонованої книжки: «Благородні ідеї є найспритнішими сутенерами садизму». Його життя і творчість сповнені цілої низки протиріч, які нелегко пояснити.

Тібор Дері народився 18 жовтня 1894 р. в сім'ї крупного фабриканта єврейського походження. Його батько покінчив життя самогубством після того, як Радянська Угорська Республіка (1919) відібрала в нього майно. Дері закінчив Торгівельну Академію (1911), навчався в Угорщині та Швейцарії. Десь у цей час юнак починає писати вірші, входить до кола модерністського часопису «Нюгат» (Захід), у якому дебютував еротичною повістю «Лія» (1917), після чого його звинуватили в порушенні норм суспільної моралі. Він утікає за кордон, прихопивши спадщину — гроші за багатоквартирний будинок. На Рів'єрі поринає в безбурботне життя, аж доки в Монте-Карло за ніч програє всі свої статки. Мати ціною великих зусиль і коштів рятує сина від в'язниці і Дері повертається додому.

У 1918–1919 рр. Т. Дері поринув у революційний рух, став членом комуністичної партії. За часів Угорської Республіки його обрали до Письменницької Директорії, він стає поетом-модерністом робітничого руху, хоча насправді Дері стояв ближче до анархістів, аніж до комуністів. Після падіння Республіки його на деякий час ув'язнили, після чого він еміґрував на Захід, мешкаючи поперемінно то за кордоном (Австрія, Німеччина, Югославія, Італія, Франція), то на батьківщині. У Берліні він зблизився з експресіоністами та їхнім часописом «Штурм». У романі «Подвійний крик» (1922) відчувається вплив експресіонізму; найвідомішу свою авангардистську п'єсу «Немовля-гігант» (1926; опубл. 1967), а також

поетичну збірку «Кінь, пшениця, людина» (1922) написано в дадаїстично-сюрреалістичному ключі. В 1930-х рр. Дері освоює реалістичну манеру, збагачуючи її досвідом великих новаторів XX ст. — Ф. Кафки, М. Пруста, Т. Манна. Упродовж 1934–45 рр. працює над головною книжкою свого життя — тисячосторінковим романом «Незавершена фраза» (опубл. 1947 р., у фрагментах екранізований Золтаном Фабрі, 1975). Розлогий роман було складно опублікувати. На щастя, з рукописом твору знайомиться відомий угорський письменник Дюла Ійєш і пише позитивний відгук. Роман виходить у трьох томах і значно відрізняється від традиційних угорських романів. Часову структуру твору визначає «внутрішній час» Пруста.

У цей період письменника кілька разів запроторює до в'язниці хортистська влада. Дері у ті часи майже не публікували, тож він заробляв на життя перекладами. Добре знав німецьку, французьку, розумів англійську й іспанську мови. Після нацистської окупації Угорщини (березень 1944) був змушений переховуватись. Після 1945 р. Т. Дері знову вступає до комуністичної партії. Одна за одною з'являються його книжки, що не публікувалися раніше: серед них роман з сюрреалістичними елементами «Пекельні ігри» (1946) — про облогу Будапешта, яку він насправді пережив разом з матір'ю в таємному схроні. Протягом 1947–1948 рр. угорський Національний театр поставив три драми Т. Дері — «Дзеркало», «Свідки», «Вдома». На початку 1950-х рр. Дері публікує перший та другий томи роману «Відповідь», що змальовував широку панораму соціального життя Угорщини протягом останніх двадцяти років. Роман зазнав різкої комуністичної критики.

Письменник дедалі більше проникається сумнівами, що комуністи здатні забезпечити народові те, що обіцяють їхні вожді. З 1950 р. Дері перебуває в опозиції до офіційного комуністичного курсу. В його тогочасних новелах і повістях із суворою об'єктивністю змальовано атмосферу культу особи, тиск і пригнічення людей. Одна з найпронизливіших його повістей «Нікі» (1955) на перший погляд скидається на звичайну історію собаки-фокстер'єра, однак на тлі цієї оповіді постає нова історія країни. Дері коментує історію іронічними рефлексіями. 1953 року його виключають з рядів компартії.

1954 року Дері звертається з відкритим листом до керівника комуністичної Угорщини Імре Надя про необхідність широкомасштаб-

них політичних та соціальних реформ. Дері стає активним учасником письменницьких виступів проти режиму Ракоші, натхненником Угорської революції 1956 р. Після поразки 20 квітня 1957 р. його заарештували. Влада, незважаючи на звернення багатьох всесвітньовідомих письменників — Томаса Еліота, Альбера Камю та інших — не вважала за можливе пробачити 63-річному письменникові його заклики до загального страйку, і Тібору Дері, головному обвинувачуваному на т. зв. процесі письменників, дали дев'ять років ув'язнення. Якби не радянська відлига 60-х, Дері, враховуючи його вік, так би, мабуть, і не вийшов з тюрми. Та йому пощастило, і в квітні 1960 р. його амністували і він вийшов на волю. Це випробування підняло авторитет письменника в очах усієї нації. В тюрмі він пише роман-параболу «Пан Г. А. у м. Х.» (опубл. 1964), що нагадує атмосферу романів Кафки. 1963 року публікацією збірки новел «Кохання» Тібор Дері повернувся до літературного життя.

Дещо про вдачу письменника можемо дізнатися зі спогадів перекладачки Є. Малихіної:

«1966 року Грузія пишно святкувала 800-річчя з дня народження Шота Руставелі. Було запрошено багато гостей з усього світу. Я була в числі перекладачів при поважній делегації угорських письменників, серед яких був і Тібор Дері — сухорлявий, трохи згорблений чоловік з тонким рельєфним обличчям. Мудрість, іронія, самоіронія, відчуження — чого тільки не виражало його обличчя й великі темні очі. Поруч з ним, сяючи здоров'ям, білими зубами, рудим волоссям, була молода переможна жінка, його третя дружина Бьобе.

Нас везли багатогодинним маршрутом. В автобусі я сіла біля них, адже мене наздвичайно цікавив Тібор Дері. Я багато його читала, була шокована повістю «Нікі», і з сумом розуміла, що ні цю повість, ні трилогію «Незавершена фраза», ні таку новелу, як «Дві жінки» чи роман-епопею «Відповідь», яку грубо спаплюжила угорська комуністично-ортодоксально критика, нашому читачеві, можливо, не доведеться прочитати взагалі...

Святковий кортеж розтягся, гадаю, на цілий кілометр, самих лише «Ікарусів» було не менше п'ятдесяти, а попереду і ззаду — нескінченна вервечка чорних-пречорних автівок. Спереду, ззаду, збоку, по зустрічній смузі рухалися міліцейські машини. Видовище справді приголомшувало. Бьобе, що сиділа біля вікна, бурхливо

тішилися з усієї цієї святкової веремії, і їй, до речі, це дуже личило. Якоїсь миті гори розступилися, і весь автобус — угорці, англійці, шведи — охнув від неймовірної краси: гори демонстрували себе у всій своїй пишноті, очам відкрилося багато вершин водночас, заледве не на кожній з них височіли середньовічні фортеці, башти, а між ними безконечним тоненьким струмочком закручувалася біла від сонця автострада. Зненацька мій сусід підвівся, на його обличчі проступила розгубленість.

«Зупиніть автобус, я вийду!» — голосно, різко сказав Дері. В мою руку судомно вп'ялися пальці Бьобе, крижані в таку спеку. Я пам'ятаю сполотніле обличчя жінки, її величезні, спрямовані на чоловіка очі й шепіт: «Ти цього не зробиш!». Він глянув на неї, мовчки, серйозно, і — сів. Спустошений і безкінечно стомлений, він одразу втратив інтерес до всього і вже не міг милуватися красою світу... Раптово я теж побачила те саме, що й він: багатокілометровий серпантин шляху, що піднімався ледь не до неба, був порожній. Жодної людини, машини, воза, чи хоча б велосипедиста. Дорога стояла покірно й приречено. Ось уже декілька годин. На всьому її відтинку стояли припарковані збоку рейсові автобуси, машини, люди, що з них повиходили, невеличкі гірські коні. Усі вони – і люди, й тварини – пропускали почесних гостей, що спізнювалися на велике свято.

І лише одна людина з майже п'яти десятків напханих автобусів не могла захоплено милуватися красою довколишнього світу. Він не бачив цієї краси, бо обабіч шляху стояли принижені чиєюсь волею люди. Вони для нього були важливіші за все інше, разом узяте...»

1960–70-ті рр. — період високої творчої активності Дері. Він пише твори алегоричного плану — «Той, хто накладає анафему» (1965); «Одновухий» (1975), ліричні мемуари «Вироку не буде» (1968), філософську повість «Уявний репортаж про один американський поп-фестиваль» (1971), що був опублікований у перекладі українською мовою в журналі «Всесвіт» (1987). У ліричній повісті «Любий бо-пер!..» (1973) відчутні мотиви прощання зі всім прекрасним і добрим, що було в житті. У ці роки Дері знову активно перекладає (Е. Кестнер, Л. Фейхтвангер).

Декілька книжок щоденниково-публіцистичних нотаток і роздумів — «Нашарування днів» (1972), «Нові нашарування днів» (1975 та 1978) підбивають підсумок бурхливого творчого життя Тібора Дері.

Тема повісті Дері «Любий бо-пер!..» рідкісна у світовій літературі, це твір про людське старіння. Не лише з болем і страхом смерті, а й з якоюсь дивною в'їдливою прониклівістю автор спостерігає за головним об'єктом своїх нотаток — самим собою: за тим, як холоне його мозок, як костеніють звички, як раптом спалахує в ньому бажання нового кохання, коли він знайомиться з невісткою, молодою вродливою дівчиною, яка пробуджує в ньому вже поховані пристрасті, — востаннє перед одвічною німою тишею. Дедалі більше занурюючись у роман, читач відчуває певну розгубленість, бо не завжди може збагнути: письменник пише серйозно, чи жартує, він зображає себе й своїх близьких, чи це тільки художнє узагальнення, й, зрештою, хто ж він насправді: егоїстичний марнославний стариґань-самодур чи просто самотня стара людина, що прагне звичайного людського тепла? Очевидно, і те, й інше, адже в людині намішано стільки різного, і це різне — і гарне, й відразливе — без прикрас, по-ексґібіоністськи вивертаючи свою душу, відкриває перед читачем Тібор Дері. До того ж робить це надзвичайно майстерно, іронізуючи з себе і свого оточення, насміхаючись із читачів. За цією маскою циніка він приховує своє істинне обличчя людини, яку глибоко ранять нещирість суспільства і людських взаємин. Однак найбільше він боїться старечої немочі, втрати основних тілесних функцій, перетворення на «овоч». Отож, можливо, й справді небезпідставними є чутки про те, що Дері пішов з життя за власним рішенням, відмовившись приймати їжу після перелому стегна.

Помер письменник в зеніті слави 18 серпня 1977 р. у Будапешті.

Тібор Дері залишається справжнім новатором угорської прози, майже в кожному своєму творі він експериментував з різними стилями, поглядами, і залишив по собі непересічні літературні твори. Він був лауреатом цілої низки літературних премій, почесним членом багатьох зарубіжних академій. На його пошану 1984 року засновано премію імені Тібора Дері.

Леся Мушкетик